

GİRİŞ

Çalışmamızın konusu, “anayasa hukukunun metodolojisi”dir. “Anayasa hukuku”nun ne olduğunu ileride açıklayacağız. Burada kısaca “metodoloji” terimi üzerinde duralım.

Dilimize Fransızcadan geçmiş olan “metodoloji (*méthodologie*)”, “metod (*méthode*)” ve “loji (*logie*)” kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. “Metod (*méthode*)” kelimesi, eski Yunanca “tutulacak yol” anlamına gelen *methodos* kelimesinden gelmektedir¹. *Dictionnaire Petit Robert*, “metod (*méthode*)” kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır: “Bir hedefe varmak için takip edilecek yolların tümü”². “Loji (*logie*)” ise eski Yunanca teori anlamına gelen *logia* kelimesinden gelmektedir. “-loji (-logie)” eki, bilimleri isimlendirmekte kullanılır: Jeoloji (*géologie*), psikoloji (*psychologie*) gibi. O halde “metodoloji”yi, bir hedefe varmak için takip edilecek yolların tümünü inceleyen bilim olarak tanımlayabiliriz. “Anayasa hukukunun metodolojisi” ise, anayasa hukukunun hedefine varmak için takip edeceği yolların tümünü inceleyen bir bilimdir. O halde, bu tanıma göre, her şeyden önce, varılmak istenen hedefin ne olduğunu doğru olarak tespit etmek gerekir

Yaşar Karayalçın’ın belirttiği gibi, hedef,

“gerçeği bulmak, doğru düşünmek, adaleti gerçekleştirmek, en uygun çözümü bulmak, bilgi vermek, araştırmak... gibi değişik düzeyde ve konuda olabilir. Hedef ayrıca, olumlu yönde olabileceği gibi başkalarını aldatmak, yanıltmak... gibi olumsuz yönde de olabilir”³.

1. Yaşar Karayalçın, *Hukukda Öğretim-Kaynaklar-Metod: Problem Çözme*, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü Yayınları, Genişletilmiş Dördüncü Baskı, 1994, s.71.
2. Paul Robert, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, Le Robert, 1991, s.1191 (*méthode* maddesi).
3. Karayalçın, *op. cit.*, s.71.

O halde bu çalışmada yanıtlanması gereken birinci soru, “anayasa hukukunun hedefi nedir” sorusudur. Biz bu soruya, aşağıda birinci bölümde pozitivist teori açısından bir cevap verdik: Anayasa hukukunun hedefi, konusu olan anayasayı tasvir etmek, anayasal normlar hakkında bilgi vermekten ibarettir. Hukuk biliminin görevi, hukuk normları koymak, onları değiştirmek, onları eleştirmek değil; kendisinin dışında konulmuş halde bulunan hukuk normlarını incelemek, onları tasvir etmekten ibarettir.

Çalışmamızın birçok bölümünde başka yazarların hedefleri eleştirilmiştir. Bazı yazarların hedefleri anayasa normlarını incelemek değil, onları değiştirmektir. Diğer bazı yazarların hedefleri ise, okuyuculara siyasî ideoloji aşılacak gibi düpedüz bilim dışı hedeflerdir. Çalışmamızda her iki tür hedef de eleştirilmiş ve okuyucunun aldatılmamak için, bu yazarları okurken dikkat etmesi gereken hususlar açıklanmıştır. Araştırmanın ve yazmanın bir metodu olduğu gibi, okumanın da bir metodu vardır. Diğer yandan anayasa hukukunda doğru bir hedef tespit edilse bile, bu hedefe ulaşabilmek için izlenecek yolun, hedefe ulaştırmaya elverişli bir yol olması gerekir. Bu nedenle çalışmamızda, anayasa hukukunda, hedefe ulaştırmaya elverişli olmayan, tarihî, felsefî, sosyolojik yollardan uzak durulması ve sadece hukukî yolun izlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca, hukukî yolun da üzerinde bulunan yabancı unsurlardan temizlenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Anayasa hukukçusunun ikili bir amacının olduğu söylenebilir. Anayasa hukukçusunun birinci amacı, bir bilim adamı olarak, gerçeği bulmak, yani anayasa normlarının neden ibaret olduğunu ortaya koymak; ikinci amacı ise, elde ettiği bu bilgiyi bir yazar olarak okuyucularına aktarmaktır. Kısaca anayasa hukukçusunun bilgiye ulaşmak ve onu aktarmak gibi ikili bir amacının olduğunu söyleyebiliriz.

* * *

Ülkemizde hukuk alanında metodoloji çalışmaları oldukça fakirdir. Yaşar Karayalçın'ın *Hukukta Öğretim-Kaynaklar-Method* isimli değerli bir kitabı vardır⁴. Çalışmamızın dipnotlarından da izleneceği gibi, bu kitaptan biz büyük ölçüde yararlandık. Ernest Hirs'in *Pratik*

4. Karayalçın, *op. cit.*

Hukukta Metod isimli bir kitabı da vardır⁵. Ancak bu değerli kitap, hukuk kuramcılarına değil; avukat, hakim gibi hukuk uygulayıcılarına hitap etmektedir. Selâhattin Keyman'ın da *Hukuka Giriş ve Metodoloji* isimli bir çalışması vardır⁶. Ne var ki bu çalışma, bizim yukarıda açıkladığımız anlamda bir metodoloji çalışması olmaktan ziyade, hukukî pozitivizm ve sosyolojik hukuk anlayışları üzerine yapılmış önemli bir çalışmadır.

Bildiğimiz kadarıyla anayasa hukuku alanında yazılmış bir metodoloji kitabı yoktur. Bizim çalışmamız bir ilktir ve bu nedenle birçok eksiğinin olması kaçınılmazdır. Çalışmamızın anayasa hukukunun metodolojisi çalışmalarına bir başlangıç oluşturmaktan öte bir iddiası yoktur. Dileğimiz metodoloji çalışmaları yolunda ilerlenmesi ve zengin eserlerin üretilmesidir.

PLAN

Çalışmamız on dört bölümden oluşmaktadır.

1. Pozitivist Teori.- Anayasa hukukunun hedefi, her şeyden önce sahip olunan hukuk anlayışına göre değişmektedir. Bu nedenle, çalışmamızın birinci bölümünde, tabîî hukuk anlayışı reddedilmiş, pozitivist teorinin hukuk ve bilim anlayışı açıklanmıştır.

2. Mantık.- Anayasa hukuku eserleri önermelerden oluşur. Bir önermenin doğruluğunun incelenmesi ise, her şeyden önce mantığın konusuna girer. O halde anayasa hukukunda hedefe varmanın ilk şartı mantıkî doğruluktur. Bu nedenle, çalışmamızın ikinci bölümü mantığa adanmıştır. Bu bölümde, önermelerin ne olduğu, kaç çeşit önerme bulunduğu, anayasaların, Anayasa Mahkemesi kararlarının ve anayasa hukuku doktrininin hangi tür önermeler kullandığı ve bunların geçerlilik kriterleri incelenmiştir.

3. Anayasal Mesele.- Bir anayasal meseleyi çözmeyi hedefleyen anayasa hukucusu şu üç sorudan oluşan yolu takip etmelidir.

5. Ernest Hırş, *Pratik Hukukta Metod* (Genişletip değiştirerek işleyen Volf Çernis), Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Üçüncü Baskı, 1997 (?).

6. Selâhattin Keyman, *Hukuka Giriş ve Metodoloji*, Ankara, Doruk Kitabevi, 1981.

- a) Mesele hakkında anayasada kural var mı?
- b) Mesele hakkında Anayasa Mahkemesi kararı var mı?
- c) Mesele hakkında doktrinde ileri sürülen görüşler nelerdir?

Bu üç sorunun sorulması çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturmuştur.

4. Bilgi Kaynakları.- Yukarıdaki üç soruyu cevaplamayı hedefleyen anayasa hukukçusunun, şu üç soruyu sırasıyla sorması ve onları cevaplamaya çalışması gerekir:

- a) Mesele hakkında anayasada kural olup olmadığını nereden ve nasıl öğrenebilirim?
- b) Mesele hakkında Anayasa Mahkemesi kararı olup olmadığını nereden ve nasıl öğrenebilirim?
- c) Mesele hakkında doktrinde ileri sürülen görüşleri nereden ve nasıl öğrenebilirim?

Bu soruları cevaplamayı hedefleyen anayasa hukukçusunun bakması gereken bir takım yerler vardır. Biz bu yerlere, “anayasa hukukunun bilgi kaynakları” deriz. İşte çalışmamızın dördüncü bölümünde bu bilgi kaynaklarının çeşitleri gösterilmeye çalışılmıştır.

5. Kaynak Tarama ve Temin Etme.- Anayasa hukuku alanında bilgi kaynaklarına ulaşmayı hedefleyen araştırmacının, önce kaynak taraması yapması ve sonra bu tarama sonucunda tespit ettiği kaynakları bilfiil temin etmesi gerekir. İşte çalışmamızın beşinci bölümünde kaynakları tarama ve temin etme yolları açıklanmıştır.

6. Okuma.- Bu şekilde kaynakları temin eden araştırmacının anayasa hukuku bilgisine ulaşması için temin ettiği kaynakları okuması gerekir. Çalışmamızın altıncı bölümünde anayasa hukuku kaynaklarının nasıl okunacağı gösterilmiştir. Anayasa hukukunun değişik kaynaklarını okumanın değişik teknikleri vardır. Diğer yandan yazar tarafından kandırılmamak için okuyucunun mantık bakımından dikkat etmesi gereken bir takım hususlar vardır. Gerçeği bulmayı hedefleyen okuyucunun, dilin çok görevliliğinin ve etkileme gücünün kötüye kullanılmasına karşı uyanık olması gerekir.

7. Yazma.- Nihayet bilgi kaynaklarını okuyup bilgiye ulaşan araştırmacının ikinci hedefi, ulaştığı bu bilgileri başkalarına aktarmaktır. Bilgileri başkalarına aktarmanın en bilinen yolu ise yazmadır. Ulaştığı bilgileri başkalarına doğru bir şekilde aktarmayı hedefleyen

araştırmacının izleyeceği bir takım kurallar vardır. Bu kurallara kısaca “bilimsel yazma kuralları” denir. İşte çalışmamızın yedinci bölümünde anayasa hukuku alanında bir makalenin veya kitabın yazılmasında uyulması gereken kurallar açıklanmaya çalışılmıştır.

8. Terminoloji.- Bir bilim dalı her şeyden önce kendine ve inceleme konusuna doğru bir isim vermelidir. Bu açıdan Türkçede kullanılan “anayasa” ve “anayasa hukuku” terimleri eleştiriye açıktır. Bu eleştiri çalışmamızın sekizinci bölümünde yapılmıştır.

9. Tanım.- Kendisine doğru bir isim veren bir bilim dalı ikinci olarak kendisini tanımlamalıdır. Çalışmamızın dokuzuncu bölümü anayasa hukukunun tanımı sorununa adanmıştır.

10. Konu.- Kendisine bir isim veren ve kendisini tanımlayan bir bilim dalı üçüncü olarak, kendi konusunu saptamalıdır. Bu nedenle çalışmamızın onuncu bölümü anayasa hukukunun konusu sorununa ayrılmıştır.

11. Yaklaşım.- Belli bir konuda gerçeği bulmayı hedefleyen bir bilim dalının, bu gerçeği hangi yoldan bulacağını tespit etmesi, diğer bir ifadeyle inceleme konusuna hangi açıdan yaklaşacağını saptaması gerekir. İşte çalışmamızın on birinci bölümünde anayasa hukukunda yaklaşım biçimleri sorunu incelenmiştir.

12. Ayrım.- Kendi konusunda gerçeği bulmayı hedefleyen anayasa hukukunun, kendisi ile komşuları arasında konu bakımından sınır çizgisini özenle çizmesi gerekir. Bir hedefe ulaşmak isteyen araştırmacı, kendi hedefiyle uğraşmalı, kendisine yabancı olan hedeflerle vakit kaybetmemelidir. Keza başka disiplin mensuplarının da anayasa hukukunun hedefine ve konusuna karışmamaları gerekir. İşte anayasa hukuku ile diğer hukuk dalları arasındaki ayrım sorunu, çalışmamızın on ikinci bölümünün konusunu oluşturmuştur.

13. Fransız Anayasa Hukuku Doktrini.- Çalışmamızın son iki bölümünde anayasa hukuku doktrininin gelişimi incelenmiştir. Bu doktrin kendisi için belirlediği hedef ve bu hedefe ulaşmak için geliştirdiği yollar, her dönem için kısa da olsa incelenmiştir. Çalışmamızın on üçüncü bölümünde Fransız anayasa hukuku doktrininin başlangıcından bu güne kadar izlediği seyir, üç ayrı döneme ayrılarak açıklanmıştır.

14. Türk Anayasa Hukuku Doktrini.- Çalışmamızın on dördüncü ve son bölümünde Türk anayasa hukuku doktrininin tarihsel gelişimi açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde Türk anayasa hukuku doktrininde bir anayasa hukuku genel eseri yazmış yazarlar tek tek incelenmiş ve eleştirilmiştir. Türk anayasa hukuku doktrininde birçok yazar, metodolojik hatalar yapmıştır. Yazarların önemli bir kısmı kendisine yanlış hedefler tespit etmiştir. Kendisine doğru hedef tespit eden birçok yazar da bu hedefe götürecek doğru yolu bulamamıştır. Hatalar örneklerle gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün sonlarında, Türk anayasa hukuku doktrininin genel bir değerlendirmesi yapılmış ve bu doktrinin ilerlemesi için bir takım öneriler dile getirilmiştir.

Çalışmamız, varılan sonuçların özetlendiği ve konunun genel bir değerlendirilmesinin yapıldığı bir sonuç bölümü ile noktalanmıştır.

Bölüm 1

ANAYASA HUKUKUNUN POZİTİVİST TEORİSİ¹

Anayasa hukukunun metodolojisi başlıklı bu çalışmada, her şeyden önce, esas aldığımız hukuk anlayışını belirtmek uygun olur. Zira, metot hedefe ulaşmak için takip edilecek yol demektir ve anayasa hukukunun hedefi, sahip olunan hukuk ve bilim anlayışına göre değişmektedir. Çalışmamızda, tabii hukuk anlayışı reddedilmiş, pozitivist teorinin hukuk ve bilim anlayışı kabul edilmiştir.

Pozitivist teorinin üç temel özelliği vardır: Birinci olarak, pozitivist teori, tabii hukuk anlayışını reddeder; ikinci olarak değerlerin bilinemezliği ilkesini savunur; üçüncü olarak, pozitivist teorinin kendine has bir bilim anlayışı vardır. Şimdi bu üç özelliği sırasıyla görelim.

I. TABİİ HUKUKUN REDDİ

Hukukî pozitivism, “Viyana Çevresi (*Wiener Kreiss, cercle de Vienne*)”²nden esinlenerek, formel veya ampirik olarak doğrulana-

1. Bu bölüm, *Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu* (Ankara, US-A Yayıncılık, 1998) başlıklı çalışmamızda hukukun pozitivist genel teorisini incelediğimiz “giriş” kısmındaki (s.1-23) bazı başlıkların anayasa hukukuna uyarlanması ile oluşturulmuştur. Hukukun genel teorisi ve pozitivist teori hakkında daha geniş ve sistematik bilgi için yukarıda belirttiğimiz çalışmaya bakılabilir.
2. 1920’lerden itibaren bu çevre, matematikçi Hans Hahn, sosyolog Otto Neurath, fizikçi Philipp Frank, felsefeci Moritz Schlick ve Rudolf Carnap etrafında oluşmuştur. Daha sonra bu çevreye, Herbert Feige, Hans Reichenbach ve Bertrand Russell gibi isimler de katılmıştır. Nazi tehlikesi karşısında bu Çevre, 1938’e doğru kendisini feshedip dağılmıştır. Üyelerinin bir kısmı Amerika Birleşik Devletleri’ne, bir kısmı da İngiltere’ye yerleşmiştir. Viyana Çevresi, “mantıkçı pozitivism (*logical positivism*)” denilebilecek bir akımı savunmuştur. Mantıkçı pozitivism göre, bir disiplinin bilim olması için önermelerinin mantıktaki doğruluk değeri “doğru” olmalıdır. Doğruluk değeri, dış dünyayla uyum, yani ampirik tutarlılık ile belirlenir. “Doğru” ya da

mayan önermeleri bilim alanına yabancı olarak kabul eder ve bu önermeleri reddeder³. Pozitivist teoriye göre, hukuk fizik-ötesine ait değildir. Hukuk, fizikî âlemde bulunur. Dolayısıyla pozitivist teori, tabîî hukukun tüm biçimlerini reddeder. Pozitivist teoriye göre, doğada değişmez bir düzen mevcut değildir. Keza tüm insanlara has bir “tabîî akıl” da yoktur. Değerler, “reel” dünyaya ait “*entité*”ler değildir. Doğada “iyi” veya “kötü”nün ölçüleri bulunmaz. Bunları sadece insan değerlendirir. Tabîî hukuk diğer yandan, hukuk bilimi ile bu bilimin konusu olan hukuku karıştırır. Oysa tüm bilimlerde bilimin konusu, o bilimin dışında yer alır. Bu husus, bilimin konusu ile öznesi arasındaki kartezyen ayrımın basit bir sonucudur. Oysa tabîî hukuk bizzat hukuk kuralları koyduğunu iddia eder⁴.

Dahası tabîî hukuk, tasvirî öncüllerden normatif önermeler çıkarılamayacağı yolundaki “Hume Kanunu”nu da ihlâl eder. Bu kanuna göre, “olan” ile “olması gereken” arasında geçiş mümkün değildir⁵.

Nihayet tabîî hukuk, mutlak bir adalet teorisi hazırlar. Ancak adaletin ne olduğunu sarıh bir şekilde belirleyemez⁶. Zira, “âdil olan” ile “âdil olmayan”ı ayıran objektif ve evrensel bir kriter bulunmamaktadır. Böyle bir kriter, doğanın gözlemi yoluyla elde edilemez. Eğer bu doğruysa şu soru kaçınılmazdır: “*Âdil olan*”ı “*âdil olmayan*”dan ayırmak kime düşmektedir⁷?

“yanlış” olmayan önermelerin anlamı yoktur. Metafizik cümleler ve tezler, ne biçimsel olarak, ne de ampirik olarak ispat edilebilirler. Onlar boş ve anlamsızdır. Viyana Çevresinin amacı, tüm bilimler için bir mantık *syntax*’ı, bir biçimsel dil, bir “birleştirilmiş bilim dili” hazırlamaktır. Viyana Çevresi için bkz. Valentin Petev, “Hans Kelsen et le Cercle de Vienne: à quelle point la théorie du droit est-elle scientifique?”, in Paul Amselek (sous la direction de-), *Théorie du droit et science*, Paris, P.U.F., Coll. “Léviathan”, 1992, s.237-238; W. Friedmann, *Legal Theory*, London, Stevens & Sons Limited, 1960, s.224.

3. Christophe Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, in Christophe Grzegorzcyk, Françoise Michaut et Michel Troper (sous la direction de-), *Le positivisme juridique*, Paris, Bruxelles, L.G.D.J., Story-Scientia, 1992, s.176.
4. *Ibid.*
5. David Hume, *Traité sur la nature humaine*, 1777 baskısından naklen Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.176.
6. *Ibid.*
7. Zeki Hafizoğulları, *Ceza Normu: Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni*, Ankara, US-A Yayıncılık, 1996, s.49-51.

Eğer Tanrı⁸'nin mutlak ve aşkın otoritesine başvurmak bir yana bırakılırsa⁹, bu sorunun sadece ve sadece iki muhtemel yanıtı vardır.

1. Birinci yanıtı göre, “âdil olanı” belirlemek görevi iktidarı elinde bulunduran kimse veya kimselere aittir¹⁰. Açıktır ki bu yanıtı göre, tek adalet tanımı olacak, böylece hukukun kesinliği sağlanacaktır. Ne var ki bu yanıt bizi tabiî hukuktan uzaklaştırır, devletçi pozitivizme götürür. Zira, bir pozitif hukuk normunun adalete uygun olup olmadığına, bu yanıtı göre, bu normu koyan iktidar sahipleri karar verecektir; dolayısıyla bunların kendi koydukları kuralın âdil olmadığını söylemeleri pratik olarak ihtimal dışıdır¹¹.

2. İkinci yanıtı göre ise, âdil olanı belirleme görevi tüm yurttaşlara aittir¹². Bu yanıt şu iki nedenden dolayı kabul edilemez.

a) Bir kere, âdil olanı belirleme görevi tüm yurttaşlara düşerse, *adalet ilkeleri kaçınılmaz olarak sübjektif nitelik taşır*. Zira bu ilkeler her insanın kendi bilincinin verilerine göre anlaşılır. Şüphesiz adaletin çeşitli kişisel anlaşılışlarının ortak unsurları vardır. Fakat deneyim, bu ilkeleri tartışılmaz bir şekilde belirlemenin mümkün olmadığını

8. Hans Kelsen, tabiî hukuk teorisinin dinî ve metafizik bir kaynağının olduğunu ve bu teorisinin temelinde, tabiatın mutlak ahlâkî değeri tecessüm ettiren aşkın bir otorite tarafından yaratıldığı fikrinin yattığını haklı olarak gözlemlemiştir (Hans Kelsen, “La justice et droit naturel”, Trad. par Etienne Mazingué, in *Le Droit naturel, Annales de philosophie politique*, t.III, (Institut international de philosophie politique), Paris, P.U.F., 1959, s.69-70).

9. Kelsen'e göre, “bu sorunu çözmek bize düşer. Çünkü, neyin âdil olduğunu, neyin âdil olmadığını bilmek gerektiğinde karar, kendi değer yargımızın temel olarak kabul ettiğimiz adalet normlarının seçimine bağlıdır. Dolayısıyla cevap çok değişik olabilir. Bu seçimi, sadece biz, içimizden her biri yapabilir. Bizim yerimize objektif otorite olarak bir başkası, ne Tanrı, ne doğa, ne de akıl yapabilir. Ahlâkî bağımsızlığın gerçek anlamı işte budur. Bu sorumluluktan kurtulmak isteyen herkes, bu seçimi, Tanrı'ya, doğaya veya akla devretmektedir. Tüm bu kişiler rölativizmin kendilerine hiçbir yardımda bulunmadıkları kanısındadırlar. Onlar boşu boşuna tabiî hukuk teorisine başvurmuşlardır. Zira, tercih yapmak söz konusu olduğunda, tabiî hukukun değişik teorileri, rölativist pozitivizminki kadar değişik cevaplar ortaya koymaktadır. Seçtiği adalet normunun Tanrı'dan, doğadan veya akıldan geldiği ve onun kesinlikle geçerli olduğu illüzyonu bireyi seçim yapmak zorunluluğundan kurtarmaz. Ve birçoğları bu illüzyonu ağır bir *sacrificium intellectus* fiyatına satın alırlar” (Kelsen, “Justice et droit naturel”, *op. cit.*, s.120).

10. Hafızoğulları, *Ceza Normu*, *op. cit.*, s.50-51.

11. Kelsen, “Justice et droit naturel”, *op. cit.*, s.118.

12. Hafızoğulları, *Ceza Normu*, *op. cit.*, s.5-51.

ğını ortaya çıkarmıştır¹³. Gerçekten de, her bireyin kendi bilincinin verilerine göre tabîi hukuku algılamasındaki serbestlik, hukuk normunun geçerliliğinin de her bireye göre değişmesi sonucunu doğurur.

Zeki Hafizoğulları'nın ifade ettiği gibi,

“madem adalet kriteri farklıdır ve azaltılması mümkün değildir, âdil saymadığından geçerli olmayan kanuna itaat etmeyen yurttaş yöneticilerin bir şey demeye hakkı olmaz ve üstelik kanunlar çerçevesinde uygar yaşama güvenliği tamamen tahrip edilmiş olur”¹⁴.

Özetle, Kelsen'in belirttiği gibi, bu halde “total anarşi tehdidi” vardır¹⁵.

Dahası, tabîi hukuk doktrini, adalet gibi bir ideale uygun olduğunu iddia ederek her hangi bir sosyal düzeni aklayabilir¹⁶.

Jeremy Bentham, tabîi hukukun tehlikesini şu cümlelerle belirtmiştir:

“Tabîi hukukla silahlanmış fanatiklerle tartışılmaz, zira onlar tabîi hukuku kendi hoşlarına gittiği gibi anlamakta, kendilerine uygun olduğu şekilde uygulamaktadır. Onların gözünde tabîi hukuk, suç işlemeksizin saf dışı bırakılamayacak bir dogma olarak kutsanmıştır. Böyle bükülmez ve aynı zamanda anlaşılabilir olan bir tabîi hukuk hiç bir sorunu çözemez”¹⁷.

b) Diğer yandan Hans Kelsen'in çok iyi gösterdiği gibi, mutlak değerler yoktur. Bütün ahlâkî değerler görecelidir. Eğer bu böyleyse, sosyal normların içeriği ahlâkîyse, âdilse, hukuk normları olarak kabul edilmeleri gerektiği iddiası kabul edilemez¹⁸. Yer ve zamana göre, insanların iyi veya kötü için, âdil veya âdil olmayan için kabul ettikleri şeylerin olağanüstü çeşitliliği dikkate alınır, ahlâkî düzen-

13. Maurice Duverger, “Contribution à l'étude de la légitimité des gouvernements de faits”, *Revue du droit public*, 1945, s.77.

14. Hafizoğulları, *Ceza Normu*, *op. cit.*, s.66.

15. Kelsen, “Justice et droit naturel”, *op. cit.*, s.118.

16. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.176.

17. Jeremy Bentham, *Principes de législation et d'économie politique*, Paris, Raffalovich, Guilaumin, 1888, s.75'ten alıntılanan parça in Christophe Grzegorzcyk, Françoise Michaut ve Michel Troper (sous la direction de-), *Le positivisme juridique*, Paris, Bruxelles, L.G.D.J., Story-Scientia, 1992, s.197.

18. Kelsen, “Justice et droit naturel”, *op. cit.*, s.87.

lerde ortak hiç bir unsurun bulunmadığı gözlemlenebilir¹⁹. Dolayısıyla, genelde hukuk ile ahlakı, özelde de hukuk ile adaleti birbirinden ayırmak gerekir²⁰.

Bu açıdan Norberto Bobbio'nun, haklı olarak belirttiği gibi, modern tabîi hukukçular, özgürlüğü bir tabîi hak olarak kabul ediyorlarsa da, en büyük tabîi hukukçulardan biri olan Aristo, köleliğin tamamen doğal bir kurum olduğunu, zira doğanın bazı insanları efendi diğerlerini ise köle olarak yarattığını düşünüyordu²¹. Bu doğa öylesine hatır sayardır ki, bir yandan liberal devlet kuramcılarına özgürlüğün doğallığını yüceltmeye; diğer yandan ise, köle sahibi bir toplumun filozofuna, köleliğin doğallığını haklı çıkarmaya imkân vermektedir²².

Pozitivist teorinin tabîi hukuk anlayışını reddettiğini bu şekilde gördükten sonra, şimdi pozitivist teorinin ikinci temel tercihini görelim:

II. DEĞERLERİN BİLİNEMEZLİĞİ İLKESİ

Pozitivist teoriye göre, sadece “olgusal yargılar (*jugements de fait*)” ampirik olarak doğrulanabilir (*vérification empirique*). Bu alan bilim alanıdır. Buna karşılık, “değer yargıları (*jugements de valeur*)” bir bilim alanı değildir. Değerler alanında “bilinemezlik ilkesi (*principe du non-cognitivism des valeurs*)” geçerlidir. Buna göre, değerler ampirik olarak bilinebilir şeyler değildir. Çünkü onlar, ya gerçeklikte mevcut değildir, ya da mevcut olsalar bile, görecelidir²³.

Yani değerler alanında ya *yokluk*, ya da *görecelilik* tezi geçerlidir. *Yokluk tezine*²⁴ göre, değerler hiçbir şekilde reel dünyada mevcut değildir; dolayısıyla bilimin konusu olamazlar. *Görecelilik (relativisme) tezine* göre ise, değerler insan sübjektivitesi alanında reel

19. *Ibid.*

20. *Ibid.*, s.90.

21. *Politique*, I, 5

22. Norberto Bobbio, “Quelques arguments contre le droit naturel”, in *Annales de philosophie politique*, III, Paris, P.U.F., 1959, s.181-182.

23. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.182.

24. Bizatihi realitenin bir parçası olarak değerlerin varlığını reddeden bu teze “objektivist aksiyolojinin reddi (*rejet de l'axiologie objectiviste*) tezi” deniyor (Bkz. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.173). Biz burada kısaca buna “yokluk” tezi demeyi uygun gördük.

olarak mevcutturlar; ama değişken oldukları için bilinebilir şeyler değildir²⁵.

W.K. Frankena'ya göre *göreceliliğin üç ayrı tipi* vardır: Birincisi *tasvirî göreceliliktir*. Bu tür görecelilik ile anlatılmak istenen şey, değişik insanlar ve değişik toplumların değer yargılarının değişik olduğudur. İkinci tip görecelilik, *meta-etik göreceliliktir*. Buna göre bir değer yargısının “doğru”, diğer değer yargılarının ise “yanlış” olduğunun objektif olarak geçerli, rasyonel bir tarzda kanıtlanmasına imkân yoktur. Göreceliliğin üçüncü çeşidi *normatif göreceliliktir*. Birinci tip görecelilik, antropolojik veya sosyolojik; ikinci tip görecelilik, meta-etik bir savda bulunurken; bu üçüncü tip görecelilik, normatif bir ilke ileri sürer: Söz konusu durumlar aynı olsa bile, bir birey, bir toplum için iyi veya doğru olan şey bir başka birey, bir başka toplum için iyi veya doğru olmayabilir²⁶.

Özetle değerler alanında “bilinemezlik (*non-cognitivism*)” ilkesi hâkimdir²⁷. Bu prensip iki şekilde açıklanır: Ya değerler reel âlemde mevcut değildir (yokluk tezi); ya da mevcuttur, ama objektif olarak bilinebilir şeyler değildir (görecelilik tezi).

Hukukî pozitivizm, genellikle bu yokluk tezini savunur. Bu akıma göre, reel âlemde değerler mevcut değildir. Dolayısıyla değerler alanında bilinecek bir şey yoktur. Hatta bu akım, insanın kendi değerlerinin yaratıcısının yine insanın kendisinin olduğunu düşünür²⁸.

O halde hukukî pozitivizmde değerlerin inkârı söz konusudur. Dolayısıyla pozitivistlere göre bilimsel aksiyoloji mümkün değildir. Zira onlar, G.E. Moore'un “değerlerin şeylerin tabii nitelikleri olmadığı” yolundaki kanısını paylaşırlar. Moore'a göre örneğin “iyi” ile herhangi bir tabii niteliği karıştırmak “tabii safsata (*naturalistic fallacy*)” yapmak demektir²⁹. Ama pozitivistler genelde Moore'dan

25. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op.cit.*, s.182-183.

26. W.K.Frankena, *Ethics*, Prentice Hall, Englowood Cliffs, 1963, s.92-93.

27. Christophe Grzegorzcyk, “La dimension positiviste des grands courants de la philosophie du droit”, in Christophe Grzegorzcyk, Françoise Michaut et Michel Troper (sous la direction de-), *Le positivisme juridique*, Paris, Bruxelles, L.G.D.J., Story-Scientia, 1992, p.58.

28. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.183.

29. G.E. Moore, *Principa Ethica*, Cambridge University Press, 1903'ten alıntılanan parça in Christophe Grzegorzcyk, Françoise Michaut et Michel Troper

çok daha ileri giderler ve değerleri tamamıyla ideolojiler alanına yerleştirirler³⁰. Örneğin K. Opalek ve J. Wroblewski'ye göre, bir değer teorisi olarak tasavvur edilen bir bilimsel aksiyolojinin kurulması imkânsızdır; zira bu değerler toplumsal ve tarihî koşullar ile biçimlenen ideolojilerin bir parçasıdır³¹.

Kelsen bu konuda çok radikal bir görecelilik tezini savunur. Ona göre bir kimse, bir şeyin iyi ya da kötü olduğunu öne sürmüştü, öne sürülen değer, bir “bilme konusu (*objet de la connaissance*)” değil, sadece bilincin duygusal (*émotionnel*) bileşenlerinin fonksiyonlarından biridir. Eğer böyle bir değer bir başkasının davranışı üzerine ileri sürülmüş ise, “bravo!”, “yazıklar olsun!” gibi ünlemler ile aynı mahiyette bir duygusal tasvip veya kınamayı ifade eder³². Dolayısıyla bunlar saf sübjektiflik alanına aittir³³.

Diğer yandan Kelsen, hukuk normlarının insan-üstü bir irade tarafından değil, sadece beşerî irade tarafından konulduğundan hareketle hukuk normlarıyla ve birbirleriyle çatışan değerlerin öne sürülebileceğini belirtmektedir. Örneğin bir hukuk normu intiharı yasaklayabilir, diğeri ise serbest bırakabilir. Belirli bir değerden hareketle, bu normlardan birinin geçersiz, diğerrinin ise geçerli olduğu iddia edilemez. Bunlardan her ikisi de usûlüne uygun olarak ihdas edilmişse geçerlidir. Bu normlar beşerî irade tarafından konulduğuna göre, bu normlardan çıkarılabilecek değerler de *keyfî*dir. Dolayısıyla ifade edilen değerler *görecelî*dir. Mutlak değerler din alanı dışında yoktur. Bir takım insanlara göre bu değerler “iyi”, diğerrlerine göre ise “kötü”dür³⁴.

(sous la direction de-), *Le positivisme juridique*, Paris, Bruxelles, L.G.D.J., Story-Scientia, 1992, s.234.

30. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.184.

31. K. Opalek ve J. Wroblewski, “Axiology: Dilemma Between Legal Positivism and Natural Law”, *Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht*, 18, 1968, s.361 vd.

32. Hans Kelsen, *Théorie pure du droit*, Traduction française de la 2e édition de la “Reine Rechtslehre” par Charles Eisenmann, Paris, Dalloz, 1962, s.27. Belirtelim ki Kelsen burada, A.J. Ayer ve C.L. Stevenson tarafından savunulan Anglosakson emotivizminine hayli yakındır. Bu konuda bkz. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.184.

33. Grzegorzcyk, “La dimension positiviste des grands courants de la philosophie du droit”, *op. cit.*, s.57-58.

34. Kelsen, *Théorie pure du droit*, *op. cit.*, s.24-25.

Kelsen'e göre, değişik zamanlar ve değişik yerlerde insanların "iyi" ve "kötü", "âdil" ve "âdil olmayan" olarak kabul ettikleri şeylerin çeşitliliği göz önünde bulundurulursa, değerler alanında minimum ortak değerler dahi olmadığı söylenebilir. Genellikle barışın korunmasının bütün ahlâki sistemlere özgü bir gereklilik olduğu ileri sürülür. Ama Heraclite savaşın en üstün değer olduğunu öğretiyordu. Özetle Kelsen'e göre, *a priori* ve mutlak olan bir değer yoktur. Eğer bu böyleyse, iyi ve kötüyü, âdil ve âdil olmayanı tanımlayacak elimizde bir araç yoktur³⁵.

Sonuç olarak, hukukî pozitivizm değerlerin göreceliliği prensibini kabul eder. Buna göre, değerler alanında herhangi bir şeyi kanıtlama veya rasyonel argümantasyon imkânı yoktur. Dolayısıyla, bir yandan hukuk normlarının aksiyolojik temelini araştırmak, diğer yandan ise mahkeme kararlarının rasyonel jüstifikasyonunu yapmak mümkün değildir.

Böylece değerlerin binemezliği ilkesini gördükten sonra, şimdi hukukî pozitivizmin bilimsellik anlayışını görelim.

III. POZİTİVİST TEORİNİN BİLİM ANLAYIŞI

Pozitivist teorinin bilim anlayışı şu dört özellik ile ortaya konabilir:

1. Bilimin konusu objektif olarak bilinebilir bir şeydir.
2. Bilim ile bilimin konusu birbirinden farklı şeylerdir.
3. Bilimin görevi, konusunu sadece tanımaktır.
4. Bilim kendisine yabancı unsurlardan arınmalıdır ("saflık").

1. Bilimin Konusu Objektif Olarak Bilinebilir Bir Şeydir

Viyana Çevresinden esinlenen pozitivist teoriye göre, metafizik kavram ve ilkeler "bilme (*connaissance*)" konusu olamaz. Bilme (*cognitif*) alanında bütün metafizik formlar kısırdır³⁶.

35. Hans Kelsen, *Essays in Legal and Moral Philosophy: Selected and Introduced by Otta Weinberger*, D. Reidel Publ. Comp., Dordrecht/Boston, 1973. In in Christophe Grzegorzcyk, Françoise Michaut et Michel Troper (sous la direction de-), *Le positivisme juridique*, Paris, Bruxelles, L.G.D.J., Story-Scientia, 1992, s.237.

36. Grzegorzcyk, "La dimension positiviste des grands courants de la philosophie du droit", *op. cit.*, s.56.

O halde anayasa hukuku, bir bilim olmak istiyor ise, inceleme konusu olarak bir takım fizik-ötesi formları veya değerleri ele almayı kategorik olarak reddetmelidir. Anayasa hukuku, ancak ampirik bir konuyu inceleyebilir. Dolayısıyla anayasa hukuku, inceleme konusu olarak yalnızca fiziki varlığa sahip olan hukuku ele alabilir. Bu hukuk da *pozitif hukuk*, yani devlet tarafından konulmuş, maddî varlığa sahip hukuktur³⁷. O halde pozitif hukukun kapsamına girmeyen şeyler, anayasa hukuku tarafından incelenemez. Zira, Hans Kelsen'in belirttiği gibi, “pozitif hukuk normları kapsamında bulunmayan bir şey, bir hukukî konsept içine giremez”³⁸. Pozitif hukuk, daima belirli bir topluluğun hukukudur: Türk hukuku, Fransız hukuku, Alman hukuku gibi. Bu belirli anayasal düzenlerin bilimsel bir açıklamasını yapmak, anayasa hukukunun amacıdır. İleride “anayasa hukukunun genel teorisi-anayasa hukuku dogmatığı” ayrımında göreceğimiz üzere, anayasa hukuku dogmatığı, belirli pozitif anayasa düzenlerinin incelerken, anayasa hukukunun genel teorisi, değişik anayasa düzenlerinin karşılaştırmalı analizinden ortaya çıkan temel ilke ve kavramları inceler. Anayasa hukukunun genel teorisi, anayasa normlarını, onların unsurlarını, yorumunu, bütünü itibarıyla anayasa düzenini, onun yapısını, değişik anayasa düzenleri arasındaki ilişkileri ve nihayetle, pozitif anayasa düzenlerinin çokluğuna rağmen anayasa hukukunun birliğini inceler³⁹.

Buna göre, pozitif bir anayasanın kapsamına girmeyen şeyler, örneğin değerler anayasa hukuku inceleme alanına giremez. Zira pozitivist teoriye göre değerler bilinemez şeylerdir. Şimdi bilim ile bilimin konusu arasındaki farkı görelim.

-
37. Grzegorzcyk, “La dimension positiviste des grands courants de la philosophie du droit”, *op. cit.*, s.57; Michel Troper, “Un système pur du droit : le positivisme de Kelsen”, in Pierre Bouretz (sous la direction de-), *La force du droit : panorama des débats contemporains*, Paris, Editions Esprit, 1991, s.117-137, *op. cit.*, s.123; Michel Troper, *Pour une théorie juridique de l'Etat*, Paris, P.U.F., Coll. “Léviathan”, 1994, s.35; Hans Kelsen, *General Theory of Law and State*, Translated by par Anders Wedberg, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1946, preface, s.xiii; Kelsen, *Théorie pure du droit*, *op. cit.*, s.1.
38. Kelsen, *General Theory of Law and State*, *op. cit.*, preface, s.xiii.
39. Bu paragraf, Kelsen'in *General Theory of Law and State*, *op. cit.*, preface, s.xiii'te hukukun genel teorisi için söylediklerinden uyarlanmıştır.

2. Bilim ile Bilimin Konusu Birbirinden Farklı Şeylerdir

Bilim ile bilimin konusu birbirinden farklı şeylerdir. Bilim, konusunu kendisinden önce oluşmuş halde bulur. Her bilim dalında, konu, bizatihi bu bilimin dışında yer alır. Bu, bilginin (*connaissance*) öznesi ile konusu arasındaki kartezyen ayrımın basit bir sonucudur⁴⁰.

Buna göre, *anayasa hukuku* ile *anayasa hukuku bilimi* birbirinden farklı şeylerdir. Birincisi ikincisinin inceleme konusudur. Dolayısıyla anayasa hukuku kuralları, anayasa hukuku bilimi tarafından değil, pozitif hukuk tarafından konulur⁴¹.

3. Bilimin Görevi Konusunu Sadece Tanımaktır

Pozitivist anlayışa göre hukuk bilimi, inceleme konusu olan pozitif hukuku *tanımak* ile kendini sınırlandırmalı; bu hukuku değiştirmeye, yeniden biçimlendirmeye çalışmamalıdır. Diğer bir ifadeyle, hukuk bilimi, pozitif hukuk normları tarafından öngörülenlerin dışında yeni hukuk kuralları formüle etmeye teşebbüs etmemelidir⁴².

Kelsen'in belirttiği gibi, “hukuk biliminin tek amacı, hukuk yapmak değil, hukuku *tanımaktır*”⁴³. Yazara göre,

“bir bilim, inceleme konusunu *olduğu gibi tasvir* etmelidir; birtakım değer yargıları açısından onun *ne olması veya ne olmaması gerektiğine hükmetmemelidir*. Böyle bir hüküm siyasi bir problemdir; ve hükümet sanatını ilgilendirdiği ölçüde değerlere yönelik bir faaliyetir. Böyle bir faaliyet realiteye dönük olan bilimin konusunu oluşturamaz”⁴⁴.

40. Bu konuda bkz. Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.176, 179 ; Grzegorzcyk, “La dimension positiviste des grands courants de la philosophie du droit”, *op. cit.*, s.56-58; Troper, *Pour une théorie juridique de l'Etat*, *op. cit.*, s.122.

41. Bu paragraf şu eserlerden uyarlanmıştır: Grzegorzcyk, “Le positivisme comme méthodologie juridique”, *op. cit.*, s.176 ; Grzegorzcyk, “La dimension positiviste des grands courants de la philosophie du droit”, *op. cit.*, s.56-58; Troper, *Pour une théorie juridique de l'Etat*, *op. cit.*, s.30-35; Troper, “Un système pur du droit”, *op. cit.*, s.122.

42. Troper, “Un système pur du droit”, *op. cit.*, s.122.

43. Kelsen, *General Theory of Law and State*, *op. cit.*, preface, s.xiv. İtalikler bize ait.

44. *Ibid.* İtalikler bize ait.

Buradan yola çıkarak, bilimsel olmak için, bir anayasa hukuku eserinin, inceleme konusu olan hukuk normlarını yeniden biçimlendirmeye veya onları değiştirmeye yeltenmemesi, sadece onları tasvir etmekle yetinmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

4. Hukuk Bilimi Kendisine Yabancı Unsurlardan Arınmalıdır (“Saflık”)

Pozitif hukukun parçası olan bir normu eleştirmek veya onu aklamak hukukun genel teorisinin üzerine vazife değildir. Hukuk biliminin görevi sadece hukukun gerçeklikte neden ibaret olduğunu *tasvir* etmektir. Hukuk bilimi, hukukun nasıl olması gerektiğini hiçbir şekilde söyleyemez⁴⁵. Hukuk bilimi, değer yargılarından kaçınılmalıdır. Kelsen’in ifadesiyle “saf (*Reine, pure*)”⁴⁶ olmalı; yani kendisine yabancı tüm unsurlardan kurtulmalıdır. Hukuk bilimi, tarihsel olarak psikoloji, sosyoloji, etik ve siyaset teorisi ile karma halde bulunur. Hukukun saf teorisi, hukukun bu bilim dallarıyla ilgisini inkâr etmez; ama kendi özünü belirsizleştiren bu metot bağdaştırmacılığına (*syncrétisme*) karşıdır⁴⁷.

Buna göre, anayasa hukuku bilimi, ne anayasa koyucunun niyetleri ve saiklerinden, ne de toplumsal grupların çıkarları ve arzularından etkilenmelidir. Anayasa hukuku bilimi, pozitif anayasa hukukunun yapısını tahlil etmeli; ama bu hukukun oluşumunda rol oynayan toplumsal, ekonomik veya psikolojik koşulları dikkate almamalıdır⁴⁸.

45. Kelsen, *Théorie pure du droit*, *op. cit.*, s.1.

46. Troper’in işaret ettiği gibi Kelsen bu kavramı Max Weber’den ödünç almıştır (Troper, “Un système pur du droit”, *op. cit.*, s.123; Troper, *Pour une théorie juridique de l’Etat*, *op. cit.*, s.35).

47. Kelsen, *Théorie pure du droit*, *op. cit.*, s.1-2.

48. Kelsen, *General Theory of Law and State*, *op. cit.*, preface, s.xiii’ten kıyasen. Bu konuda bkz. Troper, “Un système pur du droit”, *op. cit.*, s.123; Troper, *Pour une théorie juridique de l’Etat*, *op. cit.*, s.35.

Bölüm 2

MANTIK

Gerek anayasa metinleri, gerek anayasa mahkemesi¹ kararları, gerekse bilimsel eserler kendilerini önermelerle ifade ederler. Diğer bir ifadeyle, bir anayasa maddesinde geçen cümle de, bir anayasa mahkemesi kararında kullanılan cümle de, bir bilimsel eserde bulunan cümle de, mantık bakımından bir önermedir. O nedenle, kısaca bir önermenin ne olduğu ve önermelerin çeşitleri konusunda bilgi sahibi olmakta yarar vardır.

Önerme.- “Önerme (*proposition*)”, belli bir doğruluk değeri alan ifade (yani söz veya sembol dizisi) olarak tanımlanmaktadır². Herhangi bir söz veya sembol dizisinin önerme olabilmesi için, her şeyden önce belirli bir anlamının olması gerekir. “Aşk yuvarlaktır”³, “üçgen demoktrattır”⁴ gibi ifadeler anlamdan yoksundur. Anlamsız bir cümleyle bir önerme dile getirilemez⁵. İkinci olarak, bir ifadenin önerme olabilmesi için onun, ya doğru, ya da yanlış olması gerekir⁶. Kendisine doğruluk değeri atfedilemeyen ifadeler, önerme değildir. Örneğin, “saat kaç”, “kapıyı kapatınız”, “keşke yirmi yaşında olsay-

-
1. “Anayasa mahkemesi” ifadesini dilde pratiklik bakımından “anayasa yargısı organı” ifadesi yerine kullanıyoruz. Türk Anayasa Mahkemesinden bahsettığımızda ise, “Anayasa Mahkemesi” şeklinde kelimelerin baş harflerini büyük harfle yazıyoruz.
 2. Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg, *Modern Mantık*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Yayınları, 1984, s.105.
 3. Örnek Cemal Yıldırım’dan alınmıştır. Cemal Yıldırım, *Mantık: Doğru Düşünme Yöntemi*, Ankara, V Yayınları, 1987, s.18.
 4. Örnekler Hafizoğulları’ndan alınmıştır. Hafizoğulları, *Ceza Normu*, *op. cit.*, s.69.
 5. Yıldırım, *op. cit.*, s.18.
 6. Aulis Aarnio, *Le rationnel comme raisonnable: la justification en droit*, Trad. par Geneviève Warland, Bruxelles ve Paris, E. Story-Scientia, L.G.D.J., 1992, s.64.

dım” gibi ifadeler ne doğru, ne de yanlış olabileceklerinden birer önerme değildir⁷.

O halde okuyacağımız anayasa hükümleri, anayasa mahkemesi kararları ve bilimsel eserler, belirli bir anlamı olan ve aynı zamanda doğruluk değeri alan ifadelerden, kısacası önermelerden oluşmuştur.

Ancak değişik tipte önermeler vardır. Şimdi anayasa hükümlerinin, anayasa mahkemesi kararlarının ve bilimsel eserlerin kullandıkları önermelerin ne tip bir önerme olduğunu görelim.

Üç Tür Önerme veya Dilin Üç Görevi.- K. Bühler, dilin görevlerini üç ayrı öbekte toplamıştır. (1) Dilin bildirme görevi (*Symbol-funktion*); (2) dilin belirtme görevi (*Symptom-funktion*); (3) dilin yaptırma görevi (*Signal-funktion*). *Bildirme* görevinde dil, “inanç, tahmin veya bilgilerimizi iletme”⁸; *belirtme* görevinde, “herhangi bir duygusal tepki veya tavrımızı dışa-vurmak”⁹; *yaptırma* görevinde ise, “insanların davranışlarını etkilemek”¹⁰ amacıyla kullanılır.

Bu üçlü sınıflama, insanda başlıca üç yeti olduğu inancına dayanır: Bilme, duygulanma ve isteme¹¹. Bu üç farklı görev, üç farklı anlatıma vücut vermektedir. Bu üç farklı anlatım, bilim dili, sanat dili ve normatif dildir¹². Bilim dilinde (bildirme görevi) insanların *düşünceleri*, sanat dilinde¹³ (belirtme görevi) *duyguları* ve normatif dilde (yaptırma görevi) *davranışları* etkilenmek istenir¹⁴.

Diğer bir ifadeyle, dilin bu üç değişik görevi birbirinden farklı üç değişik önermeye vücut vermektedir: “Bildirmeli”, “belirtmeli” ve “yaptırmalı” önermeler¹⁵. Şimdi anayasa metinlerinin, anayasa mahkemesi kararlarının ve anayasa hukuku doktrininin hangi tür önermeleri kullandığını tespit etmeliyiz.

7. W.V.O. Quine, *Logique élémentaire*, Paris, Hermann, 1976, s.29’dan alıntılan Jean Salem, *Introduction à la logique formelle et symbolique*, Paris, Nathan, 1987, s.11.

8. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.10.

9. *Ibid.*, s.11.

10. *Ibid.*

11. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.10.

12. Hafızoğulları, *Ceza Normu*, *op. cit.*, s.72.

13. Batuhan ve Grünberg, örnek olarak “şiir dili” diyor. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.25.

14. Cf. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.24.

15. Hafızoğulları, *op. cit.*, s.72.

Anayasa metinleri, anayasa mahkemesi kararları, doktrinin yazıları, birer sanat eseri değildir, duygulara hitap etmez; o halde bunlarda belirtmeli önermeler kullanılmaz. O halde, anayasa hukuku alanında yaptırmalı veya bildirmeli önermeler kullanılır. Anayasalarda ve anayasa mahkemesi kararlarında yaptırmalı önermeler, anayasa hukuku doktrininin eserlerinde ise bildirmeli önermeler kullanılır.

Anayasalar Yaptırmalı Önermelerden Oluşmuştur (Normatif Dil).- Anayasa metinleri yaptırmalı önermelerden oluşmuştur. Anayasa metinlerinin dili normatif dildir. Burada dil, yaptırma göreviyle, yani başkalarının davranışlarını etkilemek amacıyla kullanılır.

Anayasa Mahkemesi Kararları da Yaptırmalı Önermeler İçerir (Normatif Dil).- Anayasa mahkemesi kararlarının dili de normatiftir. Bir kere bu kararların içerdikleri önermeler bildirmeli önermeler olamaz; çünkü, anayasa mahkemesi kararlarının doğruluğu ya da yanlışlığı ispatlanamaz. Bunlar her halükârda geçerlidir. Ülkedeki tüm kişi ve kuruluşları ve mahkemeleri bağlarlar. Anayasa mahkemesi kararı dilbilgisi bakımından ne kipte kaleme alınırsa alınsın, normatif bir dil içerir. Zira, karardaki önermeler, anlamı bakımından, daima bir “olması gereken”i ifade eder. Anayasa mahkemesi kararı başkalarının davranışlarını etkilemeye yöneliktir. “Şu kanun anayasa aykırıdır” demek, anayasa mahkemesinin ülkedeki tüm kişi ve kurumlara ve özellikle mahkemelere yönelttiği bir emir niteliğindedir. İptal kararıyla, artık bu kanunu göz önünde bulundurmayın, ona göre karar vermeyin demek istenmektedir. O halde anayasa mahkemesi kararları normatif bir anlama sahiptir ve dolayısıyla yaptırmalı önermeler içerirler.

Bilimsel Eserler Bildirmeli Önermeler Kullanırlar (Bilim Dili).- Anayasa hukuku doktrini eserlerinde kullanılan dil ise bilim dilidir. Yani, burada dilin “bildirme” görevi kullanılmakta, insanların düşünceleri etkilenmek istenmektedir. Dolayısıyla anayasa hukuku alanındaki bilimsel eserlerde bildirmeli önermeler kullanılır.

Bu ayrıma göre, bir anayasa maddesinin içerdiği önermelerin yaptırmalı önermeler olduğu, maddenin dilinin normatif dil olduğu bilinmeli, madde ona göre okunmalı, ona göre değerlendirilmelidir. Aynı şekilde, bir anayasa mahkemesi kararı da okunurken, bu kararın dilinin normatif dil olduğu, anlamı itibarıyla kararın içerdiği önerme-

lerin yaptırılmalı önermeler olduğu bilinmeli, karar ona göre değerlendirilmelidir.

Yaptırılmalı Önermeler ile Bildirilmeli Önermelerin Arasındaki Farklar.- Yaptırılmalı önermeler ile bildirilmeli önermeler arasında bazı farklar vardır. Bir kere, bildirilmeli önermelerin *amacı* başkalarını haberdar etmek, başkalarına belirli bir konuda bilgi vermektir. Yaptırılmalı önermelerin amacı ise başkalarının davranışlarını değiştirmektir¹⁶. İkinci olarak, bildirilmeli önermede muhatabın önermeyi *kabulü*, ancak onun önermenin doğruluğuna inanması halinde söz konusudur. Yaptırılmalı önermede ise, muhatabın önermeyi kabulü, önermenin yerine getirilmesi fiili ile gerçekleşmektedir¹⁷. Ancak bu iki tip önerme arasında asıl fark, *değerlendirme kriterleri* bakımındandır. Bildirilmeli önermeler doğru veya yanlış olan, diğer bir ifadeyle doğruluk değeri alan önermelerdir. Yaptırılmalı önermeler ise ne doğru, ne de yanlıştır; dolayısıyla doğruluk değerlendirmesine tâbi tutulamazlar¹⁸. Onların değerlendirme kriterleri geçerlilikleridir.

Anayasa Normlarının ve Anayasa Mahkemesi Kararlarının Geçerlilik Kriterleri.- Yukarıdaki açıklamalara göre, bir anayasa normunun ve keza bir anayasa mahkemesi kararının doğruluğu/yanlışlığı değil, sadece geçerliliği/geçersizliği araştırılabilir. Diğer bir ifadeyle, bir anayasa hükmünün veya anayasa mahkemesi kararının doğruluğunu veya yanlışlığını sormanın hiçbir anlamı yokken, geçerliliğini veya geçersizliğini sormanın bir anlamı vardır¹⁹.

O halde, bir anayasa maddesinin veya anayasa mahkemesi kararının içerdiği önermenin doğruluğu veya yanlışlığı araştırılmamalıdır. Bir anayasa metnindeki yahut anayasa mahkemesi kararındaki önerme, doğru veya yanlış olamaz. Çünkü, o bir yaptırılmalı önermedir; normatif dile aittir. Onun doğruluğu veya yanlışlığı değil, geçerliliği veya geçersizliği araştırılmalıdır. Anayasa maddesindeki önerme kurucu iktidar tarafından kabul edilen ve usûlüne uygun olarak yayınlanan anayasa metninde bulunuyorsa geçerlidir. Normatif hiyerarşinin en üst normları kurucu iktidar tarafından konulmakta ve bunların geçerli olduğu kabul edilmektedir. Bu durumda bu normların

16. *Ibid.*, s.74.

17. *Ibid.*

18. *Ibid.*

19. *Ibid.*

doğruluğu veya yanlışlığı ispatlanamaz. Keza, anayasa mahkemesi kararındaki önerme, gerçekten anayasa mahkemesi kararında geçiyorsa, o önerme geçerlidir. Anayasa mahkemesi otantik karar verme yetkisine sahip olduğuna göre bunun doğruluğu veya yanlışlığı ispatlanamaz.

Anayasa Hukuku Bilimi Önermelerinin Geçerlilik Kriteri.-

Buna karşılık anayasa hukuku eserlerinde kullanılan dil, bilim dilidir, yani bildirmeli önermelerden oluşur. Bildirmeli önermelerin doğruluğu veya yanlışlığı ise ampirik veya rasyonel olarak tespit edilebilir²⁰. Anayasa normu, bir normatif önerme olarak doğruluk değeri alamazken, bu norm üzerine anayasa hukuku biliminin üreteceği önerme doğruluk değeri alabilir. Örneğin şöyle bir *N* normunun olduğunu kabul edelim:

N Normu: “Milletvekili seçilebilmek için otuz yaşını doldurmak gerekir” (1982 Anayasası, m.76).

N normu yaptırılmalı bir önerme, yani normatif bir önermedir; dolayısıyla doğruluk değeri alamaz. Bu önermenin doğruluğunu sınamanın bir ölçütü yoktur. Neden yirmi, neden yirmi beş, neden otuz beş değil de otuz? Bu soruya cevap verilemez. Ancak,

“*N* normu Türk anayasa düzeninin bir parçasıdır”

şeklindeki önerme, bir yaptırılmalı önerme değil, bir bildirmeli önermedir. Yani normatif dile ait değil, bilim diline aittir. Bu nedenle bir anayasa hukuku bilimi ifadesidir ve doğruluk değerlendirmesine tâbi tutulabilir. Bu “*N* normu”nun Türk pozitif Anayasasına ait olduğu ampirik olarak ispat edilirse -ki ispat edilebilir: *N* normu 1982 Anayasası 76’ncı maddesinin 1’inci fıkrasının anlamıdır-, bu bildirmeli önerme doğrudur²¹. Dolayısıyla burada *anayasa önermeleri* ile *anayasa hukuku bilimi önermeleri* arasında ayırım yapmak gerekir. Birinciler yaptırılmalı, ikinciler ise bildirmeli önermelerdir. Bu ayırımdan yola çıkarak, *anayasa* ile *anayasa hukuku bilimi* arasında da ayırım yapmak gerekir. Anayasa hukuku bilimi bildirmeli bir dil, onun inceleme konusu olan anayasa ise yaptırılmalı bir dil kullanır.

Mantık bakımından ulaştığımız bu sonuç, önceki bölümde, pozitivist teorinin ileri sürdüğü, bilim ile bilimin inceleme konusu arasın-

20. Yıldırım, *op. cit.*, s.17.

21. Örnek için bkz. Aarnio, *Le rationnel comme raisonnable, op. cit.*, s.65.

daki ayrımı da doğrulamaktadır. Hatırlanacağı üzere, pozitivist teoriye göre, hukuk ile hukuk bilimi farklı şeylerdi. Birincisi ikincisinin inceleme konusuydu.

O halde, bir anayasa metnini okurken, okunulan önermenin doğruluğunu veya yanlışlığını araştırmanın bir anlamı yoktur. Buna karşılık bir anayasa hukuku bilimi eseri okunurken, okunulan önermenin doğruluğu veya yanlışlığı araştırılmalıdır.

Buradan şu sonuç da çıkmaktadır: Anayasa normlarını eleştirmek mümkün değildir. Zira, bu normlar yaptırılmalı önermelerden oluşmuştur; bunların ise doğruluğu veya yanlışlığının tespiti mümkün değildir. Doğru veya yanlış olması söz konusu olamayan bir şeyi eleştirmek abesle iştigaldir. Buna karşılık, anayasa hukuku doktrininin yazılarını eleştirmek mümkündür. Zira anayasa hukuku doktrini yazıları, bildirmeli önermelerden oluşmuştur, dolayısıyla bunların doğruluğu veya yanlışlığı ispatlanabilir.

Bölüm 3

ANAYASAL MESELELERİN ÇÖZÜMÜ

Anayasal meseleler nadiren ortaya çıkan meseleler değildir. Devlet hayatının seyrinde her gün birçok anayasal mesele ortaya çıkmaktadır. Televizyonda, gazetelerde verilen haberlerin, tartışılan konuların önemli bir kısmı anayasal meseleler ile ilgilidir. Örneğin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılan bir siyasal partinin genel başkanı milletvekili genel seçimlerinde aday olabilir mi? Askerliğini yapmamış bir milletvekilinin milletvekilliği sona erer mi? Hakkında kapatma davası açılan bir siyasal partinin seçimlere katılmaması yolunda Anayasa Mahkemesi tedbir kararı verebilir mi? Başbakan seçimlerden sonra oluşacak parlâmentonun af kanunu çıkaracağını varsayıp bu konuda bir genelge yayımlayabilir mi? Bu sorular bu satırların yazıldığı günlerde Türkiye’de tartışılan birkaç anayasal meseleden biridir.

İşte böyle bir anayasal mesele ile karşı karşıya kalındığında, bu meselenin çözümü için, aşağıdaki soruları¹ sırasıyla sormak ve onları cevaplamaya çalışmak gerekir:

1. Mesele hakkında anayasada kural var mı?
2. Mesele hakkında Anayasa Mahkemesi kararı var mı?
3. Mesele hakkında doktrinde ileri sürülen görüşler nelerdir?

1. Birinci soru en doğal sorudur. Eğer çözümü istenen mesele hakkında anayasada kural var ise, meselenin çözümünün o kurala göre olacağını söyleyebiliriz.

2. Ancak her mesele hakkında anayasada kural yoktur. Eğer o mesele hakkında anayasada kural yoksa, meselenin çözümü için, o konuda Anayasa Mahkemesinin daha önce bir karar verip vermediğine bakmak gerekir. O konuda anayasada kural yok; ama Anayasa Mahkemesi kararı varsa, mesele Anayasa Mahkemesinin daha önceki kararına göre çözümlenecektir. Bu nedenle, anayasal meselelerin çözümü için Anayasa Mahkemesi kararlarının bilinmesi gereklidir.

Diğer yandan anayasada kural olsa bile Anayasa Mahkemesi kararlarının bilinmesi yine gereklidir. Zira, anayasadaki madde metinle-

1. Bu sorular Karayalçın, *op. cit.*, s.48’den uyarlanmıştır.

ri değişik şekilde yorumlanabilir. Bu değişik yorumlar içinde otantik olan, hukuken geçerli olan yorum² Anayasa Mahkemesinin yorumudur. O nedenle, anayasa kurallarının Anayasa Mahkemesi tarafından nasıl yorumlandığını da bilmek gerekir.

3. Nihayet çözümü istenen mesele hakkında doktrinde³ ileri sürülen görüşlerin neler olduğunu da bilmek gerekir.

a) Çünkü, bir kere, mesele hakkında anayasada kural bulunmayabilir ve keza Anayasa Mahkemesi kararı da olmayabilir. Bu takdirde, meselenin çözümü için doktrinde ileri sürülen görüşlerin ne kadar önemli olduğu açıktır. Zira böyle bir durumda, ileride Anayasa Mahkemesinin doktrinde ileri sürülen görüşlerden birini izlemesi pek muhtemeldir.

b) İkinci olarak, anayasada kural olsa bile doktrinde ileri sürülen görüşlerin bilinmesi gerekir. Zira, doktrin anayasadaki kuralları yorumlamaktadır. Anayasa Mahkemesinin doktrinin yorumlarını izleme zorunluluğu yoktur; ancak Anayasa Mahkemesinin bu yorumlardan “istifade” ettiği de bir gerçektir. Bu nedenle, anayasada olan kuralın doktrin tarafından nasıl yorumlandığının bilinmesi gerekmektedir.

c) Nihayet bir mesele hakkında anayasada kural ve Anayasa Mahkemesi kararı olsa bile, doktrinde ileri sürülen görüşlerin bilinmesi gerekir. Zira, bir yandan anayasa kuralları, diğer yandan Anayasa Mahkemesi kararları, ebedî, değişmez kurallar ve kararlar değildir. Doktrinde ileri sürülen görüşler doğrultusunda, anayasa değişikliği yapılabileceği gibi, Anayasa Mahkemesi de, doktrinin eleştirileri karşısında içtihadını değiştirebilir. Bu nedenle doktrinde ileri sürülen görüşlerin bilinmesinde yarar vardır; ancak özenle belirtelim ki, doktrinin görüşlerinin bir bağlayıcı gücü yoktur. Anayasa kuralları değiştirilmedikçe, Anayasa Mahkemesi içtihadı değiştirilmedikçe, mesele doktrinin görüşlerine göre değil, anayasadaki kurala ve Anayasa Mahkemesi kararına göre çözümlenmelidir.

-
2. Otantik yorum konusunda bkz. Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Yorumu ve Geçerliliği Sorunu*, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998, s.192-193.
 3. Doktrin hukukun yardımcı kaynaklarından birisidir. Biz burada hukukun kaynağı olarak doktrini incelemek istemiyoruz. Bu konuda hukuka giriş kitaplarına bakılabilir. Örneğin Kemal Gözler, *Hukuka Giriş*, Bursa, Ekin Kitabevi, 1998, s.180-183.

Bölüm 4

ANAYASA HUKUKUNUN BİLGİ KAYNAKLARI

Bir önceki bölümde anayasal meselelerin çözümü için sorulacak üç soruyu gördük: (1) Mesele hakkında anayasada kural var mı? (2) Mesele hakkında anayasa mahkemesi kararı var mı? (3) Mesele hakkında doktrinde ileri sürülen görüşler nelerdir?

Bu sorulara cevap vermek için ise şu üç soruyu¹ sırasıyla sormak ve onları yanıtlamaya çalışmak gerekir:

1. Mesele hakkında anayasada kural olup olmadığını nereden ve nasıl öğrenebilirim?
2. Mesele hakkında anayasa mahkemesi kararı olup olmadığını nereden ve nasıl öğrenebilirim?
3. Mesele hakkında doktrinde ileri sürülen görüşleri nereden ve nasıl öğrenebilirim?

Şimdi bu soruları cevaplamak için bakılması gereken yerleri, yani anayasa hukukunun “bilgi kaynakları”²ni görelim. Sırasıyla, anayasaların, anayasa mahkemesi kararlarının ve bilimsel görüşlerin nerede bulunacaklarını göreceğiz.

-
1. Bu sorular Karayalçın, *op. cit.*, s.48’ten uyarlanmıştır.
 2. Hukuk kurallarının bulunacağı yerleri, kapsamaları hakkında bilgi edinilecek belgeleri ifade etmek için hukuk dilinde “hukukun bilgi kaynakları” ifadesi kullanılır. Bunlar hukukçunun çalışmalarında yararlandığı her çeşit yayınlardır. Diğer bir ifadeyle hukukun bilgi kaynakları ile, hukukla ilgili kuralların, mahkeme kararlarının, mesleki ve bilimsel çalışmaların yayımlandığı eserler, dergiler kastedilmektedir. Yaşar Karayalçın’dan ilham alarak bu tür kaynaklara “hukukun bibliyografyacılık açısından kaynakları” da denebilir. Hukukun bilgi kaynakları konusunda bkz. Karayalçın, *op. cit.*, s.48; Necip Bilge, *Hukuk Başlangıcı: Hukukun Temel Kavram ve Kurumları*, Ankara, Turhan Kitabevi, Dokuzuncu Baskı, 1994, s.40; Aytekin Ataay, *Medeni Hukukun Genel Teorisi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971, s.81; Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İkinci Baskı 1975, s.94; Bilge Umar, *Hukuk Başlangıcı*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1997, s.86-89.

I. ANAYASALAR

Yukarıda belirtildiği gibi, bir anayasa hukuku meselesinin çözümü için sorulacak ilk soru, “bu mesele hakkında anayasada kural var mıdır” sorusudur. Bir mesele hakkında anayasada kural olup olmadığını saptamak oldukça kolaydır. Mesele hakkında kurallar yürürlükteki anayasanın maddelerine bakılarak aranır.

Anayasa Metinlerinin Önemi.- Burada anayasal metinlerin önemini özellikle vurgulamak gerekir. Anayasa hukukunun en önemli kaynağı “anayasa”dır. Hukuk, hukuk normlarından; anayasa hukuku ise anayasa normlarından oluşmuş bir düzendir. Eğer anayasa normları biliniyorsa anayasa hukuku da biliniyor demektir. Bir anayasa normu ise anayasa da bulunan bir madde metninin anlamıdır. Böylece anayasa *metninin* önemi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan hukukun genel teorisinde³, bir normun geçerliliğinin ön koşullarından ilki “maddî varlık (*existence matérielle*)”⁴tır. Zira, maddî olarak *var olmayan* bir işlem, hiçbir hukukî nitelendirmeye konu olamaz. Bir işlemin *maddî varlığı* ile, o işlemin somut taşıyanının (*support*, hâmil), yani bir belgenin, bir sözün, bir ritüelin, tek kelimeyle bir *instrumentum*’un varlığı anlatılmak istenmektedir⁵. Diğer bir anlatımla, bir işlemi hukukî nitelendirmeye tâbi tutmadan önce, onun *instrumentum*’unu, örneğin bu işlemin içinde yer aldığı belgeyi göstermek gerekir.

Aynı şekilde bir işlemin anayasa normu olarak geçerli olup olmadığının tespitinde tartışılması gereken ilk sorun, o işlemin maddî varlığı sorunudur. Bu sorun ise, kendisine anayasa dediğimiz ve kurucu iktidar tarafından konulan ve bu adla resmî gazetede yayınlanan metinlerin tespiti ile çözümlenir. İşte anayasa hukukunun bilgi kaynaklarından birincisi olan anayasa metinleri, “anayasa hukukunun

-
3. Kemal Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş: Hukuk Normlarının Geçerliliği ve Yorumu Sorunu*, Ankara, US-A Yayıncılık, 1998, s.27.
 4. François Ost ve Michel Van de Kerchove, *Jalons pour une théorie critique du droit*, Bruxelles, Publications des Facultés universitaires Saint-Louis, 1987, s.259; François Ost, “Validité”, in André-Jean Arnaud (sous la direction de-), *Dictionnaire encyclopédique de théorie ve de sociologie du droit*, Paris, L.G.D.J., Deuxième édition, 1993, s.636.
 5. Ost ve Van de Kerchove, *Jalons pour une théorie critique du droit*, *op. cit.*, s.259; Ost, “Validité”, *op. cit.*, s.636.

maddî varlığı”nı, diğer bir ifadeyle “anayasa hukukunun *instrumentum*’u”nu oluşturmaktadır.

Bu nedenle, bir anayasa hukuku sorunu tartışılırken, yapılması gereken ilk şey, anayasa hukuku ders kitaplarına bakmak değil, anayasa hukukunun *instrumentum*’u olan anayasa metnine bakmaktır.

* * *

Doğal olarak mesele hangi ülkeye ait ise o ülkenin anayasasının metnine ve keza mesele hangi döneme ait ise o dönemde yürürlükte olan anayasanın metnine bakmak gerekir.

Aşağıda ilk önce Türk anayasalarının, sonra da yabancı anayasaların bilgi kaynaklarını vereceğiz.

A. TÜRK ANAYASALARI

Türk anayasalarının bilgi kaynakları resmî kaynaklar ve özel kaynaklar olarak iki gruba ayrılabilir.

1. Resmî Kaynaklar⁶

Resmî kaynaklar, *Resmî Gazete*, *Düstur*, *Yürürlükteki Kanunlar Külliyatı*, *TBMM Tutanak Dergisi*, *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi* ve *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*’dir.

a) Resmî Gazete.- Resmî Gazete, Ankara’da 1920’de kurulmuştur. 1927’den beri düzenli olarak yayınlanmaktadır. 1 Ocak 1977 tarihinden itibaren normal (oktav, ders kitabı) boyutunda çıkmaktadır. Resmî Gazete, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü tarafından Ankara’da yayımlanmaktadır. Gazete bayilerinde satılmaz. Abone olanlara gönderilir. Resmî Gazete kural olarak gündüzdür; ancak bazen acele yayınlanması lazım gelen bir metin için aynı gün ikinci bir sayı daha çıkarılır. Buna “mükerrer sayı” denir.

b) Düstur.- Osmanlı Devleti döneminde devlet mevzuatının bir araya getirilerek bastırılması ilk defa 1851 yılında gerçekleştirilmiştir. Fakat bu alanda ilk önemli eser, Düstur adı altında 1863 yılında basılmıştır. Cumhuriyet döneminde de yayınlanmasına devam edilmektedir. Bu eser beş gruba ayrılır⁷.

Birinci tertip: 1908 yılına kadar yayınlanan mevzuatı içerir.

İkinci Tertip: 1908-1920 yıllarını kapsar. 12 cilttir.

6. Karayalçın, *op. cit.*, s.49-53.

7. *Ibid.*

Üçüncü Tertip: 23 Nisan 1923'ten 27 Mayıs 1960 tarihine kadar yayınlanan kanunları içerir. Toplam 41 cilttir.

Dördüncü Tertip: 27 Mayıs 1960 ile 7 Eylül 1961 tarihleri arasında Millî Birlik Komitesi ve Kurucu Meclis tarafından yayınlanan kanunlar bir cilt halinde dördüncü tertip düstür olarak basılmıştır.

Beşinci Tertip: 1 Kasım 1961 tarihinden bu güne yayınlanan kanunlar beşinci tertibi oluşturur⁸.

c) Yürürlükteki Kanunlar Külliyesi.- Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayım Müdürlüğü tarafından 6 cilt ve fihrist olarak yayınlanmıştır. Değişir yapraklıdır.

c) TBMM Tutanak Dergisi.- Eski adı Zabıt Ceridesi olan Tutanak Dergisi, Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan Genel Kurul görüşmelerinin tutanaklarını ve bu görüşmelere dayanak teşkil eden metinleri, özellikle kanun teklif ve tasarılarını, komisyon raporlarını vs. içerir⁹. Şu halde bir anayasa değişikliği teklif veya tasarı metinlerinin gerekçesini ve bu metinde komisyonlarda ne gibi değişiklikler olduğunu tespit etmek için tutanak dergilerine bakmak gerekir. Dolayısıyla anayasa değişikliklerinin *travaux préparatoires*'ı (hazırlık çalışmaları) için *TBMM Tutanak Dergisi* çok önemli bir kaynaktır.

d) Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi.- 1961 Anayasasının *travaux préparatoires*'ı için *Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisine* bakmak gerekir.

e) Danışma Meclisi Tutanak Dergisi.- 1982 Anayasasının *travaux préparatoires*'ı için ise *Danışma Meclisi Tutanak Dergisine* bakılabilir.

* * *

Resmî kaynaklar anayasa kurallarının en güvenilir bilgi kaynaklarıdır. Bunlarda yer alan anayasa metinlerinin doğru olduğu, kurucu iktidarın kabul ettiği metin ile aynı olduğu varsayılır. Bununla birlikte, yargı organları *Resmî Gazete*'de veya *Düstür*'de yayınlanan metnin mevsukiyetini, yani bu metnin kurucu organdan çıkan metin ile aynı olup olmadığını araştırabilir. Bu, anayasal kuralların “maddî varlığı (*existence matérielle*)”¹⁰ sorunudur. Her hakim, kanunun maddî varlığını araştırabilir.

8. *Ibid.*

9. *Ibid.*

10. Bu kavram hakkında bkz. Gözler, *Hukukun Genel Teorisine Giriş*, op. cit., s.27-28.

Resmî kaynakların özel kaynaklara nazaran daha güvenilir olduğu ortadadır. Ancak özel kaynaklara nazaran resmî kaynakların pek çok dezavantajı vardır.

1. Bir kere, resmî kaynaklara ulaşmak çok zordur. Resmî Gazete koleksiyonları sadece kütüphanelerde bulunur. Eksiksiz bir Resmî Gazete koleksiyonuna ise pek az kütüphane sahiptir. Düsturlar ise çok nadir kütüphanelerde bulunur.

2. Ulaşılabilirlik bakımından olan bu sakınca bir yana, birkaç on sayfalık, anayasa metni için yüzlerce ciltlik koleksiyonların elden geçirilmesinin pek pratik olmadığı ortadadır.

3. Resmî kaynaklarda anayasa metinlerinin ilk şekilleri vardır. Daha sonraki değişiklikler ayrı bir kanun olarak resmî kaynağın sonraki ciltlerinde, sayılarında bulunur. Dolayısıyla anayasa metnindeki değişiklikleri resmî kaynaklardan bu değişiklik tarihlerini bilmiyorsanız izleyemezsiniz. O maddenin daha sonradan değiştirilip, değiştirilmediğini bilmiyorsanız, o madde için resmî kaynağa bakmak yanıltıcı olabilir. Örneğin 1982 Anayasasının bir maddesine bakmak için, bu Anayasasının yayınlandığı *Resmî Gazete*'nin 9.11.1982 tarih 17863 numaralı sayısına bakıldığında eğer bu madde daha sonradan değişmişse yanlış metin saptanmış olacaktır. Bu nedenle aşağıda her anayasa için, bu Anayasada yapılan değişiklikler sıralanmış ve bu değişikliklerin bulunabileceği kaynaklar da belirtilmiştir.

1. 1876 Kanun-ı Esasîsi

Kabul tarihi 7 Zilhicce 1293 (23 Aralık 1876) olan ilk Anayasamızın metni şu kaynakta bulunabilir: *Düstur*, Birinci Tertip, Cilt 4, s.1-40.

Bu 1876 Kanun-ı Esasîsi yedi değişikliğe uğramıştır. Haliyle bu değişikliklerden sonraki bir meselenin çözümü için maddelerin değişik metinlerine bakmak gerekir. Bu yedi değişiklik ve bulunabilecekleri yerler aşağıda gösterilmiştir:

1. 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasînin Bazı Mevaddı Muaddelesine Dair Kanun, *Kabul Tarihi*: 5 Şaban 1327 - 8 Ağustos 1325 (1909), *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 1, s.638-644.
2. Kanun-ı Esasînin 5 Şaban 1327 Tarihli 7, 35 ve 43'üncü Mevaddı Muaddelesini Muaddil Kanun, *Kabul Tarihi*: 2 Recep 1332 - 15 Mayıs 1330 (1914), *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 6, s.749-750.
3. 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasînin 102'nci Maddesi ile 2 Recep 1332 Tarihli 7'inci ve 43'üncü Mevaddı Muaddelesini Muaddil Kanun, *Kabul Tarihi*: 26 Rebiyülevvel 1333 - 29 Kanunusani 1330 (1914), *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 7, S.224-225.

4. Kanun-ı Esasînin 5 Şaban 1327 Tarihli 76'ncı Madde-i Muaddelesini Muaddil Kanun, *Kabul Tarihi*: 4 Cemaziyüevvel 1334 - 25 Şubat 1331 (1916), *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 8, s.483.
5. Kanun-ı Esasînin 26 Rebiülevvel 1333 Tarihli 7'inci Madde-i Muaddelesinin Tadili İle 2 Recep 1332 Tarihli 35'inci Madde-i Muaddelesinin Tayyî Hakkında Kanun, *Kabul Tarihi*: 4 Cemaziyüevvel 1334 - 25 Şubat 1331 (1916), *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 8, S.484.
6. 7 Zilhicce 1293 Tarihli Kanun-ı Esasînin 72'nci Maddesinin Muaddil Kanun, *Kabul Tarihi*: 15 Cemaziyüevvel 1334 - 7 Mart 1332 (1916), *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 8, s.754.
7. Kanun Esasînin 69'uncu Maddesini Muaddil Kanun, *Kabul Tarihi*: 8 Cemaziyühahir 1336 - 21 Mart 1334 (1918), *Düstur*, İkinci Tertip, Cilt 10, s.176.

2. 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu

20 Kânun-ı Sani 1337 (20 Ocak 1921) tarih ve 85 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunumuz şu resmî kaynaklarda bulunabilir:

Ceride-i Resmîye, 1-7 Şubat 1337 (1921)
Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 1, s.196-199.

3. 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu

20 Nisan 1340 (1924) ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunumuz şu resmî kaynaklarda bulunabilir:

Resmî Gazete, 24.04.1924.

Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt 5, s.576

1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununda beş değişiklik yapılmıştır. 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanununu değiştiren Kanunlar aşağıda listelenmiştir:

1. 11 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 2, 16, 26 ve 38'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (*Resmî Gazete*, 14.4.1928, Sayı 863; *Düstur*, Tertip 3, Cilt 9, s.273).
2. 10 Kanunuevvel 1931 tarih ve 1893 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 95'inci maddesinde değişiklik yapılmıştır (*Resmî Gazete*, 15.12.1931, Sayı 1976; *Düstur*, Tertip 3, Cilt 13, s.25).
3. 5 Kanunuevvel 1934 tarih ve 2599 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 10 ve 11'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (*Resmî Gazete*, 11.12.1934, Sayı 2877; *Düstur*, Tertip 3, Cilt 16, s.36).
4. 10 Kanunuevvel 1937 tarih ve 3115 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun 2, 44, 47, 49, 50, 61, 74 ve 75'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (*Resmî Gazete*, 13.12.1937, Sayı 3533; *Düstur*, Tertip 3, Cilt 18, s.307).
5. 10 Teşrinisânî 1937 tarih ve 3272 sayılı Kanunla Teşkilât-ı Esasîye Kanununun, 44, 47, 48, 49, 50 ve 61'inci maddelerinde değişiklik yapılmıştır (*Resmî Gazete*, 1.12.1937, Sayı 3773; *Düstur*, Tertip 3, Cilt 19, s.37).

4. 1945 Anayasası

20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 1945 yılında, dönemin öz Türkçecilik akımına uyularak, 10 Ocak 1945 tarih ve 4695 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 15.1.1945-5905), “mana ve kavramda bir değişiklik yapılmaksızın Türkçeleştirilmiştir”tir. İktidar değiştikten sonra, 1952 yılında, 24 Aralık

1952 tarih ve 5997 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 31.12.1952-8297) 1945'te Türkçeleştirilen metin yürürlükten kaldırılarak, 24 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasîye Kanunu, 1945 yılına kadar yapılan beş değişiklik ile birlikte tekrar yürürlüğe konmuştur. 24 Aralık 1952 tarih ve 5997 sayılı Kanunun 1'inci maddesine göre, "20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasîye Kanunu, 4695 sayılı Kanunun kabûl tarihine kadar yürürlükte bulunan tadilleriyle birlikte tekrar meriyete konulmuş ve bu kanun yerine ikame edilmiş olan 10.1.1945 tarihli ve 4695 sayılı Anayasa meriyetten kaldırılmıştır".

5. 1961 Anayasası

9 Temmuz 1961 tarih ve 334 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 27 Mayıs 1961 tarihinde Kurucu Meclisçe kabul edilmiş, halkoyuna sunulmak üzere 31 Mayıs 1961 tarihli Resmî Gazetede yayınlanmış, 9 Temmuz 1961 günü yapılan halkoylaması ile % 61.7 oranında "evet" oyu ile kabul edilmiştir. 1961 Anayasasının ilk şeklinin bulunduğu resmî kaynaklar şunlardır:

Resmî Gazete, 20.7.1961, Sayı: 10859

Düstur, Dördüncü Tertip, Cilt 1-2, s.2930

1961 Anayasasında yedi değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerin tarih ve sayıları ile bulunabilecekleri resmî kaynaklar aşağıya çıkarılmıştır:

1. 6.11.1969 tarih ve 1188 sayılı Kanun ile Anayasanın 68'inci maddesi değiştirilmiş, geçici 11'inci maddesi yürürlükten kaldırılmıştır (*Resmî Gazete*, 12.11.1969-13349). Anayasa Mahkemesinin 16.6.1970 tarih ve E.1970/1, K.1970/31 sayılı Kararı ile bu Anayasa değişikliği kanunu iptal edilmiştir (*AMKD*, Sayı 8, s.313-341).
2. 17.4.1970 tarih ve 1254 sayılı Kanunla, Anayasanın 73'üncü maddesi değiştirilmiş ve bir Geçici 11'inci madde eklenmiştir (*Resmî Gazete*, 22.4.1970-13478).
3. 17.4.1970 tarih ve 1255 sayılı Kanunla Anayasanın 131'inci maddesi değiştirilmiştir (*Resmî Gazete*, 22.4.1970-13478).
4. 30.6.1971 tarih ve 1421 sayılı Kanunla Anayasanın 56 ve 82'nci maddeleri değiştirilmiştir (*Resmî Gazete*, 2.7.1971-13383).
5. 20.9.1971 tarih ve 1488 sayılı Kanunla Anayasanın 11, 15, 19, 22, 26, 29, 30, 32, 38, 46, 61, 64, 89, 110, 111, 114, 119, 120, 121, 124, 127, 134, 137, 138, 140, 143, 144, 145, 147, 149, 151, ve 152'nci maddeleri değiştirilmiştir. Keza Anayasaya Geçici 12, 13'üncü 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20'nci geçici maddeler eklenmiştir (*Resmî Gazete*, 22.9.1971-13964).
6. 15.3.1973 tarih ve 1699 sayılı Kanunla Anayasanın 30'uncu maddesinin 4'üncü fıkrası ve 57'nci maddenin 2 ile 3'üncü fıkrası değiştirilmiştir. 136'ncı maddeye ise 2, 3, 4, 5, 6 ve 7'nci fıkralar ilave edilmiştir. 138'inci maddenin 4'üncü fıkrası ve 148'inci maddenin 2'nci fıkrası değiştirilmiştir. Keza Anayasaya geçici 21 ve 22'nci geçici maddeler eklenmiştir (*Resmî Gazete*, 20.3.1973-14482).
7. 16.4.1974 tarih ve 1801 sayılı Kanunla Anayasanın 68'inci maddesi değiştirilmiş, Anayasanın ilk şeklinde bulunan geçici 11'inci madde tekrar kaldırılmıştır (*Resmî Gazete*, 22.4.1974-14866).

6. 1982 Anayasası

7 Kasım 1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası *Resmî Gazete*'nin 9.11.1982 tarih 17863 numaralı mükerrer sayısında yayınlanmıştır.

2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası 23.9.1982 tarihinde Danışma Meclisi tarafından ve 18.10.1982 tarihinde Millî Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmiş, halkoyuna sunulmak üzere 20.10.1982 tarih ve 17844 sayılı *Resmî Gazetede* yayınlanmış, 7 Kasım 1982 Pazar günü yapılan halkoylaması sonucu % 91.17 oranında kabul oyu ile kabul edilmiş, bu kez tekrar 2709 sayılı Kanun olarak 9.11.1982 tarih ve 17863 mükerrer sayılı *Resmî Gazetede* yayınlanmıştır.

1982 Anayasasında şimdiye kadar üç değişiklik yapılmıştır:

Birinci Değişiklik: 17 Mayıs 1987 tarih ve 3361 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 18.5.1987, Sayı 19644 Mükerrer).

İkinci Değişiklik: 8 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 10.7.1993, Sayı 21633).

Üçüncü Değişiklik: 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Kanunla (*Resmî Gazete*, 26.7.1995, Sayı 22355).

2. Özel Kaynaklar: Anayasa Derlemeleri

Yukarıda belirtilen resmî kaynakların dışında birçok özel kişinin yaptığı anayasa derlemeleri de vardır. Bunlardan birkaçını aşağıda belirteceğiz. Ancak hemen şunu belirtelim ki, özel kaynaklar resmî kaynaklara nazaran daha az güvenilirdir. Bunlarda baskı ve imlâ hatalarının olması pek muhtemeldir; fakat özel kişilerin yaptığı anayasa derlemelerinin pek çok avantajı vardır. Bir kere, resmî kaynaklar gibi nadir bulunan kaynaklar değildir. Bu kaynaklara kitapçılardan satın alınmak suretiyle kolaylıkla ulaşılabilir. İkinci olarak, bu kaynaklar, sadece anayasaları veya ilgili mevzuatı içerdiklerinden hacim bakımından küçük ve kullanışlıdır. Bir anayasa maddesine bakmak için yüzlerce ciltlik *Resmî Gazete*yle veya *Düstur*la uğraşmak gerekmez. Diğer yandan, bu anayasa derlemelerine anayasalarda yapılan değişikliklerde işlenmiştir. Bu derlemelerde, ya değişiklikten sonraki son metin verilir, yahut değişik maddeler, değişiklikten sonraki ve önceki şekilleri birlikte verilir. Dolayısıyla, değişikliğe uğrama ihtimali bakımından anayasa derlemelerine bakmak daha uygundur; ancak, özel kişilerce yapılan anayasa derlemelerinin resmî kaynakların değerini tamamıyla ortadan kaldırdığını söylemek mümkün değildir. Her halükârda, anayasa maddesinin metninde tereddüte düştüğünde sorunun giderilmesi için ilk yapılacak şey yukarıdaki resmî kaynaklara başvurmaktır.

Aşağıya özel kişilerce yapılan başlıca anayasa derlemelerinin bir listesi çıkarılmış ve her derleme hakkında kısa bir açıklama yapılmıştır.

a) Cevdet Atay, *Karşılaştırmalı Türk Anayasaları, Bursa, Ekin Kitabevi Yayınları, 1996 (13.5x19.5 cm, 239 s.)*

Bu derlemede, Türk anayasaları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. İl-könce 1982 Anayasasının bir maddesi verilmiş, o maddenin altına o maddeyle aynı konuyu düzenleyen 1961, 1924, 1876 anayasalarının maddeleri verilmiştir. Profesör Atay, eski anayasalarımızın metinlerini yer yer sadeleştirmiş, bazı eski kelimeler yerine günümüz Türkçesindeki karşılıklarını kullanmıştır. Eğitim ve öğretim açısından şüphesiz yararlı olan bu çaba, kanımca, anayasal metinlerin mevsukiyeti açısından eleştiriye açıktır. Hukuken geçerli olan, günümüz okuyucusu tarafından anlaşılır veya anlaşılmaz olsun, anayasa metninde kullanılan kelimelerdir.

Diğer yandan kanımızca, pedagojik bakımdan fevkalâde yararlı olan bu eserin, karşılaştırmalı yönteminden kaynaklanan sakıncaları da vardır. Bir kere, 1982 Anayasası dışındaki Anayasaların kendi iç sistematiği kaybolmaktadır. 1961, 1924 ve 1876 Anayasalarının bölüm başlıkları, hatta madde kenar başlıkları kaybolmaktadır. Oysa her anayasa kendi sistemi içinde anlamlıdır. Diğer yandan, anayasalarımızın bazı maddeleri karşılaştırılmayacak durumundadır. Zira o konu o anayasada düzenlenmemiş olmaktadır. Dolayısıyla, karşılaştırmalı yöntem, aslında sadece 1982 Anayasa için yararlı olmakta, diğer anayasalar bu Anayasanın bir aracı konumuna düşmektedir. O nedenle, Atay'ın ve ileride göreceğimiz Karamustafaoğlu ve Turhan'ın hazırladıkları *karşılaştırmalı* anayasa derlemeleri, başlı başına bir 1876, 1924, 1961 Anayasalarımızı içeren derlemeler ihtiyacını ortadan kaldırmamaktadır. Dolayısıyla anayasa hukuku öğrencileri bu derlemeler ile yetinmemelidirler.

b) Süheyl Batum ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *Anayasa Hukukunun Temel Metinleri, İstanbul, Beta Yayınları, İkinci Baskı, 1997 (14x20 cm, 560 sayfa)*

Bu derlemede sadece anayasalar değil, aynı zamanda ilgili mevzuat (Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri, Siyasî Partiler Kanunu, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi İçtüzüğü, Anayasa Mahkemesine ilişkin mevzuat ve olağanüstü hal mevzuatı, vb.) bulunmaktadır. Anayasal mevzuat konusunda önemli bir derlemedir. Ancak bu derlemede Osmanlı dönemi anayasal belgeleri ve keza 1876 Kanun-ı Esasîsi bulunmamaktadır. Dolayısıyla Türk anayasa hukukunun tarihî gelişimi açısından okuyucunun bir başka kaynağa daha ihtiyacı olacaktır.

Derlemede bir kavram dizini olmadığı için kullanışlılığı düşmektedir. Hiç olmazsa 1982 Anayasası için bir kavram dizininin eklenmesi uygun olurdu.

c) Kemal Gözler, *Türk Anayasaları, Bursa, Ekin Kitabevi, 1999* (11x16 cm, 360 sayfa).

Cep kitabı boyutunda olan 360 sayfalık bu derlemede, 1876 Kanun-ı Esasîsi, 1921 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 1924 Teşkilât-ı Esasîye Kanunu, 1945 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasasının metinleri vardır. Derlemenin 1982 Anayasası kısmında, bazı önemli Anayasa Mahkemesi kararlarının kısa özetleri ilgili maddelerin altına not edilmiştir. Bu derleme, özellikle öğrencilere yönelik olup, giriş kısmında, bir anayasa maddesinin nasıl okunacağı, unsurlara ayrılacağı ve özellikle anayasa metniyle anayasa hukuku dersinin nasıl çalışılacağı gösterilmeye çalışılmıştır.

d) Tunçer Karamustafaoğlu ve Mehmet Turhan, *1961-1982 T.C. Anayasaları: Karşılıklı Metinler, Ankara, Savaş Yayınları, 1993* (13.5x19.5 cm, 310 s).

Bu derlemede, 1982 ve 1961 Türk Anayasaları karşılaştırmalı olarak verilmiştir. İlk önce 1982 Anayasasının bir maddesi verilmiş, o maddenin altına o maddeyle aynı konuyu düzenleyen 1961 Anayasasının maddesi verilmiştir. Derleme ayrıca 1876, 1921 ve 1924 Anayasalarının metinlerini de içermektedir.

e) Suna Kili ve Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1985* (16x24 cm, 331 s.).

Bu derleme 1808'den bu yana bütün Türk anayasalarını ve anayasal belgelerini içermektedir. Metin itibarıyla güvenilir bir kaynaktır; ancak ders kitabı boyutunda (16x24 cm) olduğu için pek kullanışlı değildir. Diğer yandan, bu derleme, son baskısını 1985'te yapmıştır. Dolayısıyla 1982 Anayasasının değişikliklerini içermemektedir. Ayrıca görebildiğimiz kadarıyla, bu derlemenin baskısı tükenmiştir; piyasada bulunmamaktadır.

f) Kazım Öztürk, *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, Ankara, Ajans Türk Matbaası, 1966* (2 cilt, 16.5x24 cm).

1961 Anayasasının *travaux préparatoires*'ı (madde gerekçeleri, komisyon raporları, Temsilciler Meclisinde yapılan görüşmeler, vs.) bu derlemede bulunmaktadır. Söz konusu derleme, 1961 Anayasasının hazırlık çalışmalarına ulaşmak için vazgeçilmez bir kaynaktır.

g) Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, Cem Yayınevi, 1976 (12.5x18.5 cm, 669 s.).

Bu derlemede 1808'den buyana tüm Türk Anayasaları ve anayasal belgeleri mevcuttur. Derleme 1982 Anayasasından önce yapılmıştır. Piyasada bulunmamaktadır. Derlemede ayrıca Amerikan, Fransız, İtalyan, Alman ve İsviçre gibi ülkelerin Anayasaları da bulunmaktadır.

h) Osman Selim Kocahanoğlu, *Gerekçeli ve Açıklamalı Anayasa*, İstanbul, Temel Yayınları, 1993 (13.5x18.5 cm, 636 s.).

1982 Anayasasının *travaux préparatoires*'ı (madde gerekçeleri, komisyon raporları, Danışma Meclisi görüşmeleri, Millî Güvenlik Konseyinin yaptığı değişiklikler) bu kitapta bulunmaktadır. Ayrıca derlemede her maddenin altında o madde ile ilgili kanunların ismi, numarası ve yayınlandığı resmî gazete tarihi - numarası verilmiştir.

İnternette Anayasalar

Türk anayasa metinlerine internet üzerinden de ulaşmak mümkündür. 1982 Anayasasına birçok adresten ulaşılabilir. Ancak bunların birçoğunda ulaşılan metinde ğ, ç, ş, ı, ö, ü gibi Türkçe karakterler işaretsiz olarak görünür.

<http://www.mfa.gov.tr:80/GRUPI/Anayasa/Anayasa.htm>

<http://www.gazi.edu.tr/>

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.avukat.com/anayasa>

1961 ve 1924 Anayasası metinlerine ise internet üzerinden <http://www.basarm.com> adresinden ulaşılabilir. Ancak bu adresten ulaşılan anayasa metinleri, ilk kabul edildikleri şekildedir. Sonraki değişiklikler bunlara işlenmemiştir.

B. YABANCI ANAYASALAR

Yabancı ülkelerin anayasalarına da zaman zaman bakmak gerekmektedir. Bazen doğrudan yabancı ülkenin anayasal düzenine ilişkin bir problemin çözümünde gerekmektedir. Bazen de Türk anayasa hukukunda karşılaşılan bir sorun hakkında yabancı ülkelerin anayasalarındaki düzenlemeler öğrenilmek istenmektedir. Karşılaştırmalı anayasa hukukunda yabancı ülkelerin anayasa metinlerine başvurulması kaçınılmazdır.

1. Türkçe

Maalesef Türkçede yabancı anayasa derlemeleri konusunda yeni kaynaklar yoktur. Bu konuda eski tarihli şu kaynaklar zikredilebilir:

F. R. Darest, *Avrupa - Amerika - Afrika - Asya - Okyanusya Devletlerinin Esas Teşkilat Kanunları*, Çev. E. Menemencioglu, Ankara, Türk Hukuk Kurumu Yayını, 1944, 5 Cilt.

İlhan Lütem, *Yeni Anayasalar*, Ankara, Türk Hukuk Kurumu Yayını, 1953, 4 Cilt (Yukarıdaki derlemeye ek).

Bu takdire şayan iki Dünya anayasaları derlemesinden sonra böyle bir kapsayıcı çeviri çalışmasına teşebbüs edilememiştir. Bununla birlikte, A.B.D., Almanya, Fransa, İtalya gibi ülkelerin Anayasalarını içeren şu iki derlemeyi zikretmek gerekir:

Server Tanilli, *Anayasalar ve Siyasal Belgeler*, İstanbul, Cem Yayınları, 1976.

Yaşar Gürbüz, *Anayasalar*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1981.

Dikkat edilmeli ki her iki derleme de oldukça eskimiştir. Derlenen anayasaların bazıları yürürlükten kalkmış, bazılarında ise önemli değişiklikler olmuştur. Ülkemizde acilen bir Türkçe yabancı anayasalar derlemesine ihtiyaç vardır.

2. Fransızca

Fransızca olarak şu derlemeler sayılabilir:

Dünya Anayasaları Derlemeleri:

DARESTE (F.R.), *Les constitutions modernes*, Paris, Recueil Sirey, 1931-1933, 6 Cilt.

BASTID (P.) ve BELIA (G.) (sous la direction de-), *Corpus constitutionnel: Recueil universel des Constitutions en vigueur*, Leiden, E. J. Brill, 1968-1974 (Son Fasikül: Tome II, Fascicule 1)

Avrupa Anayasaları Derlemeleri:

DELPERÉE (Francis), VERDUSSEN (Marc) ve BIVER (Karine), *Recueil des Constitutions européennes*, Bruxelles, Bruylant, 1994.

MIRKINE-GUETZÉVITCH (Boris), *Les constitutions européennes*, Paris, P.U.F., 1951, 2 Cilt.

ÖBERDORFF (Henri) (textes rassemblés et présentés par), *Les Constitutions de l'Europe des Douze*, Paris, La Documentation française, 2e édition, 1994.

Afrika Anayasaları Derlemeleri:

LAVROFF (Dmitri Georges) ve PEİSER (G.), *Les constitutions africaines*, Paris, Editions A. Pédone, (Tome I: “L’Afrique noire francophone”, 1964; Tome II, “Etats anglophones”, 1964).

REYNTJENS (F.) (rédacteur général), CONAC (G.), DU BOIS DE GAUDUSSON (J.), READ (J. S.), SLINN (P. E.), VANDERLINDEN (J.) (rédacteurs associés), *Constitutiones Africae*, Bruxelles - Paris, Bruylant-Pédone (Publication sur feuilles mobiles), (vol.I, 1988 ; vol.II, 1989 ; vol.III, 1990 ; vol.IV, 1992).

Fransa’da bunların dışında öğrencilere yönelik daha birçok derleme yapılmıştır. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

DUVERGER (Maurice), *Constitutions et documents politiques*, Paris, P.U.F., 1993.

MENY (Yves), *Textes constitutionnels et documents politiques*, Paris, Montchrestien, 1989.

PACTET (Pierre), *Textes de droit constitutionnel*, Paris, LGDJ, 1992.

3. İngilizce

PEASLEE (Amos J.), *Constitutions of Nations*, The Hague, Martinus Nijhoff, Dorothy Peaslee Xydis tarafından hazırlanan üçüncü baskı, (Cilt I: “Africa”, 1965; Cilt II: “Asia, Australia and Oceania”, 1966; Cilt III: “Europe”, 1968; Cilt IV: “Americas”, 1970).

BLAUSTEN (A.P.) ve FLANZ (G.H.) (Ed.), *Constitutions of the Countries of the World*, New York, Oceana Publications, Ine Dobbs Ferry, 1971 (Permanent Editions).

4. İnternette Yabancı Anayasalar

Bu yabancı anayasa derlemelerin çoğunu Türk üniversitelerinde bulmak oldukça güçtür. Zaten yukarıda görüldüğü gibi, bu derlemelerin çoğu artık eskimiştir. Aslında internet ile birlikte yabancı anayasaların son metinlerine ulaşma sorunu ortadan tamamen kalkmıştır. İnternette her ülkenin anayasasının İngilizce veya Fransızca çevirisine ve bu anayasanın orijinal dilindeki metnine kolayca ulaşılabilir. Bunun için herhangi bir arama motoruna örneğin (<http://www.altavista.com>) girip arama çerçevesi içine aranan anayasanın adının yazılması yeterlidir: *French Constitution*, *German Constitution*, *Bulgarian Constitution* gibi. Keza *constitution* kelimesi ve ilgili ülkenin adının İngilizcesinin yazılması da çoğunlukla ilgili anayasaya ulaşmaya yetmektedir.

Şu adreslerden değişik ülkelerin anayasalarının linklerine ulaşılabilir:

<http://dir.yahoo.com/Government/Law/Constitutional/Constitutions>
<http://www.eur.nl/frg/iacl/const.html>
<http://www.vuerzburg.de/law/>
<http://www.urich/~jrpjones/confinder/const/html>.

Bu sonuncu site Richmond Üniversitesinden John Paul Jones ve Robert H. Burger tarafından hazırlanan aşağı yukarı bütün ülkelerin anayasalarının linklerinin bulunduğu mükemmel bir sitedir. Ayrıca burada birçok anayasanın sadece İngilizce değil, aynı zamanda, Fransızca, Almanca, İspanyolca metinlerine linkler de vardır.

II. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI

Bulduğum bu anayasa kurallarını mahkemeler, özellikle Anayasa Mahkemesi nasıl yorumlamaktadır? Bu anayasa kurallarıyla ilgili olarak daha önce verilmiş mahkeme kararı var mıdır? Varsa bunları nereden ve nasıl bulabilirim?

Bir anayasal problemin çözümünde, o konuda bir anayasa kuralı olduğunu tespit ettikten sonra sorulacak ikinci soru, yukarıda da belirtildiği gibi, bu kuralın Anayasa Mahkemesi tarafından nasıl yorumlandığı sorusudur. Bu soruyu cevaplayabilmek içinse, bu kuralın uygulanmasıyla ilgili daha önce verilmiş bir Anayasa Mahkemesi kararının olup olmadığının tespiti gerekir. Belirli bir konu hakkında Anayasa Mahkemesi kararı olup olmadığını aşağıda belirtilen resmî ve özel yayınlara bakarak bulabiliriz.

Anayasa Mahkemesi Kararlarının Önemi.- Anayasa normu, bizatihi anayasanın bir maddesinin *metni* değildir. Anayasa normu bu metne verilen *anlam*dır¹¹. Ve eğer norm, metnin kendisi değil, anlamı ise, herkes anayasanın bir maddesinin metnine istediği anlamı vermekte serbesttir. Ancak kişiler tarafından verilen bu anlam sadece onların “kişisel görüşleri”dir. Mühim olan “otantik” karar vermeye yetkili makamların, yani verdiği kararlara itiraz edilemeyen organların kararlarıdır. Bu kararlar dahi, bir görüş olarak, bizim görüşlerimizle aynı “teorik” değere sahiptir. Ancak bir hukuk düzeninde sadece bu organların görüşleri “geçerlidir”. Anayasa hukuku alanında, bu organların en önemlisi anayasa mahkemeleridir. O nedenle anayasa mahkemeleri, yaptıkları yorumlarla yeni anayasal normlar koya-

11. Kemal Gözler, “Realist Yorum Teorisi ve Mekanist Anayasa Anlayışı”, *Anayasa Yargısı*, Sayı 15, s.207-250.

bilmektedirler. Zaman zaman anayasa mahkemelerinin yorumu sonucu ortaya çıkan norm ile anayasa metninin ilk okunuşunda beliren anlamdan çıkan norm birbirinden farklı olmaktadır. Anayasa mahkemeleri bazen anayasanın bir maddesinin aradığı şartlarda değişiklik yapmakta, bazen de anayasa maddesine, o madde metninde hiçbir şekilde olmayan yeni şartlar eklemektedir.

Türk Anayasa Mahkemesi için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Anayasa Mahkemesi 1982 Anayasasının bazı maddelerinin metinlerinden hiç akla gelmeyen normlar çıkarmıştır. Anayasa Mahkemesinin kararlarına itiraz edilemediği için Anayasa Mahkemesinin yaptığı yorumlarla koyduğu normları da geçerli olarak kabul etmek gerekir. İşte bu nedenle, bir anayasal meselenin çözümünde Anayasa Mahkemesinin kararlarını da bilmek gerekmektedir.

A. TÜRK ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI

1. Resmî Yayınlar

Türk Anayasa Mahkemesi kararları *Resmî Gazetede ve Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisinde* bulunabilir. Resmî Gazeteyi daha önce görmüştük. Şimdi Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisini görelim.

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi (AMKD).- Anayasa Mahkemesi kararları Resmî Gazetede yayınlanmaktadır (AY, m.153). Bu kararlar ayrıca her yıl Anayasa Mahkemesi tarafından yayınlanan *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*'nde toplanmaktadır. Derginin ilk sayısı 1964 yılında yayınlanmıştır. Dergiye atıf yapılırken yıl değil, sayı belirtilmelidir. Zira, derginin kapağına yıl olarak içerisinde bulunan kararların verildiği yıl değil, derginin basıldığı yıl yazılmaktadır.

Türk Anayasa Mahkemesi kararlarına internet üzerinden ulaşma imkanı bildiğim kadarıyla yoktur. Yine görebildiğim kadarıyla Anayasa Mahkemesinin web sayfası da yoktur (Adalet Bakanlığının, Yargıtayın, Danıştayın -kuruluş aşamasında- web sayfaları vardır). Şüphesiz Anayasa Mahkemesinin bir web sayfasının olması ve keza hiç olmazsa yeni kararlarının internet üzerine konulmasının erişebilirlik bakımından büyük yararı olacaktır.

Anayasa kuralları sadece Anayasa Mahkemesi değil, Yargıtay ve Danıştay tarafından da uygulanır. O halde Anayasa kurallarının Yargıtay ve Danıştay tarafından nasıl yorumlandıklarını da bilmek gerekir. Dolayısıyla Yargıtay ve Danıştay kararlarının nerede bulunabileceklerini de bilmek uygun olur.

Yargıtay kararları, *Yargıtay Kararlar Dergisi (YKD)*'nde bulunabilir. Bu dergi, Yargıtay tarafından 1975 yılından beri aylık olarak yayınlanmaktadır. Yargıtay kararlarına internet aracılığıyla da ulaşmak mümkündür: <http://www.yargitay.gov.tr>.

Danıştay kararları, *Danıştay Dergisi*'nde bulunabilir. Bu dergi, 1937-1970 yılları arasında "Danıştay Kararlar Dergisi" adı altında yayınlanmıştır. 1971'den beri ise "Danıştay Dergisi" adı altında yayınlanır. 1971'den beri Dergide sadece kararlar değil, makaleler de vardır. Danıştay kararlarına internet üzerinden ulaşmak yakında mümkün olacaktır. Danıştay sitesi kuruluş aşamasındadır: <http://www.danistay.gov.tr>.

2. Özel Yayınlar

Anayasa Mahkemesi kararlarını izlemek için cilt cilt yayınlanan *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisini* izlemek pek pratik değildir. Bu dergi zaten pek az yerde bulunur. Onun yerine belli başlı kararları içeren ve bu kararların önemli kısımlarının içeren derlemelere ihtiyaç vardır.

a) Böyle bir derleme Anayasa Mahkemesi raportörleri Mustafa S. Aykonu ve E.Aydın Özkul tarafından üç cilt halinde değişik yapıları olarak yapılmıştır:

Mustafa S. Aykonu ve E. Aydın Özkul (der.), *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayını, 1981, Üç Cilt.

Ancak bu derlemenin yenilemeleri bildiğimiz kadarıyla en son 1983 yılında yapılmıştır.

b) Diğer bir derleme ise şudur:

Mehmed Akad ve Abdullah Dinçkol (der.), *1982 Anayasası: Madde gerekçeleri ve Maddelerle İlgili Anayasa Mahkemesi Kararları*, İstanbul, Alkım Yayınları, Tarihsiz (1998 ?).

Bu derleme alanındaki büyük eksikliği bir ölçüde de olsa gidermektedir. Ancak kitabın sayfa düzeni oldukça kötüdür. Örneğin herhangi bir sayfa açıldığında hangi maddenin altında bulunduğu anlaşılabilir. Sayfaların üzerine bir de madde numaralarının

yazılmasında büyük yarar vardır. Keza maddelerin metinleri ile Anayasa Mahkemesi karar metinlerinde aynı karakter stilleri ve aynı punto kullanılmıştır. Değişik karakter stilleri veya madde metnine nazaran daha küçük punto kullanılmasında izlenme kolaylığı açısından büyük yarar vardır.

Kitabın sonunda kavram dizini, bir arama cetveli yoktur. Kitabın sonuna “Kitaptaki Anayasa Mahkemesi Kararlarının Maddelere Göre Dağılımı” başlıklı bir cetvel eklenmiştir. Maddenin numarası verilmiş altına ilgili Anayasa Mahkemesi kararlarının tarih ve numaraları sıralanmıştır. Böyle bir usûl tamamıyla yararsızdır. Okuyucu bu şekilde aradığı bir kararı bulamaz. Hatta tarih ve numarası bilinen bir kararın dahi bu derlemeden bulunması mümkün değildir. Ayrıca bu derlemede, Anayasa Mahkemesi kararından alıntı yapılmakta, ama bu alıntının nerede başladığı veya nerede bittiği çok açıkça görülememektedir. Zira ilgili kararın tarih ve sayısı alıntının başında değil, alıntılanan paragrafların sonunda parantez içinde verilmektedir.

Keza alıntılanan kararların başında kararın konusunu oluşturan kanunun referansı ile denetim konusu maddenin belirtilmesi gerekirdi. Derleyenlerin alıntıladıkları birçok kararda, kararın hangi kanunun hangi maddesi hakkında verildiğini anlamak mümkün değildir. Örneğin Anayasanın 10’uncu maddesi (eşitlik ilkesi) altında alıntılanan Anayasa Mahkemesi kararlarının birçoğunun hangi kanun hakkında verildiği anlaşılamamaktadır (örneğin bkz. 52, 53, 54’üncü sayfalardaki kararlar).

Hangi Anayasa Mahkemesi kararının hangi madde altında tasnif edileceği tamamıyla yazarların kişisel tercihinin kalmış bir sorundur. Her haliyle emek verildiği anlaşılan bu çalışmanın, sistem bakımından kullanışsız olması üzücüdür.

B. YABANCI ANAYASA YARGISI ORGANLARI KARARLARININ BİLGİ KAYNAKLARI

1. Fransız Anayasa Konseyi (*Conseil constitutionnel*) Kararları

Fransız Anayasa Konseyi kararları Fransız Resmî Gazetesi (*Journal officiel*)’nde yayınlanmaktadır. Keza kararlar, Anayasa Konseyi tarafından yılda bir kez yayınlanan *Recueil des décisions du Conseil constitutionnel*’de bulunmaktadır. Bazı önemli kararları metnine veya metinlerinden

seçme kısımlara *Revue du droit public*, *Revue française de droit constitutionnel* gibi dergilerden de ulaşılabilir.

Fransız Anayasa Konseyi kararlarına internet üzerinden de ulaşmak mümkündür. Bu kararlara Fransız Anayasa Konseyinin web sitesinden ulaşılabilir. Adresi: <http://www.conseil-constitutionnel.fr> dir. Aynı kararlara ve Fransız mevzuatına <http://www.legifrance.fr> ve <http://www.journal-officiel.gouv.fr> adresinden de ulaşmak mümkündür.

Fransa’da mükemmel bir Anayasa Konseyi kararları derlemesi vardır:

Louis Favoreu ve Loïc Philip, *Les grandes décisions du Conseil constitutionnel*, Paris, Sirey, 7e édition, 1993.

Fransız Anayasa Konseyi kararlarını Türk okuyucusuna tanıtmak için tarafımdan bir “Fransız Anayasa Konseyi Kararları Kroniği” hazırlanmakta ve *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisinde* yayınlanmaktadır.

Kemal Gözler, “Fransız Anayasa Konseyi Kararları Kroniği: 1994”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 44, 1995, Sayı 1-4, s.809-819.

Bu kroniğe ayrıca <http://www20.uludag.edu.tr/~gozler/kronik.html> ve <http://www.geocities.com/CollegePark/Classroom/5921/kronik> adreslerinden ulaşılabilir.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisinin çıkış düzenine uygun olarak epey gecikmeli de olsa bu kronik tarafımdan devam ettirilecektir.

2. Amerikan Federal Yüksek Mahkemesi Kararları

Birleşik Devletler Yüksek Mahkemesi (*United States Supreme Court*) kararları şu yayınlarda bulunabilir:

U.S.: United States Reports. Bu *Government Printing Office* (Washington, D.C.) tarafından yapılan resmî yayındır. 1875’e kadar *reporter* ismine göre zikredilir. Örneğin 3 Dallas 378. 91’inci ciltten itibaren sadece U.S. şeklinde zikredilir. Örnek: 354 U.S. 298. İlk rakam cilt numarasına, son rakam ise sayfa numarasına işaret eder. Buna göre, 354 U.S. 298, *United States Reports*’un 354’üncü cildinin 298’inci sayfası demektir. Bu kaynağa internet aracılığıyla şu adresten ulaşılabilir: <http://www.lib.muohio.edu/libinfo/depts/documents/lawrept.html>.

L.Ed.: United States Supreme Court Reports, Lawyers’ Edition, Lawyers’ Co-operative Publishing Company (Rochester, New York) tarafından yayınlanmaktadır. Atıf usûlü şöyledir. 96 L.Ed. 954. İlk numara cilde, son numara sayfaya gönderme yapar. Bu kaynağa da internet aracılığıyla ulaşmak mümkündür: <http://www.carswell.com/records/ USSCR.html>.

S.Ct.: Supreme Court Reporters. West Publishing Company (St. Paul, Minnesota) tarafından yayınlanmaktadır. Atıf örneği: 58 S.Ct. 166.

Amerikan Federal Yüksek Mahkemesi kararlarına internet üzerinden ulaşmak mümkündür. Bunun için şu adreslerden yararlanılabilir:

<http://www.infoctr.edu/tutorial/eloise/usrpts.htm>
<http://www.law.wfu.edu/library/lawresch/legalr.htm>
<http://www.lib.muohio.edu/libinfo/depts/documents/lawrept.html>
<http://www.lawlibrary.org/resources/findlaw.html>
<http://www.pita.com/visit/usread.htm>
<http://www.sasnet.com/bro/legal/findlaw.htm>

3. Alman Federal Anayasa Mahkemesi

Alman Federal Anayasa Mahkemesi (*Bundesverfassungsgericht*) kararları *Sammlung der Entscheidungen des Bundesverfassungsgerichts*'de bulunabilir. Bu yayın *BverfGE* şeklinde kısaltılmaktadır. Alman Anayasa Mahkemesi kararlarına da internet üzerinden ulaşmak mümkündür. Kullanılacak adresler şunlardır:

<http://www.jura.uni-sb.de/english/ndw97/ndw18.htm>
<http://civil.udg.es/epclp/Germany.htm>

4. İtalyan Anayasa Mahkemesi Kararları

İtalyan Anayasa Mahkemesi kararları *Giurisprudenza costi-tuzionale* isimli süreli yayında bulunabilir. Bu yayın 1990 yılına kadar Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi tarafından izlenmiştir.

Şu iki eserde yabancı anayasa yargısı organlarının önemli kararları yıllık olarak özetlenmektedir:

Annuaire international de justice constitutionnelle (Paris, Economica ve Presses universitaires d'Aix-Marseille, 1985'ten beri). *Groupe d'Etudes et de recherches sur la justice constitutionnelle* tarafından hazırlanan bu içtihad derlemesinde belli başlı ülkelerin anayasa yargısı organlarının verdiği önemli kararların yıllık özetleri bulunmaktadır.

Bulletin de jurisprudence constitutionnelle (Strasbourg, Conseil de l'Europe, Commission de Venise). Avrupa Konseyi Venedik Komisyonu tarafından çıkarılan bu eserde Avrupa Konseyine üye ülkelerin anayasa yargısı organları tarafından verilen önemli kararların özeti bulunmaktadır. İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanmaktadır. Bu derlemenin Türkiye kısmı, Anayasa Mahkemesi raportörü sayın Doç. Dr. Mehmet Turhan tarafından hazırlanmaktadır.

III. BİLİMSEL ESERLER

Bir anayasal meselenin çözümünde, o mesele hakkında bir anayasa kuralı ve anayasa mahkemesi kararı olduğunu tespit ettikten sonra yapılacak iş, bu kuralın veya anayasa mahkemesi kararının incelemesini, eleştirisini yapan bir bilimsel eserin bulunup bulunmadığını araştırmaktır. Şimdi “bilimsel eserler”in çeşitlerini görelim.

A. BİLİMSEL ESERLERİN ÇEŞİTLERİ

Bilimsel eserlerin başlıca çeşitleri şunlardır: Sistematik eserler, monografiler, makaleler.

1. Sistematik Eserler

Sistematik eserler, anayasa hukukunu anayasadaki madde sırasına göre değil, yazarın kendi kafasında oluşturduğu bir mantıkî silsile içerisinde, bir bütün olarak ele alıp inceleyen eserlerdir. Bu tür eserlerde bir iki konu veya mesele değil, anayasa hukuku alanı bütünüyle incelenmeye çalışılır. Bu hukuk dalının kavram, kurum ve temel kuralları açıklanır. Sistematik eserler uygulayıcılardan ziyade öğrencilere hitap eder. Bunlar hacim bakımından kısa, orta ve uzun olabilir. Kısa olanlara Fransızca’da *précis*, orta kalınlıkta olanlara, elkitabı anlamına gelen, *manuél* (ing.: *handbook*, alm.: *handbuch*), çok uzun olanlara ise *traité* (alm.: *lehrbuch*) denmektedir. *Traité*’ler genellikle çok ciltlidir. Örneğin Léon Duguit’nin *Traité de droit constitutionnel*’i beş cilttir. Georges Burdeau’nun *Traité de science politique*’i 10 cilttir. Türkçede sistematik eserler arasında bu tip bir ayırım yapılmamaktadır. Genelde bu tip eserlere hacmi ne olursa olsun *ders kitabı* denir. Ancak “ders kitabı” ifadesi ders kitabının üzerinde genellikle yazmaz.

Aşağıda Türkiye, Fransa ve diğer ülkelerden anayasa hukuku sistematik eserlerine örnek verilmiştir.

////SONA BAK/// haziran 2001

a) Türkiye

Türkçe anayasa hukuku sistematik eserleri aşağıya çıkarılmıştır. Birden fazla baskı yapan eserlerin son baskıları esas alınmıştır. Lis-

tenin olabildiği ölçüde kapsayıcı olmasına dikkat edilmiştir. Şüphesiz gözümüzden kaçan sistematik eserler olabilir.

- ALDIKAÇTI (Orhan), *Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982, 410 s.
- ARSEL (İlhan), *Anayasa Hukuku: Demokrasi*, Ankara, Doğu Matbaacılık, 1964, 248 s.
- ARSEL (İlhan), *Türk Anayasa Hukukunun Umumi Esasları* (Birinci Kitap: Cumhuriyetin temel kuruluşu), Ankara, Mars Matbaası, 1965, 471 s.
- BAŞGİL (Ali Fuat), *Esas Teşkilat Hukuku: Türkiye Siyasî Rejimi ve Anayasa Prensipleri* (Cilt I, Fasikül I), İstanbul, Baha Matbaası, 1960, 272 s.
Esasîye Hukuku Dersleri, İstanbul, 1934.
Türkiye Esas Teşkilatı ve Siyasî Rejimi, İstanbul, 1939.
Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul, 1942.
Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Cilt II: Demokrasi, İstanbul, 1942.
Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Cilt I, Fasikül I, İstanbul, 1946.
Ana Hukuk Dersleri, İstanbul, 1948.
- ÇAĞLAR (Bakır), *Anayasa Bilimi: Bir Çalışma Taslağı*, İstanbul, BFS Yayınları, 1989, 332 s.
- ÇAVUŞOĞLU (Naz), *Anayasa Notları*, İstanbul, Beta Yayınları, 1997, 231 s.
- DAL (Kemal), *Türk Esas Teşkilat Hukuku*, Ankara, Bilim Yayınları, İkinci Baskı, 1986, 304 s.
- DEMİR (Fevzi), *Anayasa Hukukuna Giriş*, İzmir, Barış Yayınları - Fakülteler Kitabevi, Beşinci Baskı, 1998.
- ERDOĞAN (Mustafa), *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996, 235 s.
- EROĞUL (Cem), *Anatüzeeye Giriş ("Anayasa Hukukuna Giriş")*, Ankara, İmaj Yayıncılık, Beşinci Baskı, 1997, 316 s.
- ESEN (Bülent Nuri), *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1970, 616 s.
- ESEN (Bülent Nuri), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1971, 156 s.
- GİRİTLİ (İsmet) ve SARMAŞIK (Jale), *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Derleme Yayınları, 1998, 244 s.
- GÖREN (Zafer), *Anayasa Hukukuna Giriş*, İzmir, Barış Yayınları - Fakülteler Kitabevi, 1997, 558 s.
- GÖZÜBÜYÜK (A. Şeref), *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan Kitabevi, Altıncı Baskı, 1998, 433 s.
- KUBALI (Hüseyin Nail), *Anayasa Hukuku Dersleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1971, 533 s.
Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İstanbul, 1943.
Devlet Ana Hukuku Dersleri, İstanbul, 1946.
Anayasa Hukukunun Genel Esasları ve Siyasî Rejimler, İstanbul, 1965.
- KÜRKÇÜER, (Orhan Melih), *Esas Teşkilât Hukuku*, Ankara, Ankara İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi, Üçüncü Baskı, 1966, 240 s.
- ÖZBUDUN (Ergun), *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, Beşinci Baskı, 1998, 408 s.

- ÖZÇELİK (Selçuk), *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Birinci Cilt: Umumî Esaslar*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982, 325 s.
- ÖZÇELİK (Selçuk), *Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, İkinci Cilt: Türkiye'nin Siyasî rejimi ve Müesseseleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976, 305 s.
- RUMPF (Christian), *Türk Anayasa Hukukuna Giriş*, Ankara, 1995, 201 s.
- SABUNCU (Yavuz), *Anayasaya Giriş*, Ankara, İmaj Yayıncılık, Genişletilmiş Beşinci Baskı, 1997, 289 s.
- SOYSAL (Mümtaz), *Anayasaya Giriş*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, 293 s.
- SOYSAL (Mümtaz), *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, Onbirinci Baskı, 1997, 281 s.
- TANİLLİ (Server), *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*, İstanbul, Say Kitap Pazarlama, Üçüncü Baskı, 1982, 648 s.
- TEZİÇ (Erdoğan), *Anayasa Hukuku*, İstanbul, Beta, Beşinci Baskı, 1998, 452 s.
- TİKVEŞ (Özkan), *Teorik ve Pratik Anayasa Hukuku*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 1982, 529 s.
- TUNAYA (Tarık Zafer), *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, İstanbul, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, Beşinci Baskı, 1982, 688 s.
- TÜZEL (Sadık), *Anayasa Hukuku*, İzmir, Ege Üniversitesi İktisadî ve Ticarî Bilimler Fakültesi Yayınları, Üçüncü Baskı, 1969, 397 s.
- YAYLA (Yıldızhan), *Anayasa Hukuku Ders Notları*, İstanbul, Filiz Kitabevi, 1985, 182 s.

b) Fransa

Fransız anayasa hukuku doktrininin başlıca sistematik eserleri şunlardır:

- ARDANT (Philippe), *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris, L.G.D.J., 6e édition, 1994.
- BARTHÉLEMY (Joseph) et Duez (Paul), *Traité de droit constitutionnel*, Paris, Dalloz, 1933 (Réimpression: Economica, 1985).
- BURDEAU (Georges), *Droit constitutionnel*, 21e édition par Francis Hamon et Michel Troper, Paris, L.G.D.J., 1988.
- BURDEAU (Georges), HAMON (Francis) ve TROPER (Michel), *Droit constitutionnel*, Paris, L.G.D.J., 23e édition, 1993.
- CADART (Jacques), *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris Economica, 3e édition, 1990, 2 Cilt.
- CADOUX (Charles), *Droit constitutionnel et institutions politiques*, (tome I : Théorie générale des institutions politiques), Paris, Cujas, 3e édition, 1988.
- CARRÉ DE MALBERG (Raymond), *Contribution à la théorie générale de l'Etat*, Paris, Sirey, 1922 (réimpression par CNRS, 1962) (2 Cilt).
- CHANTEBOUT (Bernard), *Droit constitutionnel et science politique*, Paris, Armand Colin, 11e édition, 1994.

- DEBBASCH (Charles), PONTIER (Jean-Marie), BOURDON (Jacques) ve RICCI (Jean-Claude), *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, Economica, 3e édition, 1990.
- DUGUIT (Léon), *Traité de droit constitutionnel*, Paris, Ancienne librairie fontemoing, 3e édition, 1927-1930 (5 Cilt).
- DUHAMEL (Olivier), *Le pouvoir politique en France*, Paris, P.U.F., 1991.
- DUVERGER (Maurice), *Le système politique français*, Paris, P.U.F., 20e édition, 1990.
- DUVERGER (Maurice), *Manuel de droit constitutionnel et de science politique*, Paris, P.U.F., 5e édition, 1948.
- ESMEÏN (Adhémar), *Eléments de droit constitutionnel français et comparé*, 8e édition revue par Henry Nézard, Paris, Sirey, tome I, 1927, tome II, 1928.
- FABRE (Michel Henry), *Principes républicains de droit constitutionnel*, 4e édition, Paris, L.G.D.J., 1984.
- GICQUEL (Jean), *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, Montchrestien, 12e édition, 1993.
- HAURIOU (Maurice), *Précis de droit constitutionnel*, Paris, Sirey, 2e édition, 1929, (reprint par C.N.R.S., Paris, 1965).
- HAURIOU (André), GICQUEL (Jean) ve GÉLARD (Patrice), *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, Montchrestien, 6e édition, 1975.
- JEANNEAU (Benoît), *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, Dalloz, 8e édition, 1991.
- LAFERRIÈRE (Julien), *Manuel de droit constitutionnel*, Paris, Editions Domat-Montchrestien, 2e édition, 1947.
- LAVROFF (Dmitri Georges), *Le système politique français: Constitution et pratique politique de la Ve République*, Paris, Dalloz, 5e édition, 1991, 985 p.
- LAVROFF (Dmitri Georges), *Le droit constitutionnel de la Ve République*, Paris, Dalloz, 1995.
- LECLERCQ (Claude), *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris, Litec, 8e édition, 1992.
- LIET-VEAUX (Georges), *Droit constitutionnel*, Paris, Editions Rousseau, 1949.
- PACTET (Pierre), *Institutions politiques - Droit constitutionnel*, Paris, Masson, 13e édition, 1994.
- PRÉLOT (Marcel) ve BOULOUÏS (Jean), *Institutions politiques et droit constitutionnel*, Paris, Dalloz, 11e édition, 1990.
- QUERMONNE (Jean-Louis) ve CHAGNOLLAUD (Dominique), *Le gouvernement de la France sous la Ve République*, Paris, Dalloz, 4e édition, 1991.
- TURPIN (Dominique), *Droit constitutionnel*, Paris, P.U.F., 2e édition, 1994.
- VEDEL (Georges), *Droit constitutionnel*, Paris, Sirey, 1949, (réimpression, 1989).

c) Diğer Ülkeler

Belçika:

WIGNY (Pierre), *Droit constitutionnel : principes et droit positif*, Bruxelles, Bruylant, 1952, (2 tomes).

DELPÉRÉE (Francis), *Droit constitutionnel (Tome I : Les données constitutionnelles)*, Bruxelles, Larcier, 2e édition, 1987.

İsviçre:

AUBERT (Jean-François), *Traité de droit constitutionnel suisse*, Neuchâtel, Editions Ides et Calendes, 1967.

A.B.D:

DOWLİNG (Noel T.), *Cases on Constitutional Law*, Brooklyn, The Foundation Press, 5th Edition, 1954.

KAUPER (Paul G.), *Constitutional Law: Cases and Materials*, Boston, Toronto, Little, Brown and Company, 2th Edition, 1960.

MASON (Alpheus Thomas) ve BEANEY (William M.), *American Constitutionnal Law: Introductory Essays and Selected Cases*, New Jersey, Prentice-Hall, 3th Edition 1964.

STRONG (Frank R), *American Constitutional Law*, Buffalo, New York, Dennis & Co. Inc., 1950.

İngiltere:

DE SMITH (S.A.) ve BRAZİER (Rodney), *Constitutional and Administrative Law*, London, Penguin Books, 6th Edition, 1989.

Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku:

CAPPELLETTİ (Mauro) ve COHEN (William), *Comparative Constitutional Law*, Indianapolis, New York, The Bobbs-Merril Company, 1979.

2. Monografiler

Anayasa hukukunu bütünüyle inceleyen sistematik eserlerin aksine, monografiler bu hukuk dalındaki sadece bir konuyu derinlemesine inceler. Bu tür eserler, inceledikleri konunun ince ayrıntılarına kadar iner. İnceledikleri kurumun başka ülkelerdeki benzerleri ile karşılaştırmasını yaparlar. Yüksek lisans, doktora tezleri, eskiden mevcut olan doçentlik tezleri ve profesörlük takdim çalışmaları monografik nitelikte eserlerdir.

Yukarıda genel eserlerin olabildiği ölçüde tüketici bir listesini yapmaya çalıştık. Tüm anayasa hukuku monografilerinin bir listesini yapmak mümkün değildir. Zaten buradaki amacımız, bir anayasa hukuku bibliyografyası hazırlamak değil, anayasa hukukunun bilgi kaynaklarını tanıtmaktır. Bu nedenle aşağıdaki monografi listesi tamamıyla örnek niteliğindedir ve kişisel kanımıza göre en iyi olanlardır.

ARASLI (Oya), *Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.

- EROĞUL (Cem), *Anayasayı Değişirme Sorunu: Bir Mukayeseli Hukuk İncelemesi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974.
- KARAMUSTAFAOĞLU (Tunçer), *Yasama Meclislerini Fesih Hakkı*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Adalet Yüksek Okulu Yayınları, 1982.
- KUZU (Burhan), *Olağanüstü Hal Kavramı ve Türk Anayasa Hukukunda Olağanüstü Hal Rejimi*, İstanbul, Kazancı Yayınları, 1993.
- ONAR (Erdal), *1982 Anayasasında Anayasayı Değişirme Sorunu*, Ankara, 1993.
- ÖZBUDUN (Ergun), *Parlâmenter Rejimde Parlâmentonun Hükümeti Murakabe Vasıtaları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1962.
- SAĞLAM (Fazıl), *Temel Hakların Sınırlanması ve Özü*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1982.
- TANÖR (Bülent), *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, İstanbul, May Yayınları, 1978.
- TURHAN (Mehmet), *Hükümet Sistemleri ve 1982 Anayasası*, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989.
- YÜZBAŞIOĞLU (Necmi), *Türkiye’de Kanun Hükümünde Kararnameler Rejimi*, İstanbul, Beta Yayınları, 1996.

3. Makaleler: Dergiler (Sürelî Yayınlar)

Makaleler, monografi gibi sadece tek bir konuyu inceleyen ama monografiden çok daha kısa olan çalışmalardır. Makaleler bilimsel ve meslekî dergilerde yayınlanırlar. Makale monografiye oranla daha kısa zamanda hazırlanır. Dolayısıyla güncel konular da makaleyle işlenebilir. Makaleler, aylık, iki aylık, üç aylık dergilerde yayınlandığından hukuk dünyasını etkilemek bakımından daha elverişlidir.

Anayasa hukuku alanında yazılmış makalelerin listesini yapmak monografilerin listesini yapmaktan da zordur. Zaten, yukarıda monografiler için de belirtildiği gibi, burada amacımız anayasa hukuku bibliyografyası yapmak değildir. Aşağıdaki makaleler sırf örnek oluşturması için verilmiştir:

- GÜNEŞ (Turhan), “Devlet Başkanı - Meclis Çatışması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXIX, Haziran 1964, Sayı 2, s.175-192.
- TURHAN (Mehmet), “Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt XXXIII, 1976, Sayı 1-4, s.63-104.
- TÜRK (Hikmet Sami), “Sosyal Hukuk Devleti”, *Halkevleri Dergisi*, Sayı 91, Mayıs 1974, s.5-13.
- YILMAZ (Misket), “Türk Hukukunda Kanun Hükümünde Kararname”, *Prof. Dr. Bülent N. Esen’e Armağan*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1977, s.505-561.

Makalelere ulaşmak için bunların yayınlandıkları dergilerin bilinmesi gerekir.

a) *Türk Dergileri*

Türkiye’de anayasa hukukuna has bir bilimsel dergi yoktur. Anayasa hukuku alanındaki makaleler genel hukuk, yahut siyasal bilim, hatta kamu yönetimi dergilerinde yayınlanmaktadır. Anayasa hukuku alanında makalelerin bulunabileceği başlıca dergiler şunlardır:

- Amme İdaresi Dergisi
- Ankara Barosu Dergisi
- Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
- Annales de la Faculté de droit d’İstanbul
- Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- Hukuk Araştırmaları (Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi)
- İdare Hukuku İlimleri Dergisi
- İnsan Hakları Yıllığı
- İstanbul Barosu Dergisi
- İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
- Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
- Türkiye Barolar Birliği Dergisi

Bu dergilerin bir çoğunun yeni sayılarını bile bulmak büyük bir sorundur. Bunların çoğunluğu piyasada satılmazlar. Bazı Fakülte dergilerine abone olmak bile mümkün değildir. Bu dergileri basan fakülte kendi benzeri olan fakülteye ücretsiz olarak gönderir. Piyasaya dağıtımı yapılmaz. Birçok üniversite kütüphanesinden dahi bu dergilerin bir çoğuna ulaşmak mümkün değildir. Bu dergilerin ilgili fakültenin internet sitesine konulmasında yarar vardır. Örneğin *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*’nin son sayısı bu Fakültenin internet sayfasına konulmuştur. Bu son sayıda yayınlanan makalelere <http://www.ankara.edu.tr/law/dergi> adresinden ulaşılabilir. Bu dergilerin bir çoğuna ulaşmak mümkün değildir. Bu dergilerin ilgili fakültenin internet sitesine konulmasında yarar vardır. Örneğin *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*’nin son sayısı bu Fakültenin internet sayfasına konulmuştur. Bu son sayıda yayınlanan makalelere <http://www.ankara.edu.tr/law/dergi> adresinden ulaşılabilir.

Maalesef yukarıda saydığımız fakülte dergileri düzenli aralıklarla çıkmamaktadır. Örneğin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisinin normalde her üç ayda bir sayı çıkarması gerekirken genelde bir yılda veya iki yılda bir sayı çıkarır. Bu derginin beş yılda bir sayı çıkardığı da görülmüştür.

Bu akademik dergilerin yanında, *Türkiye Günlüğü*, *Birlik*, *Toplum ve Bilim*, *Yeni Türkiye*, *Liberal Düşünce* gibi kitapçılarda ve bazen gazete bayilerinde satılan, uzman olmayan okuyucu kitlesine

hitap eden vulgarizasyon dergilerinde de doğrudan veya dolaylı olarak anayasa hukukunu ilgilendiren makalelere rastlanabilir.

İleride ayrıca belirtileceği gibi, acilen bir “Türk Anayasa Hukuku Dergisi”ne ihtiyaç vardır.

b) Fransız Anayasa Hukuku Dergileri

Revue du droit public et de science politique en France et à l'étranger, (RDP), (Paris, LGDJ). 1894'ten beri çıkmaktadır. 1894'ten beri eksiksiz tüm ciltleri Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde bulunmaktadır. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesinde ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde bazı ciltleri eksik olmakla birlikte vardır.

Revue française de droit constitutionnel (RFDC), (Paris, PUF). 1990'dan beri çıkmaktadır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi kütüphanelerinde yoktur. Anayasa hukuku alanındaki bu temel derginin ülkemizde bir kütüphane tarafından izlenip izlenmediğini tespit edemedik. Derginin her sayısının içindekiler kısmına <http://www.puf.fr> adresinden ulaşılabilir.

Pouvoirs: Revue d'études constitutionnelles ve politiques (Paris, PUF). Kısaca *Pouvoirs* şeklinde anılır. 1977'den beri çıkmaktadır. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi tarafından 1990 yılından beri izlenmektedir.

Anayasa hukukuna özgü olmayan, ama zaman zaman anayasa hukuku makalesi yayınlayan diğer dergiler:

Revue française de droit administratif (RFDA) (Paris, Dalloz).

Revue française de science politique (RFSP) (Paris, Presses de la F.N.S.P). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanelerinde mevcuttur.

Actualité juridique - Droit administratif (AJDA). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve Danıştay Kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Recueil Dalloz-Sirey (D). Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanelerinde bulunmaktadır.

Notes ve Etudes documentaires (NAD). (Paris, Documentation française). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesinde bulunmaktadır.

4. Diğer Eserler

Bunlardan başka, sempozyum veya kongre metinlerinin toplandığı eserler gibi değişik anayasa hukuku eserleri vardır. Bunların arasında özellikle *Anayasa Yargısı*'nı anmak gerekir. Anayasa Mahkemesinin kuruluş yıldönümü münasebetiyle Anayasa Mahkemesi tarafından yılda bir kere Nisan ayında düzenlenen sempozyumda sunulan bildiri metinleri, Anayasa Mahkemesi tarafından *Anayasa Yargısı* başlığı altında her yıl düzenli olarak yayınlanmaktadır. Bu sempozyum kitapları, Türk anayasa hukuku doktrininde çok önemli bir kaynak oluşturmaktadır. 15'inci sayısı çıkmıştır.

Sözlükler.- Anayasa hukuku alanında hazırlanmış sözlükler de vardır:

Pierre Avril ve Jean Gicquel, *Lexique: Droit constitutionnel*, Paris, P.U.F., 5e édition, 1994.

Olivier Duhamel ve Yves Meny (sous la direction de-), *Dictionnaire constitutionnel*, Paris, PUF, 1992, 1112 sayfa.

Son sözlük ansiklopedik niteliktedir. Birçok konu hakkında doyurucu bilgiler vardır. Sözlüğün maddeleri, o konunun en yetkin kişileri tarafından hazırlanmıştır.

Bölüm 5

BİLGİ KAYNAKLARININ TARANMASI VE TEMİN EDİLMESİ

Anayasa hukuku alanında bilgi kaynaklarının çeşitlerini önceki bölümde gördük. Çalıştığı konuda kaynaklara ulaşmayı hedefleyen araştırmacının önce *kaynak taraması* yapması ve sonra bu tarama sonucunda tespit ettiği kaynakları bilfiil *temin etmesi* gerekir. İşte çalışmamızın bu bölümde, kaynakları tarama ve temin etme yollarını inceleyeceğiz.

I. KAYNAK TARAMA

Kaynak taraması yapmanın çeşitli yolları vardır:

A. KÜTÜPHANE KATALOGLARINDAN KAYNAK TARAMA

Kütüphane kataloglarından kaynak taramanın iki çeşidi vardır:

1. Kütüphaneye Giderek

Kaynak taramanın en basit ve en bilinen yolu kütüphaneye gidip, kütüphane kataloglarından araştırma yapmaktır. Bunun iki çeşidi vardır:

a) *Eski Sistem: Çekmecelerden Tarama*

1990'lı yıllara kadar kütüphanelerde kitabın künye bilgileri bir fişe geçirilirdi. Bu fişler de, belli bir sıraya göre, fiş çekmecelerinde saklanırdı ve hâlâ saklanmaktadır. Bu fiş çekmecelerine *fiş kataloğu* denir. Kataloglar alfabetik ve sistematik olmak üzere iki çeşittir¹. *Alfabetik kataloglarda* fişler yazarın soyadına göre sıralanır. Bu kataloglarda kitap bulmak için öncelikle yazarın soy ismini bilmek gere-

1. Karayalçın, *op. cit.*, s.47.

kir. *Sistemik kataloglarda* ise fişler konularına göre tasnif edilir. Sistemik kataloglar araştırmacılar için daha elverişlidir. Araştırmacı, yazarın ismini bilmesede, aradığı konuyla ilgili kitap olup olmadığını bulabilir.

b) Yeni Sistem: Bilgisayarla Tarama

1990'ların başından itibaren, kütüphanelerde genellikle kataloglar bilgisayar ortamında hazırlanmaya başlandı. Bilgisayar ortamında hazırlanan kataloglarda, bilgisayar ekranında görülen arama hanesine bir kelime yazılmaktadır. Bu kelime yazar adı, kitabın adında geçen bir kelime veya bir anahtar sözcük olabilmektedir. Daha sonra bilgisayardan yazılan kelimenin aranması istenmekte, bilgisayarda birkaç saniye içinde, eğer aranan kitap kütüphanede varsa, bibliyografik bilgilerini ve kütüphanedeki yerini ve kayıt numarasını vermektedir.

Bilgisayar ortamında hazırlanan kataloglar, alfabetik-sistemik ayrımını ortadan kaldırmıştır. Böylece araştırmacılara büyük bir imkân sağlanmıştır. Ancak bunlar genelde 1990 sonrası yıllarda kütüphaneye giren kitapları kapsar. Üniversite kütüphanelerinde ağır da yürüse, geçmişe doğru, çekmeceli katalogları bilgisayar ortamına aktarma çalışmaları vardır. Bilgisayar ortamında hazırlanan kataloglarda kaynak taraması yapma usûlü kolayca öğrenilebilmektedir. Ancak yaşlı hukukçuların önemli bir kısmı, bilgisayar teknolojisini en basit düzeyde dahi kullanamayacak durumdadır.

Diğer yandan bazı kütüphanelerde araştırmacıların kendi kullanımına bilgisayar sunulmamaktadır. Araştırmacı bu işle görevlendirilmiş memura başvurmak zorunda kalmakta, onun aracılığıyla eser taraması yapabilmektedir. Bu tamamen yanlış bir usûldür. Araştırmacıyla memuru karşı karşıya getirmemek gerekir.

Diğer yandan bazı kütüphanelerde araştırmacılara katalog araştırması için bilgisayar sunulmakta; ancak bunlar da çoğunlukla, yetersiz sayıda olmaktadır. Dolayısıyla aynı anda ancak birkaç kişi kaynak taraması yapabilmektedir. Oysa klasik çekmeceli kataloglarda aynı anda beş-on kişi rahatça kaynak taraması yapabilmektedir (Bir katalogda yüzden fazla çekmece vardır ve aynı harfli çekmeceye bakmadıkça birçok araştırmacı katalogu aynı anda kullanabilir).

2. Kütüphaneye Gitmeden: İnternetle Kaynak Tarama

Bilgisayar ortamında hazırlanmış katalogların diğer bir avantajı da internet yoluyla kütüphaneye gitmeden kaynak taraması yapılabilmesidir. Bu imkân başka şehirlerde ve hatta başka ülkelerde bulunan kütüphaneler için de geçerlidir. Ünlü yabancı hukuk fakültesi kütüphanelerinin aşağı yukarı hepsinin kataloglarına internetle girilip kaynak taraması yapılabilmektedir. Türkiye’de de Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinin kataloglarında (adresi: <http://bil-sis.ankara.edu.tr>; <http://www.ankara.edu.tr/law/4.html>) internet vasıtasıyla kaynak taraması yapılabilmektedir. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde bildiğimiz kadarıyla böyle bir imkân yoktur.

Millî Kütüphane kataloglarında internet üzerinden kaynak taraması yapılabilir. Millî Kütüphanenin internet adresi <http://www.mkutup.gov.tr> dir. Web ile kitap aramak için kullanılacak adres şudur: <http://kitap.mkutup.gov.tr:4500/ALEPH> veya <http://194.27.216.2:4500/ALEPH>. FTP ile tarama için adres: <ftp://mkutup.gov.tr>. Telnet ile arama için “okuyucu” logini kullanılır: <telnet://okuyucu@kitap.mkutup.gov.tr>.

B. BİBLİYOGRAFYALARDAN KAYNAK TARAMA

Kaynak taramasının bilinen ikinci klasik usûlü bibliyografyalardan yararlanmaktır. Bu konuda Millî Kütüphane tarafından çıkarılan *Türkiye Bibliyografyası* ve *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*ndan yararlanılabilir. Keza hukuk bibliyografyaları da vardır²:

1727-1928: Yaşar Karayalçın ve Ahmet Mumcu (haz.), *Türk Hukuk Bibliyografyası*, Ankara, Banka ve Ticaret Hukuku Enstitüsü Yayınları, 1973.

1934-1940: Ernest Hırş (Haz.), “Türk Hukuk Neşriyatı Bibliyografyası”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt VI, s.860-992.

1943-1958: Ferit Hakkı Saymen *et al.* (haz.), *Türk Hukuk Kroniği*, İstanbul, 1945-1958, 9 Cilt.

1959-1970: *Türk Hukuk Bibliyografyası* (Hazırlayanlar: Tanilli, Aybay, Akünel, Bayraktar, Yurtcan), İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1967, 1970, 1973.

1970-1979: Ejder Yılmaz, Tacar Çağlar, *Türk Hukuk Bibliyografyası*, Ankara, Adalet Bakanlığı Yayınları, 1981.

Bildiğimiz kadarıyla bir anayasa hukuku bibliyografyası yoktur.

2. Karayalçın, *op. cit.*, s.56.

C. *SOCIAL SCIENCES ABSTRACTS*'TAN KAYNAK TARAMA

Social Sciences Abstracts sosyal bilimler alanında çıkan en saygının 500 civarında dergiyi tarar. Bunlarda yayınlanan makalelerin özetlerini yayınlar. *Social Sciences Abstracts* kağıt üzerinde yayımlandığı gibi CD ROM olarak ve internet üzerinden de yayınlanmaktadır. Kütüphanede *Social Sciences Abstracts*'ı içeren CD ROM varsa veya internet aracılığıyla³ *Social Sciences Abstracts* içeren bir veri tabanına girilmişse üzerinde çalışılan konuyla ilgili anahtar kelimeler arama hanesine yazılarak burada tarama yapılır. Eğer yazılan anahtar kelime *Social Sciences Abstracts* yer alan özetlerde geçiyorsa makale özetlerine ve dolayısıyla o konuyla ilgili kaynaklara ulaşılmış olur.

D. *SOCIAL SCIENCES CITATION INDEX*'TEN KAYNAK TARAMA

Social Sciences Citation Index sosyal bilimler alanında çıkan en önemli 1700 dergiyi taramaktadır. *Social Sciences Citation Index* bu dergilerde yayınlanan makalelerin kendilerine atıf yaptığı çalışmaları endekslemektedir. Bu *Index*, şimdiye kadar 2,8 milyondan fazla makale taramıştır. *Social Sciences Citation Index* CD ROM olarak yayınlanmaktadır. Buna internet aracılığıyla da ulaşmak mümkündür. Kütüphanede *Social Sciences Citation Index* içeren CD ROM varsa veya internet aracılığıyla⁴, *Social Sciences Abstracts* içeren bir veri tabanına girilmişse üzerinde çalışılan konuyla ilgili anahtar kelimeler arama hanesine yazılmak suretiyle tarama yapılır. Eğer yazılan anahtar kelime *Social Sciences Citation Index*'te geçiyorsa ilgili kaynaklara ulaşılır.

-
3. Ulakbim Haziran 1999'da Vedes projesi çerçevesinde 3 ay süreyle *SilverPlatter Information* tarafından hazırlanan *WebSPIRS*'i internet aracılığıyla üniversitelerin kullanıma açmıştır. Adresi: <http://atlas.ulakbim.gov.tr/8590>. Bu adresten *Social Sciences Abstracts*'ta tarama yapılabilmektedir.
 4. Ulakbim, Haziran 1999'da Vedes projesi çerçevesinde 3 ay süreyle *ISI (Institute for Scientific Information)* tarafından hazırlanan *Web of Science: Citation Databases*'i internet aracılığıyla üniversitelerin kullanıma açmıştır. Adresi: <http://atlas.ulakbim.gov.tr/cgi-isi/CIW.cgi>. Bu adres aracılığıyla *Social Sciences Citation Index*'te tarama yapılabilmektedir

E. ULAKBİM ARACILIĞIYLA KAYNAK TARAMA

Kaynak taraması ULAKBİM (*Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi*⁵, Adresi: YÖK, 06539 Bilkent - Ankara) aracılığıyla da yapılabilir. Araştırmacılar kaynak taraması yapılmasını istedikleri konuyu belirterek ULAKBİM'e mektup ile başvurabilirler. ULAKBİM ile kaynak tarama konusunda <http://www.ulakbim.gov.tr> adresinden bilgi alınabilir. Bu adresteki örnek "bilgi erişim başvuru formu" doldurulup, ULAKBİM'e e-mail ile postalanabilir (euhm@ulakbim.gov.tr). Keza aynı başvuru formu fax ile gönderilebilir (0312-298 94 94). Yaptığı hizmetlerden dolayı ulakbim ücret almaktadır. Ücret TÜBİTAK'ın 170941 nolu posta çeki hesabına yatırılmaktadır⁶.

F. İNTERNET ARACILIĞIYLA KAYNAK TARAMA

Yukarıda bir takım kütüphanelerin kataloglarına internet aracılığıyla girilip tarama yapılabileceğini söyledik. Bu başlık altında ise belirli bir kütüphaneye girmeden, internetle genel kaynak taraması yapılmasını göreceğiz.

İnternette arama yapmanın en basit yolu, arama motorları (*search engines*) ndan birine girip aranan kelimeyi veya kelimeleri yazmaktır. Yazılan kelime her hangi bir dilden olabilir. En kullanılan arama motorları şunlardır:

Alta vista: <http://www.altavista.digital.com>

Yaho: <http://www.yahoo.com>

Lycos: <http://www.lycos.com>

Info Seek: <http://www.infoseek.com>

Excite: <http://www.excite.com>

Hukuk üzerine uzmanlaşmış arama motorları da vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

<http://www.findlaw.com>

<http://www.lawcrawler.com>

<http://www.CataLaw.com>

-
5. ULAKBİM, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ve TÜBİTAK arasında imzalanan 16.5.1996 tarihli protokol ile kurulmuştur. Daha önce bu hizmeti YÖK Yayın ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı sağlamakta idi.
 6. Bu bilgiler <http://www.ulakbim.gov.tr> adresinden ve Zeynel Dinler, *Bilimsel Araştırma ve İnternet'e Bağlı Bilgi Merkezleri El Kitabı*, Bursa, Ekin Yayınları, 1998, s.179-180'den derlenmiştir.

Yahoo'nun şu kısmı ise anayasa hukuku alanına özgüdür:

<http://www.yahoo.com/government/law/constitutional>

II. KAYNAK TEMİN ETME

Anayasa hukuku alanında bilgi kaynağını yukarıdaki usûller ile tarayıp bulduktan, saptadıktan sonra onu bilfiil bulmak, elde etmek, temin etmek gerekir.

A. PİYASADAN SATIN ALMAK

Aranılan kitap ve dergilerin bir kısmı piyasada bulunur. Onları piyasadan satın alarak temin etmek en uygun yoldur. Büyük şehirlerimizde, hukuk kitaplarının satıldığı birçok kitapçı vardır. Örneğin Ankara'da Turhan Kitabevi, Yetkin Kitabevi ve Zafer Çarşısında bulunan kitapçılar gibi. Daha küçük şehirlerimizde ise, aranan kitap piyasada olmasına rağmen kitapçıda bulunmayabilir. Kitapçıya kitap sipariş ettirilebilir. Ancak kitapçılarda bulunan kitap katalogları benim görebildiğim kadarıyla, yazar adına, kitap başlığına göre değil, yayınevleri isimlerine göredir. Onun için aranan kitabın hangi yayınevinden çıktığının bilinmesinde büyük yarar vardır.

Yayınevleri.- Türkiye'de anayasa hukuku kitapları yayınlayan birçok kurum vardır. Bunların başında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Beyazıt-İstanbul) ile Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi (Cebeci-Ankara) gelir. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve Türkiye Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsünün (TODAİE, 1 Numaralı Cadde, no 8, Yücepete-Ankara) de yayınları arasında çıkmış ve anayasa hukuku alanını doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren birçok kitap da vardır. Anayasa hukuku kitabı yayınlayan birçok irili ufaklı özel yayınevi de vardır. Bunlardan belli başlıları şunlardır:

Yetkin Yayınları: Strasburg Caddesi, no 31, 06430 Sıhhiye-Ankara, Tel:0312-231 42 34; 418 12 73 (Pbx); e-mail: yetkin@yetkin.com.tr. <http://www.yetkin.com.tr> adresinden yayınlarının listesine ulaşılabilir)

Turhan Kitabevi: Yüksel Caddesi, no 8/32, 06650 Kızılay - Ankara. Tel: 0312-418 82 59, Fax: 0312-418 75 91.

İmaj Yayıncılık: Yeni Acun Sokak, no 5/A, 06590 Cebeci - Ankara. Tel+Fax: 0312-319 32 25.

Siyasal Kitabevi: Yeni Acun Sokak, no 3/D, 06590 Cebeci - Ankara. Tel+Fax: 0312-320 45 10 Fax: 0312-362 53 93.

Filiz Kitabevi: Cemal Yener Tosyalı Caddesi, no 113, 34470 Vefa - İstanbul. Tel: 527 07 18, Fax: 519 20 71.

Beta Yayınları: Himaye-i Etfal Sokak, Talas Han, no 13/15, Çağaloğlu - İstanbul. Tel: 0212-511 54 32, Fax: 0121-513 87 05.

Kazancı Yayınevi: <http://www.kazanci.com.tr>

Alkım Yayınevi: Kadıköy Çarşısı, no 101, Kadıköy İstanbul. Tel: 0216-337 28 57, Fax: 0216 349 40 75.

Fakülteler Kitabevi Barış Yayınları: 85. Sokak no 2/B, Cumhuriyet Meydanı, Bornova-İzmir. Tel+Fax: 0232-388 16 35.

Yabancı kitaplar da büyükçe bir kitapçıya gidilerek sipariş ettirilebilir. Ancak bunun internet sayesinde daha pratik bir yolu vardır: <http://www.amazon.com> adresinde bulunan bir şirketten yabancı kitaplar kolayca sipariş edilebilmektedir. Keza bu adresten kolayca kaynak taraması da yapılabilmektedir.

Ancak birçok kitabın baskısı tükenmiştir. Keza bir konu için onlarca, yüzlerce kaynağa ihtiyaç olmaktadır. Bunları tek tek piyasadan satın almak hayli külfetli olur. Bu nedenle kütüphanelere başvurmak kaçınılmazdır.

B. KÜTÜPHANELERDEN TEMİN ETMEK

Kütüphaneler millî kütüphane, halk kütüphaneleri ve uzmanlık kütüphaneleri olarak üçe ayrılır⁷.

1. Millî Kütüphane

Ankara Bahçelievler’de bulunan Millî Kütüphanede normalde Türkiye’de yayınlanmış her kitabın bulunması gerekir. Ancak biz Millî Kütüphane kataloglarında (<http://kitap.mkutup.gov.tr:4500/ALEPH>) yaptığımız bir araştırma ile Türkiye’de yayınlanan birçok kitabın burada bulunmadığını tespit ettik. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Millî Kütüphane kataloglarında internet üzerinden kaynak taraması yapılabilir. Millî Kütüphanenin internet adresi <http://www.mkutup.gov.tr> dir. Web ile kitap aramak için kullanılacak adres, <http://kitap.mkutup.gov.tr:4500/ALEPH> dir.

2. Halk Kütüphaneleri

Halk kütüphaneleri, il halk kütüphanesi, şehir kütüphanesi gibi isimler taşır. Bunlar Kültür Bakanlığına veya belediyelere bağlıdır.

7. Karayalçın, *op. cit.*, s.46.

Anayasa hukukuna ilişkin kitapların bu kütüphanelerde bulunma ihtimali pek azdır.

3. Uzmanlık Kütüphaneleri

Millî Kütüphanede ve halk kütüphanelerinde yabancı dilde yazılmış anayasa hukuku kitaplarına, anayasa hukuku dergilerine çoğunlukla rastlanmaz. Bunlara ulaşmak için, uzmanlık kütüphanelerine gitmek gerekir. Bu tür kütüphaneler arasında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi sayılabilir.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi.- Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi (Cebeci-Ankara), 92.120 cilt kitap, 20.617 cilt süreli yayın, 383 adet tez olmak üzere toplam 113.120 cilt esere sahiptir. Bu yıl Kütüphane 45 adet Türkçe ve 117 adet yabancı dergi izlemektedir⁸. Kütüphanenin Süreli Yayınlar salonunda 400 çeşitten fazla dergi koleksiyonu vardır. Dergiler açık raf usûlü alfabetik sırayla muazzam bir salonda sıralanmıştır. Dergi Salonunun büyüklüğü, düzenliliği ve zenginliği birçok batı ülkesinin hukuk fakültesi kütüphanesini özendirecek boyuttadır.

1980’li yıllara kadar yerli ve yabancı başlıca anayasa hukuku kitaplarının önemli bir kısmı Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinden bulunabilir. Ancak bu Kütüphane 1980’lerden itibaren çeşitli nedenlerle yeni anayasa hukuku kitaplarını almakta, hukuk dergilerini izlemekte büyük ölçüde yetersiz kalmıştır.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinin internette bir sayfası vardır: <http://www.ankara.edu.tr/law/4.html>. Bu adresten Kütüphanenin verdiği hizmetler öğrenilebilir. Keza bu sayfada Kütüphanenin hali hazırda izlediği yerli ve yabancı dergilerin bir listesi de vardır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bu Kütüphanede bulunan kitap kataloğunda internet aracılığıyla araştırma yapmak mümkündür: <http://bil-sis.ankara.edu.tr>. Bu adrese girdikten sonra çıkan arama hanesine ister yazar adı, ister başlıkta geçen bir kelime yazılırsa, kitabın bibliyografik bilgileri ve Kütüphanedeki numarasına hemen

8. Bu bilgiler Kütüphanenin internet sayfasından alınmıştır: <http://www.ankara.edu.tr/law/4.html>

ulaşılabilmektedir. Ankara Üniversitesinin sunduğu bu hizmet takdire şayandır. Bu, özellikle Ankara dışında oturan araştırmacılar için değeri ölçülmez bir hizmettir.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesinde internet aracılığıyla araştırma yapmak mümkün değildir. Keza bu en eski Fakültemizin bir internet sitesi dahi muhtemelen yoktur. Çeşitli defalar internette aramamıza rağmen bu Fakülteye ilişkin bir sayfaya rastlayamadık. Bu ünlü Fakültemizin içinde bulunduğu teknolojik gerilikten bir an önce kurtulması arzu edilir.

Açık Raf / Kapalı Raf Sistemi.- Kütüphanelerin çoğunluğunda, açık raf sistemi değil, kapalı raf sistemi uygulanır. Aranılan kitabın numarası veya kodu kataloglardan (çekmecelerdeki fişlerden veya bilgisayardan) bulunur; bir kağıda yazılır, kütüphanedeki ilgili görevliye verilir. İstenen kitap depodan çıkarılıp, kimlik veya kütüphane kartı karşılığında okuyucuya verilir. Bu işlem on dakikadan bir saate kadar zaman alabilir. Bazı kütüphaneler lisans öğrencilerine de kitap ödünç vermektedir. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi lisans öğrencilerine ödünç kitap vermez. Kitaplara sadece kütüphanede bakılabilir. Kütüphanelerde yetersiz de olsa ücreti karşılığında, çok olmamak şartıyla, fotokopi çektirme imkânı vardır. Çoğunlukla bir makalenin fotokopisini çektirmek bile hayli zaman alır.

Kütüphanelerde, açık raf usûlünün uygulandığı “araştırma salonları” varsa, buralara çantayla, torbayla, palto ile girilmez. Araştırmacılar bu konuda kesinlikle anlayışlı olmalıdırlar. Unutulmamalıdır ki, oradaki kitapların sorumluluğu görevli memura aittir. Teknolojik olarak ileri olan kütüphanelerde, hırsızlığa karşı koruma elektronik cihazlarla yapılır. Kitabın cildine yerleştirilmiş bir manyetik tel vardır. Ödünç alınırken kütüphane görevlisi bu teli demanyetize eder. Demanyetize edilmeden kitap kütüphaneden çıkarılmak istenirse, kütüphanenin çıkış kapısındaki alarm çalar. Bu koruma sisteminin olduğu kütüphanelerde, açık raf usûlünün olduğu bölümlere çantayla, paltıyla da girilebilir.

İdeal bir üniversite kütüphanesinde açık raf usûlü uygulanmalıdır. Öğrenciler ve araştırmacılar bizzat kitaplara dokunabilmeli, aradıkları konunun o kitapta bulunup bulunmadığını raftan alıp içindeki kısımlarına bakarak kontrol edebilmelidir. Açık raf usûlü varsa, incelenen kitap mutlaka raftaki kendi yerine konulmalıdır. Yerine ko-

nulmamış bir kitap, başka okuyucular için kaybolmuş bir kitap demektir.

Türk Kütüphanelerinin Fakirliği.- Türkiye’de kütüphaneler kitap sayısı bakımından çok fakirdir. Kütüphanelerin sahip olduğu kitap sayısı fevkalade düşüktür⁹. Birçok kütüphanede piyasada olan, birçok baskı yapmış Türkçe anayasa hukuku kitapları bile bulunmaz¹⁰. Türkiye’de kütüphanelere güvenmek oldukça zordur. Bu ne-

9. Millî Kütüphanemizdeki kitap sayısı 900.000 civarındadır. Üniversite kütüphanelerimizde kitap sayısı, en iyi üniversitelerimizde bile 200.000’i nadiren geçer. Kütüphanelerinin en zengin olduğu söylenen Bilkent Üniversitesi’nde 210.000, Boğaziçi Üniversitesinde 234.000, ODTÜ’de 277.000 kitap vardır (Sayılar Dinler, *op. cit.*, s.183, 184 ve 195’ten alınmıştır). Diğer üniversitelerimizin hali ise tek kelimeyle içler acısıdır. Örneğin kuruluşu 1970’e uzanan ve 10.000’den fazla öğrencisi olan Uludağ Üniversitesi İktisadî ve İdarî Bilimler Fakültesinin Kütüphanesinde 27.000 cilt kitap vardır. Keza Türkiye’de Bursa gibi büyükçe şehirlerin halk kütüphanelerinde bile kitap sayısı genelde 20-30 bini pek geçmez.
10. Türk üniversite kütüphaneleri genelde Türkçe kitap satın almazlar. Bunun ödenek yetersizliği gibi çeşitli nedenleri vardır. Ancak burada şunu da belirtelim ki, ülkemizde yazarların kitaplarını bedava olarak kütüphanelere hediye etmesi gibi bir âdet vardır. Kitaplarını üniversite kütüphanelerine hediye etmeyen yazarlar meslektaşları tarafından ayıplanmaktadır. Kitabını kütüphaneye gönderen yazara kütüphanelerin çoğu bir alındı veya teşekkür mektubu bile yazmazlar. Zira kütüphanelerimizden bazıları, kendilerine yazarlar tarafından kitap hediye edilmesini, yazarların zorunlu bir görevi olarak görmekteyler. Üniversite kütüphanelerimizin ayniyat defterleri incelenirse gelen kitapların çoğunluğunun bağış yoluyla geldiği kolayca görülür. Kitabını hediye etmeyen yazarların kitaplarını en ciddi kütüphanelerde bile bulmak mümkün değildir. Örneğin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde piyasada olan ve birçok baskısı yapılmış bazı Türkçe anayasa hukuku ders kitapları yoktur veya bunların sadece ilk baskıları vardır. Kütüphanelere bedava kitap gönderme geleneği ülkemizde yayıncılık sektörüne zarar vermektedir. Kütüphaneler para verip kitap alsalar, ders kitabı olmayan bilimsel eserlerin de basılma şansı olacaktır. Ülkemizde yetmiş civarında iktisadî ve idarî bilimler, siyasal bilgiler, iletişim fakültesi; yirmi civarında hukuk fakültesi vardır. Bunlara yüksek mahkeme kütüphaneleri, baro kütüphaneleri ve halk kütüphaneleri eklenirse, basılan her anayasa hukuku kitabının 150 civarında kesin kurumsal alıcısının olması gerekir. Bu sayı bile yayıncının ticarî riskini bir ölçüde de olsa azaltır.

Bu arada şunu da belirtmek isteriz ki, ülkemizde diğer bir kötü gelenek, yazarların çıkan kitabını bütün meslektaşlarına gönderme geleneğidir. Şüphesiz yazarın yeni çıkan kitabından 15-20 nüshasını başta kendi hocalarına ve arkadaşlarına göndermesi makul ve nazik bir gelenektir. Ancak bu gönderilen kişi sayısı bazen çok artmakta, bu sayı 100’e hatta 150-200’e çıkmaktadır. Kitabın potansiyel müşterisi olan 100-200 kişiden yayıncının mahrum kalması,

denle, anayasa hukuku alanında çalışacak herkesin piyasada bulunan anayasa hukuku kitaplarını alması, yeni çıkacak kitapları izlemesi ve adım adım kendi kişisel kütüphanesini oluşturması kaçınılmazdır.

Kütüphaneler Arası Ödünç Servisi.- İnternet aracılığıyla kaynak taraması yaptıktan ve aranılan bir kitabın veya derginin yabancı bir kütüphanede olduğu tespit edilirse, aranılan kaynağa ulaşmak için *kütüphaneler arası ödünç servisi* kullanılabilir. Mensubu olduğunuz kurumun kütüphanesine başvurarak onların ilişki içinde olduğu yabancı kütüphanelerden kitap istenebilir. İstenilen kitabın gönderilip gönderilmemesi ilgili kütüphanenin takdirindedir. Genellikle eski ve nadir bulunan kitaplar kütüphaneler arası ödünç servisi ile ödünç verilmez. Birbiriyle daha önce ilişki içinde olan kütüphaneler genellikle birbirine ödünç kitap gönderir. Ödünç gelen kitabın posta ve diğer ücretini okuyucu (genellikle PTT'den alınan uluslararası cevap kuponu ile) karşılar.

Temin edilmek istenen kaynak bir makale ise, bunun için kütüphane dergiyi göndermez; ücreti karşılığı makalenin fotokopisini gönderir. Bazı ülkelerden bu usûlle gelen birkaç sayfalık makale fotokopisi bile çok pahalı olabilmektedir.

Anayasa Hukuku Dergileri Nerede Bulunur?- Türkiye'de bulunabilecek yerli ve yabancı hukuk dergilerinin hangi kütüphanede mevcut olduğunu bulmak için şu kitaba bakılabilir:

Oya Fişekçi, *Sürelî Yayınlar Toplu Kataloğu*, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1982.

Bu değerli katalog çikalı 17 yıl olmuştur. Güncelleştirilmiş bir baskısının yapılmasında büyük yarar vardır.

Sürelî yayınlar konusunda YÖK Dokümantasyon Merkezi (<http://www.yok.gov.tr/yokbirim/dokuman/dok1>) de kayda değerdir. Burada da anayasa hukuku alanına ilişkin doğrudan veya dolaylı birçok yabancı dergiye ulaşılabilir. YÖK Yayın ve Dokümantasyon Merkezi 26 Aralık 1984 tarihinde hizmete açılmıştır. Merkezde verilmekte olan hizmetlerin bir kısmı, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ve TÜBİTAK arasında imzalanan 16.5.1996 tarihli protokol gereği Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) ne devre-

yayınıcının ticarî riskini yükseltmektedir. Bu da ülkemizde yayıncılık sektörünün kısırlaşmasına ve sadece ders kitabı basmasına yol açmaktadır.

dilmiştir. ULAKBİM'den yararlanma imkânları ve şartları <http://www.ulakbim.gov.tr> adresinden öğrenilebilir.

C. İNTERNET ARACILIĞIYLA KAYNAK TEMİN ETMEK

Anayasa hukukunun bilgi kaynaklarına gittikçe artan oranda internetten de ulaşmak mümkündür. Yukarıdaki bilgi kaynakları bölümünde gösterdiğimiz üzere, özellikle yerli ve yabancı anayasa metinlerine ve yabancı anayasa yargısı organlarının kararlarına internet üzerinden ulaşılabilir. Kullanılması gereken adresleri önceki bölümde vermeye çalışmıştık.

İnternette sadece anayasa metinleri ve anayasa yargısı organları kararları değil, aynı zamanda gittikçe artan oranda anayasa hukuku doktrini eserlerine (kitap ve makalelerine) de ulaşmak mümkün olabilmektedir. Birçok yabancı dergi aynı zamanda internette de yayınlanmaktadır. Türkiye'de de bu uygulama başlamıştır. Örneğin Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisinin son sayısına internet üzerinde ulaşılabilir: <http://www.ankara.edu.tr/law/dergi>. Yabancı *on-line* hukuk dergilerinin bir listesine şu adresten ulaşabilirsiniz: <http://abone.superonline.com/~hukuk/hukuk/html>. Bu dergilerin bir kısmının metinleri açıktır. Ücret ödemediği takdirde metne ulaşılabilir. Bir kısmı ise ücretlidir. Her halükârda metne ulaştıktan sonra metin kopyalanabilmektedir. Böylece makalenin fotokopisi yapılarak zaman ve para kaybı ortaya çıkmamaktadır. Tabii arzu edilirse makalenin metninin yazıcıdan bir çıktısı da alınabilmektedir.

Bazen de yazarların kendisi kendi internet sayfalarına kitaplarının ve makalelerinin tam metinlerini koymaktadırlar. Örneğin benim kişisel sayfamdan kitap ve makalelerimden bazılarının tam metnine ulaşılabilir. (<http://www20.uludag.edu.tr/~gozler> veya <http://www.geocities.com/CollegePark/Classroom/5921>).

Türk Hukuk Siteleri.- İnternette hukuk hakkında bilgiler içeren çeşitli siteler vardır. Bunlardan bazılarının bilinmesinde yarar vardır. Bunlarda hukuk ile ilgili diğer sitelerin linkleri de vardır.

Türk Hukuk Sitesi: <http://abone.superonline.com/~hukuk/hukuk/html>
Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Sitesi: <http://www.yeditepe.edu.tr/Faculties/law/llawt.html>
Türkiye Barolar Birliği: <http://barobirlik.org.tr/>
Yargıtay: <http://www.yargitay.gov.tr>
Danıştay: <http://www.danistay.gov.tr>
Adalet Bakanlığı: <http://www.adalet.gov.tr>
Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr>
Kazancı Hukuk Sitesi: <http://www.kazanci.com.tr>
Yetkin Hukuk Sitesi: <http://www.yetkin.com.tr>

Yabancı Hukuk Siteleri.- ABD, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkelerde birçok anayasa hukuku sitesi vardır. Bunları buraya sığdırmak mümkün değildir. Bunların bir listesine şu adresten ulaşılabilir: <http://www.yahoo/government/law/constitutional>

İnternet Aracılığıyla Mevzuatın Temin Edilmesi.- Anayasa, kanun, tüzük, yönetmelik gibi çeşitli yazılı hukuk kaynaklarına aşağıdaki sitelerden ulaşılabilir.

Yerli ve yabancı anayasaların metinlerine internetten nasıl ulaşılacağını yukarıda bilgi kaynakları bölümünde de görmüştük. Onun için anayasalar kısmını geçiyoruz

Diğer kanunlar bakımından ise, en geniş site, Başar Mevzuat ve Bilgi Araştırma Merkezi Ltd. Şti. tarafından hazırlanan ve <http://www.basarm.com.tr> adresinde bulunan sitedir. Bu sitede çeşitli kanunlar ve yargı kararları bulunabilir.

Mevzuat konusunda özellikle Resmî Gazetede yayınlanan kanunları izlemek için Tam Bilgi İletişim AŞ. tarafından hazırlanan ve <http://www.rega.com.tr> adresinde bulunan siteden yararlanılabilir. Resmî Gazetede yayınlanan her türlü mevzuata bu siteden ulaşılabilir. Ancak bu site 1 Nisan 1998 tarihinden itibaren ücretli olmuştur.

Bölüm 6

OKUMA

Yukarıda dördüncü bölümde anayasa hukukunun bilgi kaynaklarının neler olduğunu, beşinci bölümde ise çalışılan konuda kaynak taramasının nasıl yapıldığı ve tarama sonucunda tespit edilen kaynakların bilfiil nasıl temin edildiğini gördük. Kaynakları bu şekilde elde eden araştırmacının, anayasa hukukunun bilgisine ulaşabilmesi için, haliyle bu kaynakları okuması gerekir. İşte bu bölümde, anayasa hukukunun bilgi kaynaklarının nasıl okunması gerektiğini göreceğiz.

Burada ilk önce okuma tekniği, sonra da okurken mantık kuralları bakımından dikkat edilmesi gereken hususlar açıklanmaya çalışılacaktır.

I. OKUMA TEKNİĞİ

Her şeyden önce belirtelim ki her metin için geçerli değişmez standart bir okuma tekniği yoktur. Nasıl, bir roman başka türlü, bir şiir başka türlü okunuyorsa, bir anayasa metni başka türlü, bir Anayasa Mahkemesi kararı başka türlü, bir bilimsel eser de başka türlü okunur.

Biz “nasıl okumalı” sorusunu, anayasa hukukunun bilgi kaynakları şemasına paralel bir ayırım yaparak cevaplamaya çalışacağız. O halde bu başlık altında üç adet soru soracağız:

1. Anayasa metinleri nasıl okunmalı?
2. Anayasa Mahkemesi kararları nasıl okunmalı?
3. Bilimsel eserler nasıl okunmalı?

Şimdi bu üç soruyu sırasıyla cevaplandırmaya çalışalım.

A. ANAYASA METİNLERİ NASIL OKUNMALI?

Öncelikle okunan anayasa maddesinin hangi anayasaya ait olduğu bilinmelidir. Anayasaların da diğer kanunlar gibi bir kabul tarihi

ve sayısı vardır. Ancak falan tarih ve filan sayılı anayasa denmeden, genellikle anayasa kabul edildiği yıl ile anılır: 1961 Anayasası, 1982 Anayasası gibi.

Anayasalar ve kanun metinleri genellikle bir roman okunur gibi baştan sona okunmaz. Ancak, daha önce anayasanın bütününe okumamış bir öğrencinin, anayasayı baştan sona okumasında yarar vardır. Anayasayı baştan sona okuduktan sonra, bir daha, ihtiyaç duyuldukça anayasanın ilgili maddesine bakılır.

Diğer kanunlar da olduğu gibi anayasaların da temel birimi “madde”dir. Ancak anayasa tek tek madde olarak okunsa da, bu maddeler birbirinden kopuk değildir. Her madde zincirin bir halkası gibidir. Maddeler bir sistem içinde bulunur. Çoğunlukla bir maddenin anlamı, bulunduğu sistemdeki yerine bağlıdır. Bu nedenle, maddeler tek tek okunsa da, maddenin yer aldığı sistemi bilmek için, maddenin kenar başlığına, maddenin içinde yer aldığı bölüm başlığına, kısım başlığına bakılmalıdır. Uzman hukukçular bunlara çoğunlukla bakmaz; ancak onlar birçok maddenin anayasanın sistemi içindeki yerini zaten ezbere bilirler. Öğrencilerin muhakkak kenar başlıklarına, bölüm başlıklarına, kısım başlıklarına bakmaları gerekir.

Örnek olarak 1982 Anayasasının sistemini kısaca görelim: 1982 Anayasası ilk önce kısımlara, kısımlar bölümlere ayrılmıştır. Bölümlerin içinde maddeler bulunur. Maddeler üzerindeki başlıklara hukuk dilinde “kenar başlığı” denir. Kenar başlıkları arasında düzey farklılıkları vardır. 1982 Anayasasında, kısım, bölüm ve büyükten küçüğe kenar başlığı sıralaması şöyledir.

- Kısım Başlıkları (Birinci Kısım, İkinci Kısım, Üçüncü Kısım gibi)
- Bölüm Başlıkları (Birinci Bölüm, İkinci Bölüm, Üçüncü Bölüm gibi)
- Roma Rakamlı Kenar Başlıkları (I., II., III., gibi)
- Büyük Harfle Sıralandırılmış Kenar Başlıkları (A., B., C., gibi)
- Arap Rakamlı Kenar Başlıkları (1., 2., 3., gibi)

Örnek: 1982 Anayasasının 146’ncı maddesini Anayasanın sistemi içindeki yerini şu şekilde saptayabiliriz:

ÜÇÜNCÜ KISIM: CUMHURİYETİN TEMEL ORGANLARI

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YARGI

I. YÜKSEK MAHKEMELER

A. Anayasa Mahkemesi

1. Kuruluşu

Madde 146.- Anayasa Mahkemesi onbir asıl ve dört yedek üyeden...

Anayasaların maddeleri de kendi içinde kısımlara ayrılır. Bir madde birden fazla paragraftan oluşuyorsa, bunlardan her birine *fıkra* denir. Fıkralar ise *cümle*lerden oluşur. Fıkralar ve cümleler madde metninde numaralandırılmaz. Bunları okuyucu kendisi sayarak numaralandırır. Maddelerde bazen belirli bir hukukî durumun şartları, unsurları sayılarak tespit edilir. Şartlar, unsurlar için maddenin içinde, 1., 2., 3., ... veya a), b), c), ... gibi sıralamalar vardır. Böyle sıralamalardan her birine *bent* denir.

Bir bilimsel eserde, bazen gereksiz cümlelere rastlanabilir. Ancak bir anayasa metninde (anayasa koyucunun makul ve dikkatli olması şartıyla) gereksiz maddeler, gereksiz fıkralar, gereksiz cümleler, gereksiz bentler yoktur. O nedenle, bir anayasa maddesinin metni tüm ayrıntılarına kadar özenle okunmalıdır. Keza bir madde, kelimelerine, noktalama işaretlerine göre özenle incelenmelidir. Bir virgölün yeri cümlenin tüm anlamını değiştirebilir. Maddenin anlamı noktalama işaretlerine göre değişiyorsa ve noktalama işaretlerinde tereddüt hasıl olursa, anayasa derlemeleriyle yetinmemeli, anayasanın otantik metninin bulunduğu Resmî Gazeteye veya Düstura bakılmalıdır.

Bir anayasa maddesinin metni okunduğunda anlamında tereddüt edilirse, maddenin *travaux préparatoires*'ına bakılmalıdır. Yani başta maddenin gerekçesine, sonra anayasayı hazırlayan organda yapılan görüşmelere ve tartışmalara bakmak gerekir.

Bir maddeyi okurken, maddenin metninde ifade edilen kuralın unsurlarını, şartlarını sırayla numaralandırmak gerekir. Bunun için söz konusu unsurların veya şartların dile getirildiği cümlelerin yahut yarım cümlelerin altlarını değişik renkli kalemlerle çizmek uygun olur. Her şartı yahut unsuru ifade eden kelime veya kelime gruplarının başına yuvarlak içinde rakamlar konulmalıdır. Bunlar sayesinde, o anayasa maddesinin unsurları, şartları zaten öğrenilmiş olacaktır. Bu yöntem, aşağıda 1982 Anayasasının 13'üncü maddesi üzerinde örnekle gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak bu sadece bir örnektir. Herkes kendine has stiller geliştirebilir.

ÖRNEK:

MADDE 13.- Temel hak ve hürriyetler, **(3a)** Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün, millî egemenliğinin, Cumhuriyetin, millî güvenliğinin, kamu düzeninin, genel asayişin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığın korunması amacı ile ve ayrıca **(3b)** Anayasanın ilgili maddelerinde öngörülen özel sebeplerle, **(2)** Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak **(1)** kanunla sınırlanabilir.

Temel hak ve hürriyetlerle ilgili genel ve özel sınırlamalar **(4)** demokratik toplum düzeninin gereklerine aykırı olamaz ve öngördükleri amaç dışında kullanılamaz.

Bu maddede yer alan genel sınırlama sebepleri temel hak ve hürriyetlerin tümü için geçerlidir.

(5) Ölçülülük ilkesi (15'inci maddeden evleviyet yoluyla).

Yukarıda görüldüğü gibi, madde metninden “temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılmasının sınırı” olarak öngörülen dört şart elde edilebilir:

1. Sınırlama kanunla olmalıdır.
2. Sınırlama Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olmalıdır.
3. Sınırlama (a) “genel sınırlama sebeplerine” veya (b) “anayasanın ilgili maddesinde öngörülen özel sebeplere” dayanmalıdır.
4. Sınırlama “demokratik toplum düzeninin gerekleri”ne aykırı olmamalıdır.
5. Maddenin altına bir de “beşinci şart” olarak “ölçülülük İlkesi” ilâve edilmelidir. Bu ilke 13'üncü maddenin metninde yoktur. Ancak daha ağır durumlarda özgürlüklerin sınırlandırılması sistemini düzenleyen 15'inci maddede öngörülen “ölçülülük ilkesi”nin daha hafif durum olan 13'üncü maddede öngörülen olağan dönemlerde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması için evleviyetle aranacağı sonucuna varılabilir.

Bu beş şart, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasının sınırlarını oluşturmaktadır. Anayasa hukuku ders kitaplarında da zaten bu konuda bu şartlar incelenmektedir. Örneğin Türk anayasa hukuku alanında standart bir ders kitabı olan Ergun Özbudun'un *Türk Anayasa Hukuku* (Ankara, Yetkin Yayınları, 1998, s.80-82) kitabında işlenen konu temelinde yukarıdaki beş şart üzerine kuruludur.

Bazı anayasa maddelerinin anlamı Anayasa Mahkemesi kararı doğrultusunda değişebilmektedir. Eğer böyle Anayasa Mahkemesi yorumuyla anlamı değişmiş maddeler varsa, o maddelerin okunmasında ilgili Anayasa Mahkemesi kararı göz önünde bulundurulmalıdır. Zira Anayasa Mahkemesi yorumu okuyucuya göre yanlış da olsa otantikdir, hukuken geçerlidir. Bu nedenle, böyle bir durumda ilgili Anayasa Mahkemesi kararının tarih ve sayısını maddenin altına not

etmek ve hatta kararın özetini veya sonuç kısmını maddenin altına işlemek gerekir.

Örneğin Türk Anayasa Mahkemesi, 1 Şubat 1990 tarih ve E.1988/64, K.1990/2 sayılı kararı (*AMKD*, Sayı 22, s.63-64) ile, kanun hükmünde kararname çıkarma şartlarına 91'inci maddede öngörülme "önemlilik", "zorunluluk", "ivedilik" ve "kısa sürelilik" şartlarını eklemiştir. Keza Anayasa Mahkemesi, Anayasanın 148 ve 153'üncü maddeleri kendisine "yürütmeyi durdurma yetkisi" vermemesine rağmen, bu yetkiye sahip olduğuna karar vermiştir (21 Ekim 1993 tarih ve E.1993/33, K.1993/40-42 sayılı Karar, *AMKD*, Sayı 29, s.573-581). Bu kararların ilgili maddelerin altına not edilmesi ve o maddelerin bu kararlar ile birlikte okunması uygun olur.

Diğer yandan, 1982 Anayasasının çok tartışılan bazı maddeleriyle ilgili önceki anayasalarımızdaki düzenlemeleri söz konusu maddenin altına not etmekte büyük yarar vardır. Bu usûl, karşılaştırmaya imkân verir. Keza bazı tartışmalı maddelerin altına, diğer ülkelerin anayasalarındaki hükümleri not etmek faydalıdır. Örneğin Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun düzenlendiği 1982 Anayasasının 159'uncu maddesinin altına, başka ülkelerde benzer kurulların oluşum tarzı hakkında kısa bilgiler not edilebilir.

İyi bir anayasa metni okuyucusu olmak için her şeyden önce, metni güvenilir, sayfa düzeni güzel, taşınması kolay, bir anayasa derlemesine sahip olmak gerekir. Özellikle öğrenciler, anayasa metinlerini ellerinden düşürmemeli; derslere anayasa metniyle girmelidir.

Bir anayasa metni ancak elden bırakılmayarak, kenarlarına notlar düşülerek, satırlarının altı çizilerek, renkten renge büründürülerek sindirilebilir. Bu şekilde özümseyen derlemeden artık vazgeçmemek gerekir. Eskise de o elden atılmamalıdır. Derlemeyi güzelce kaplamak yahut cilt yaptırmak uygun olur. Anayasada yeni değişiklikler olursa, yeni anayasa metni alınmamalıdır. Resmî Gazeteden ilgili değişikliğin fotokopisini çekip, değiştirilen maddelerin bulunduğu sayfalara yapıştırmak uygun olur.

İşte ancak böyle kendisine alışılan, tabiri caizse "evcilleştirilen" bir anayasa metni okuyucuya yardımcı olabilir. Artık onun her yeri bilinir. Çok tartışılan maddelerin numaraları hatırlanır; bir madde arandığında kolayca bulunabilir. Bu demektir ki öğrenci artık "anayasayla çalışma tekniğine" sahiptir.

B. ANAYASA MAHKEMESİ KARARLARI NASIL OKUNMALI?

1. Davanın Konusu.- Her şeyden önce dava konusu olan kanun bilinmelidir. Hangi kanunun hangi maddelerinin iptali istenmektedir? Kararı okumadan önce iptali istenen kanun maddelerinin okunması gerekir. Keza, dava itiraz yolu (somut norm denetimi) ile açılmışsa davaya vücut veren olayın neden ibaret olduğu bilinmelidir. Dava konusu olayın bilinmesi, kararın anlaşılmasına yardım edecektir.

2. Davanın Sonucu.- Keza daha ileri bir okuma safhasına geçmeden, hemen kararın sonuç kısmının okunmasında, davanın red mi edildiği, yoksa kanunun iptal mi edildiğinin bilinmesinde yarar vardır.

3. Dava Konusu Kanunun Kabul Ediliş Ortamı.- Diğer yandan iptali istenen kanunun hangi koşullarda kabul edildiğini, bu kanunun kabul edilmesini sağlayan parlamento çoğunluğunun hangi partiden olduğu, bu kanuna karşı muhalefet partilerinin tavrının ne olduğu bilinmelidir. Keza iptal davası açan milletvekillerinin bu kanunu kabulü sırasında Mecliste yaptıkları eleştirilerin neler olduğunun bilinmesinde de yarar vardır. Diğer yandan iptal davası açan milletvekillerinin ileri sürdükleri iddialar ve gerekçeler okunmalıdır. Başvuru yapanların iddiaları Anayasa Mahkemesi kararında kısaca özetlenir. Eğer dava itiraz yoluyla açılmışsa, başvuruda bulunan mahkemenin gerekçeleri bilinmelidir. Bunlardan sonra, Anayasa Mahkemesinin kararı okunmaya başlanmalıdır.

4. Ratio Decidendi - Obiter Dictum Ayrımı.- Anayasa Mahkemesinin bir kanunu iptal ederken aynı kararda değişik gerekçeler kullandığı olur. Böyle bir durum söz konusu ise, bu gerekçelerden biri “asıl gerekçe”, diğerleri “tali gerekçeler”dir. Bu durumda okuyucunun “asıl gerekçe” ile “tali gerekçeler”i birbirinden ayırması gerekir. Anayasa Mahkemesinin “asıl gerekçesi” bağlayıcıdır. “Tali gerekçeler” ise, bu kararı desteklemek için verilmiştir. Tali gerekçeler bağlayıcı değildir, içtihat oluşturmaz.

“Asıl gerekçe”ye *ratio decidendi*, “tali gerekçe”ye *obiter dictum* da denebilir. *Ratio decidendi*, “kararın özünü, hukukî temelini oluşturan” gerekçedir¹. *Obiter dictum* ise, “talep, olay ve sonuç ile doğru-

1. Karayalçın, *op. cit.*, s.119.

dan ilgili olmayan, yeri geldiği, faydalı görüldüğü için kararda bulunan ve bu halde kararda bulunması zarurî olmayan açıklamalar”dır². Kararın *ratio decidendi*’si bağlayıcıdır. Kararda geçen *obiter dictum* niteliğindeki gerekçeler bağlayıcı değil, yol gösterici, destekleyicidir. Bu tür gerekçelere *common law* sisteminde *persuasive precedent* denir.

Bir Anayasa Mahkemesi kararı okunurken, kararın *ratio decidendi*’si ile *obiter dictum*’u arasında ayırım yapılmalıdır. Karar okunurken kararın *ratio decidendi*’si üzerinde özenle durulmalı; ama *obiter dictum*’u ile zaman kaybedilmemelidir.

Türk anayasa hukuku literatüründe Anayasa Mahkemesi kararlarının *ratio decidendi*’si ile *obiter dictum*’ları arasında bir ayırım yapma geleneği yoktur. Bu nedenle bunlara Türkçe bir isim de bulunmamıştır. Zaten, benim görebildiğim kadarıyla bu tabirleri kullanmış bir Türk anayasa hukukçusu da yoktur. Biz bu tabirlerin Latince olduğu gibi kullanılmasını öneriyoruz. Bu tabirleri bu şekliyle kullanmak istemeyenlerin ise “asıl gerekçe”, “tali gerekçe” terimlerini kullanmaları gerektiğini düşünüyoruz.

5. Ölçü Normlar Tespit Edilmeli.- Diğer yandan Anayasa Mahkemesinin kanunun anayasanın aykırılığını araştırırken hangi anayasa maddelerini zikrettiğini tek tek belirlemek gerekir. Anayasa Mahkemesi kanunu Anayasanın hangi maddesine aykırı görerek iptal etmiştir? Anayasa Mahkemesinin kanunu denetlerken dayandığı Anayasa maddelerine “ölçü norm” veya “referans norm” denir. Anayasa Mahkemesi kararında birden fazla Anayasa maddesi zikrediliyor ve hatta anayasa dışında başka birtakım ilke ve kurallardan bahsediliyor olabilir.

Türk doktrininde gittikçe artan oranda Anayasa Mahkemesi kullandığı ölçü normlar arasında “bağımsız ölçü normlar-destek ölçü normlar” ayrımı yapılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, ilk defa Erdoğan Teziç, 1985’te *Anayasa Yargısı* sempozyumunda, Anayasa Mahkemesinin uluslararası hukuk kurallarından, “başlı başına referans norm olarak değil, *destekleyici*, *teyid edici* olarak” yararlan-

2. *Ibid.*

dığını belirtmiştir³. Necmi Yüzbaşıoğlu'na göre de, Anayasa Mahkemesi Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini bağımsız ölçü norm olarak değil, destek ölçü norm olarak kullanmıştır⁴. Yine Yüzbaşıoğlu'na göre, Anayasa Mahkemesi hukukun genel ilkelerini bağımsız ölçü norm olarak değil, destek ölçü norm olarak kullanmaktadır⁵. Keza, İbrahim Ö. Kaboğlu da, Anayasa Mahkemesinin “uluslararası hukuk kurallarını bağımsız ölçü norm olarak değil, ancak ‘destek ölçü norm’ olarak kullanmakta” olduğunu gözlemlemektedir⁶. Aynı gözlemi, Yılmaz Aliefendioğlu da yapmaktadır⁷.

Kanaatimizce, “destek ölçü norm” kavramı, uluslararası hukuk normlarını ve hukukun genel ilkelerini anayasallık bloğuna dolaylı bir şekilde de olsa katmayı arzulayan doktrin tarafından uydurulmuş bir kavramdır. Zira, uluslararası hukuk normlarının ve hukukun genel ilkelerinin anayasallık bloğuna dahil olduğunu kanıtlamak için Anayasa Mahkemesinin bir kanunu, bu normlar ve ilkelere dayanarak iptal ettiğini göstermek gerekecektir. Bunu gösteremeyen doktrin, Anayasa Mahkemesi kararlarının *obiter dictum*'lerini bize “destek ölçü norm” olarak “yutturmaya” çalışmaktadır.

Kanımızca, “bağımsız ölçü norm - destek ölçü norm” ayrımı isabetsizdir. Hukuk mantığı biçimseldir. Önergeler mantığında olduğu gibi, hukuk mantığında da bir şey ya doğrudur, ya da yanlıştır. Doğru ile yanlış arasında orta bir yol yoktur. Keza hukuk düzeninde bir norm ya vardır, ya yoktur. “Var” ile “yok” arasında gri bir bölge mevcut değildir. Tüm bilim “doğru” ile “yanlış”; “var” ile “yok” şıkları üzerine kurulmuştur. Anayasa hukuku bilimi için de bu böyledir. Anayasa Mahkemesi bir kanunu iptal ederken, belirli bir norma ya dayanır, ya dayanmaz; dayanıyorsa o norm ölçü normdur; dayanmıyorsa, o norm ölçü norm değildir. Bunların arasında üçüncü bir ihtimal yoktur. Anayasa Mahkemesinin bir kanunu iptal ederken da-

-
3. Erdoğan Teziç, “Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Esas Açısından Denetimi,” *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1986, Sayı 2, s.29.
 4. Necmi Yüzbaşıoğlu, *Türk Anayasa Yargısında Anayasallık Bloku*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1993, s.61, 63.
 5. *Ibid.*, s.21-22.
 6. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Yargısı*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1994, s.79.
 7. Yılmaz Aliefendioğlu, *Anayasa Yargısı ve Türk Anayasa Mahkemesi*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, s.102.

yandığı norm, “bağımsız-destek” ayrımı olmaksızın düpedüz ölçü normdur. Anayasa Mahkemesinin bir kanunu iptal ederken dayanmadığı norm ise, “destek” olarak nitelense bile “ölçü norm” olamaz. Kısacası bir ölçü norm varsa, zaten bu ölçü norm “bağımsız” ölçü normdur. Ama eğer böyle bir ölçü norm yoksa, böyle bir norm, bir şeye “destek” bile olamaz. Yok olan bir şeye “destek ölçü norm” da denemez. O halde, Anayasa Mahkemesinin bir kanunu iptal ederken dayandığı anayasa normlarından her biri, “bağımsız-destek” ayrımı olmaksızın *tout court* ölçü normdur. Eğer Anayasa Mahkemesi bir kanunun iptal ederken o norma dayanmamışsa, o norm, “destek” sıfatıyla “desteklense” bile hiçbir şekilde ölçü norm değildir. Dolayısıyla anayasallık bloğuna dahil değildir.

Bu vesileyle, burada şunu da belirtelim: Ölçü normlar Anayasa Mahkemesi kararlarının *ratio decidendi*’lerinde bulunur. Anayasa Mahkemesi kararında geçen *obiter dictum*’lar ölçü norm olmaz. Eğer Türk anayasa hukuku doktrini “destek ölçü norm” tabiri ile Anayasa Mahkemesi kararlarında kullanılan kararın dayanağını teşkil etmeyen argümanları kastediyorsa, buna “destek ölçü norm” ismini vermekten vazgeçmeli, bunun hukuk biliminde bilinen ismi olan *obiter dictum* tabirini kullanmalıdır. *Obiter dictum* tabirinin kullanılması karışıklığa da meydan vermez. Zira, mahiyeti gereği, *obiter dictum*’ların ölçü norm olduğunu, anayasallık bloğuna dahil olduğunu kimse iddia edemeyecektir.

6. Özet.- Karar okunduktan sonra karar bir cümleyle özetlenebilmelidir: “Anayasa Mahkemesi, dava konusu maddeyi, Anayasanın filan maddesinde güvence altına alınan falan hakkı ihlâl ettiği gerekçesiyle iptal etmiştir”; “Anayasa Mahkemesi, dava konusu maddeyi, Anayasanın filan maddesinde yer olan falan ilkeye aykırı olduğu gerekçesiyle iptal etmiştir” gibi. Eğer iptali istenen birden fazla hüküm varsa haliyle özet yapan cümle sayısı hüküm sayısı kadar olabilir.

7. Karşı Oy Yazıları.- Bu arada şunu da belirtelim ki, bir Anayasa Mahkemesi kararında karşı oy (muhalafet şerhi, *dissenting opinion*, *opinion dissidente*) yazısı varsa mutlaka onlar da okunmalıdır. Genellikle, karşı oy yazıları çoğunluğun kararının bir eleştirisi niteliğindedir. Üstelik bu eleştiriyi, kararın tartışmalarına katılan bir üye yapmaktadır. Çoğunluğun görüşünü çok yakından bilmektedir.

Birçok karşı oy yazısında çoğunluk görüşünün mükemmel bir özeti ve eleştirisi vardır. Kararın anlaşılmasında karşı oy yazıları büyük yarar sağlar.

Eleştiri.- Bu arada şunu belirtmek gerekir ki, Türk Anayasa Mahkemesi kararlarını okumak oldukça güçtür. Anayasa Mahkemesi gereksiz yere kararlarını uzatmaktadır. Fransız Anayasa Konseyi kararları genelde birkaç sayfadan ibarettir. Türk Anayasa Mahkemesinin ortalama bir kararı 20-30 sayfa civarındadır. Anayasa Mahkemesinin 100 sayfa civarında birçok kararı vardır. Anayasa Mahkemesi gereksiz konuları kararlarında tartışmaktadır. Keza *obiter dictum* niteliğindeki argümanlara da uzun uzun yer vermektedir. Mahkemenin kararına asıl teşkil etmeyen argümanları kararında zikretmemesi ve doğrudan *ratio decidendi*'yi vermesi uygun olur.

C. BİLİMSEL ESERLER NASIL OKUNMALI?

Bilimsel eserler yukarıda görüldüğü gibi, sistematik eserler, monografiler ve makaleler olmak üzere üç temel gruba ayrılmaktadır. Şimdi bunların nasıl okunması gerektiğini görelim.

Anayasalar kurucu iktidarın, Anayasa Mahkemesi kararları Anayasa Mahkemesinin, bilimsel eserler ise bilim adamlarının ürünüdür. Dolayısıyla bilimsel eserlerin okunmasının başka bir usûlünün olması doğaldır.

1. Genel Esaslar - Türk Anayasa Hukuku.- Her şeyden önce, okunacak anayasa hukuku eserinin bir anayasa hukukunun genel esasları çalışması mı, yoksa bir Türk anayasa hukuku çalışması mı olduğu bilinmelidir.

2. Yaklaşım Biçiminin Tespiti.- Eserde hangi yaklaşım biçimi kullanılmıştır? Aşağıda onbirinci bölümde görüleceği gibi, anayasa hukuku alanında tarihî, felsefî, sosyolojik ve hukukî yaklaşımların kullanılmakta veya bunların bir karmasının yapılmaktadır. Metnin anlaşılması için her şeyden önce metindeki yaklaşım açısının bilinmesinde yarar vardır. Aynı konuya tarihî açıdan yaklaşılsa başka sonuç, felsefî açıdan yaklaşılsa bir başka sonuç, sosyolojik açıdan yaklaşılsa bir başka sonuç ve keza hukukî açıdan yaklaşılsa bir başka sonuç elde edilir.

3. Genel Teori - Dogmatik.- Yazar hukukî yaklaşım içindeyse, genel teori mi yoksa, dogmatik yaklaşım biçimini mi benimsemiştir? Zira hukukî yaklaşımın bu iki açısı birbirinden oldukça farklıdır. Bu değişik açılardan yapılan çalışmalarda değişik sonuçlara ulaşılır.

4. Tabii Hukuk - Hukukî Pozitivizm.- Konusuna hukukî açıdan yaklaşan yazarın bir tabii hukukçu mu, yoksa pozitivist mi olduğunun bilinmesinde yarar vardır. Zira tabii hukuk anlayışıyla yaklaşmış bir çalışmayla, pozitivizm açısından yapılmış bir çalışma birbirinden çok farklı sonuçlara ulaşacaktır.

5. Konu: Kitabın Başlığı.- Okumaya başlamadan önce, okunacak kitabın konusunun ne olduğu bilinmelidir. Bunun en basit yolu, kitabın ismine bakmaktır. Ancak isme bakmak bazen yeterli olmaz, bazen de yanıltıcı olur. Zira bazı kitapların isimleri tam anlamıyla konularını yansıtmaz. Örneğin Mustafa Erdoğan'ın kitabının ismi *Anayasal Demokrasi*⁸dir. Oysa kitabın içeriği anayasa hukukunun genel esasları niteliğindedir. Keza İlhan Akın'ın *Kamu Hukuku*⁹ kitabı bir kamu hukuku kitabı değil; bir siyasi düşünceler tarihi, devlet doktrinleri tarihi kitabıdır. Kitabın doğru başlığı “umumî amme hukuku” veya “genel kamu hukuku” olmalıydı. Kamu hukukunun bütünü (anayasa hukuku, idare hukuku, ceza hukuku, malî hukuk) hakkında bilgi edinmek isteyen bir okuyucu, eğer kitabın isminin doğru olup olmadığını araştırmadan İlhan Akın'ın kitabını okursa, bu kitabı boşu boşuna okumuş olacaktır.

Sistematik eserlerde, yanıltıcı başlıklara daha az rastlanır. Zira bunlar neticede, “anayasa hukuku”, “anayasa hukukunun genel esasları”, “Türk anayasa hukuku” gibi isimler taşır. Monografilerde yanıltıcı başlıklara daha sıklıkla rastlanabilir. Makalelerde ise yanıltıcı başlıklara rastlama ihtimali daha da yüksektir.

6. İçindekiler.- O halde kitabın başlığından sonra, metnin okunmasına geçmeden önce, kitabın içindekiler kısmına bir göz atmalı, hiç olmazsa, bölüm başlıkları okunmalıdır. Makalelerde ise, sayfalar çevrilerek metin içindeki başlıklara göz atılmalıdır.

8. Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.

9. İlhan Akın, *Kamu Hukuku*, İstanbul, Beta Yayınları, Beşinci Bası, 1987.

7. Kuş Bakışı.- Keza bir kitap, baştan sona okunmadan değişik bölümlerinden birkaç sayfaya şöyle bir bakılması, şuradan buradan, birkaç paragrafın, birkaç satırın okunmasında yarar vardır.

8. Hangi Bölüm?- Metin okunurken, hangi bölümün içinde olduğunu unutulmamalıdır. Zira o bölümün konusu akılda tutulursa, o bölümde yazılanlar daha kolayca anlaşılabilir. Bir kitapta bölümler arasında bir ilişki vardır. Bölümler birbirinden kopuk değildir. Bir bölüm, bütünü bir parçasıdır. Her bölümün anlamı bütün içindeki yerine göre belli olur. Her bölüm kitabın sistemi içinde belirli bir görev ifa eder.

9. Zincir.- Başarılı bir yazarın kullandığı argümanlar arasında bir teselsül vardır. Kitaptaki muhakeme zinciri, akıl yürütme çizgisi izlenirse kitap derinlemesine anlaşılabilir olur. Okuyucu, yazarın akıl yürütme zincirini ve bu zinciri oluşturan halkaları tespit etmeye çalışmalıdır.

10. Altını Çizme, Not Alma, Şemalaştırma, vs.- Kitap okunurken, metinde önemli görülen kelimelerin, ifadelerin altı çizilmeli, önemli görülen noktalar işaretlenmelidir. Ancak burada şunu da belirtelim: Okurken, kitabın her satırının altının çizilmesinin bir yararı yoktur. Her satırın altı çizilirse, her satır diğeri kadar önem kazanmış olur. Bu ise, kitabın satırlarının altı çizilmemiş şekline eşittir. Okuduktan sonra önemli yerleri bulmak için kitaba bakıldığında, her satır çizilmiş olduğundan, önemli yerler bulunamayacaktır.

Diğer yandan kitabı okurken, kenar boşluklarına notlar (*glossa*, *haşiye*) düşülmelidir. Keza bu sayfa kenarlarına alınan notlar ile yetinmemeli, ayrı kağıtlara, yahut bir deftere metnin özeti çıkarılmalıdır. Okuyucu metinde anlatılan şeyleri, metinde kullanılan cümleler ile değil, kendi kuracağı cümleler ile özetlemelidir. Okunan parça, düz bir metin olarak özetlenmektense, parçada geçen unsurlar, şartlar numaralandırılmalı veya şemalaştırılmalıdır.

Örneğin ilerideki sayfalarda şu şekilde bir anayasa hukuku tanımı yapılacaktır:

Anayasa hukuku, yasama, yürütme ve yargı gibi devletin temel organlarının kuruluşunu, işleyişini ve bu organlar arasındaki karşılıklı ilişkileri ve devlet karşısında vatandaşların temel hak ve özgürlüklerini düzenleyen hukuk kurallarını inceleyen bir bilim dalıdır.

Bu tanıımı öğrenmek için bu tanımda geçen unsurlar aşağıdaki gibi şemalaştırılabilir:

Anayasa Hukuku

Devletin Temel Organları

Temel Hak ve Özgürlükler

Yasama Yürütme Yargı

1. Kuruluş
2. İşleyiş
3. Karşılıklı İlişkiler

11. Endeksleme.- Okunulan bir kitaba daha sonra başvurulduğunda, kitapta olduğu hatırlanan konu, kavram, kurum, ilke, fikir, kişi kolayca bulunabilmelidir. Bunu sağlamak için okurken kitaba uygun işaretler konulmalıdır. Aslında bunun bir yolu, eğer kitapta varsa endekse (dizin, fihrist) bakmaktır. Ancak daha kitabı okurken, okunulan kısımda geçen, kavram, ilke, kurum ve kişi adlarının kitabın -varsa- endeksinden işaretlenmesi ve eğer endekste yoksa endekse ilâve edilmesi veya kitapta hiç endeks yoksa, kitabın sonunda yer alan boş sayfalardan birine (veya kitabın arka kapağının iç yüzüne) yeni bir endeks oluşturulması gerekir. Akıllı yayıncıların bu hususu önceden düşünüp kitapların sonuna birkaç boş sayfa koymalarında yarar vardır.

II. OKUMADA MANTIK BAKIMINDAN DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR¹⁰

Bir yazıyı okurken mantık kuralları bakımından dikkat edeceğimiz bazı hususlar vardır. Bu hususları iki grupta toplayabiliriz.

-
10. Bu başlık tamamıyla Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg'in *Modern Mantık*, (Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Üçüncü Baskı, 1984) isimli kitabının "Semiotik ve Dil" başlıklı birinci bölümünden (s.9-47) yararlanılarak hazırlanmıştır. Bu bölümdeki görüşlerimiz, Batuhan ve Grünberg'in teorisinin anayasa hukuku alanına uygulanması niteliğindedir. Türkçede Batuhan ve Grünberg'in bu eseri gibi mükemmel bir eserin bulunması Türk okuyucusu için büyük bir şanstır. Bu kitap sadece mantıkçılara, matematikçilere, fen bilimcilere değil, aynı zamanda sosyal bilimcilere de çok yararlı olabilecek niteliktedir. Böylesine değerli bir yapıtın Türkiye'de görmezden gelinmesi, bu yapıtın bu kadar az faydalanılması, bu yapıtın bu kadar az atf alması hayret vericidir.

1. Dilde Çok-Görevliliğe Karşı Dikkatli Olunmalı
2. Kelimelerin Duygusal Etkisine Karşı Dikkatli Olunmalı

A. DİLDE ÇOK-GÖREVLİLİĞE KARŞI DİKKATLİ OLUNMALI

Yukarıda “mantık” başlıklı ikinci bölümde dilin belli başlı üç görevinin olduğunu ve buna bağlı olarak üç değişik dil bulunduğunu görmüştük:

1. Dilin Bildirme Görevi: Bilim Dili.
2. Dilin Belirtme Görevi: Sanat Dili.
3. Dilin Yaptırma Görevi: Normatif Dil.

Bildirme görevinde dil, “inanç, tahmin veya bilgilerimizi iletme”¹¹; *belirtme* görevinde, “herhangi bir duygusal tepki veya tavrımızı dışa-vurmak”¹²; *yaptırma* görevinde ise, “insanların davranışlarını etkilemek”¹³ amacıyla kullanılır.

Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg’in gösterdikleri gibi, dilde kullanılan kelimeler değişik anlamlara gelebilir. Keza aynı deyim, içinde bulunduğu bağlama göre, bildirme (bilim dili), belirtme (sanat dili) ve yaptırma (normatif dil) görevleri alabilir. Bir deyim doğru anlamak için, o deyim dilbilgisi bakımından kipine, biçimine bakmak yetmez. O deyim hangi bağlamda kullanıldığının ve kullanıcının gerçek maksadının ne olduğunun araştırılması gerekir¹⁴.

Bazı yazarların asıl amacı, okuyucusuna bilgi vermek değil, onların duygularını ve davranışlarını etkilemektir. Normalde, duyguları etkilemek için belirtmeli önermeler, yani sanat dili; davranışları etkilemek için ise yaptırmalı önermeler, yani normatif dil kullanılır. Ancak belirtmeli ve yaptırmalı önermelerin kullanılması, bildirmeli önermelerin (bilim dili) kullanılması kadar etkileyici ve okuyucuyu ikna edici değildir. Bu nedenle, bazı yazarlar, okuyucuların belli şekilde davranmalarını isteseler de, bunu açıkça söylemez. Zira bildiri kipi, emir kipinden her zaman daha ikna edicidir. Diğer bir ifadeyle, okuyucuya “şunu yap”, “bunu yap” demek okuyucu üzerinde arzu edilen etkiyi doğurmaz. Onun yerine yazarlar, “şu şöyledir”, “bu

11. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.10.

12. *Ibid.*, s.11.

13. *Ibid.*

14. *Ibid.*, s.14.

böyledir” derler; yani yaptırmalı önermeleri bildirmeli önermelere dönüştürürler¹⁵.

Bu durumu Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg’ten alınmış birkaç örnekle açıklayalım:

Bir Örnek.- Reklam yazarı “X deterjanını alın” (emir kipi) diye yazmaz. Onun yerine “X deterjanı daha beyaz yıkar” (bildiri kipi) diye yazar. Şüphesiz burada reklam yazarının amacı, X deterjanı hakkında bilgi vermek değil, alıcıların davranışlarını X deterjanının alınması doğrultusunda etkilemektir¹⁶.

Aynı şekilde Atatürk, gençliğe hitabesinde, “muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur” demektedir. Bu sözlerle Atatürk, belli bir durum hakkında gençliğe bilgi vermek amacını değil, doğrudan doğruya gençliğin kendisine olan güvenini artırmak, onu yüreklendirmek istemektedir¹⁷. Bunun yerine “Türk gençleri, şu şu işleri yapın” demiş olsaydı aynı etkiyi uyandıramazdı.

Diğer Bir Örnek.- Bir kremi satmak için reklam metni yazarı, “X kremi çirkinliğinizi çok iyi gizler” önermesini kullanmaz, onun yerine “X kremi sizin tabii güzelliğinizi ortaya çıkarır” önermesini kullanır. Oysa bu iki bildirmeli önermeden doğru olanı birincisi; ama müşterileri ikna etmek için gerekli olan ise ikincisidir. Zira, “çirkinliklerin gizlenmesi” ifadesi doğruyu yansıtsa da, hangi kadın gizli kalmış “tabii güzelliği”nin ortaya çıkmasını istemez¹⁸?

Dikkat edilirse, bu formüldeki ifadelerin bildiri kipinde olmasına dikkat edilmiş, böylece reklam metnini okuyacak olanlarda, belli bir kremin sahip olduğu bazı objektif niteliklerin tasvir edilmekte olduğu izlenimi yaratılmak istenmiştir¹⁹. Buradaki çok-görevliliğin farkında olmayan saf kimselerin böyle bir kanıya kapılması mümkündür. Böylece reklam yapan, bir bilgi iletiyor gibi görünerek malını satabilmektedir²⁰. Görüldüğü gibi, bu çok görevliliğin, başarılı olabilmesi

15. *Ibid.*, s.16.

16. *Ibid.*

17. *Ibid.*

18. *Ibid.*, s.17.

19. *Ibid.*

20. *Ibid.*

için *kendisini gizleyebilmesi* gerekir. Dolayısıyla okuyucu aldatılmamak için son derece uyanık ve dikkatli olmak zorundadır²¹.

Reklamlarda böyle dil oyunlarına başvurulduğunu bildiğimiz için bu konuda uyanıktır. Ancak bir anayasa hukuku yazısının her zaman reklam veya propaganda amacıyla yazılıp yazılmadığını bilemeyiz.

Anayasa hukuku yazıları da aslında reklam ve propaganda amacına yönelik olabilmekte veya en azından belirli bir siyasî teorinin benimsetilmesi amacıyla güdebilmektedir. Bunun için ise, anayasa hukuku yazarları, “benim teorimi kabul edin” demezler. Dilek veya emir kipi yerine bildiri kipini kullanırlar. Bu nedenle, onların gerçekte “olan”dan mı, yoksa “olması gereken”den mi bahsettiğini anlamak güçtür²².

Jefferson’un kaleminden çıktığı söylenen 1776 *Amerikan Bağımsızlık Bildirisi* şöyle başlar:

“Şunların apaçık birer doğruluk olduğuna inanıyoruz: Bütün insanlar eşit olarak yaratılmışlardır; Tanrı onları bazı devredilmez haklarla donatmıştır; yaşama, özgür ve mutlu olmayı isteme bu haklardandır; insanlar arasında hükümetler bu hakların elde edilmesi amacıyla kurulmuştur”.

Burada her cümle için belli bir durumu, yani “olanı” tasvir ettiği kanısına kapılmak mümkündür. Bildiride “bütün insanlar eşit yaratılmıştır” deniyor. Burada kasten bildiri kipindeki cümle, bir bildirimeli önerme, yani bilim dili kullanılmıştır. Oysa, yazarın buradaki asıl amacı, bir şeyi tasvir etmek değil, bunun böyle *olması gerektiğini* ileri sürmektir. Jefferson’un gerçekte demek istediği şey şudur:

“Bütün insanlar eşit *olmalıdır*. Herkes yaşama, özgür ve mutlu olma hakkına sahip *olmalıdır*. Hükümetlerin görevi bu hakların elde edilmesini sağlamak *olmalıdır*”.

Neden yazar, bu amacını doğrudan, dilek veya emir kipinde, yani yaptırmalı önermelerle (normatif dille) dile getirmiyor? Cevap gayet basit: “İnsanlara eşit haklar *tanınmalıdır*” dendiğinde, objektif bir doğruluk değil, bunu diyen kişiye göre doğru olan bir istek dile geti-

21. *Ibid.*

22. Batuhan ve Grünberg’in (*Ibid.*, s.17) yazdıklarını konumuza uyarlıyoruz.

rilir²³. Bu istek benim işime gelmiyorsa, onu yerine getirmem. Oysa aynı şey, bildiri kipinde “bütün insanlar eşit yaratılmışlardır” şeklinde dile getirilirse, artık bir kişisel istek değil, “apaçık bir doğruluk” söz konusu olduğu izlenimi kolayca yaratılabilir²⁴.

Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg’in isabetle gösterdikleri gibi, herhangi bir siyasal ideali veya ideolojiyi benimsetmenin en etkili yolu, insanlara “şöyle bir siyasal düzen kurun” şeklinde emir vermek değil; onun yerine, söz konusu düzenin, ya eski şanlı devirlerde yaşanmış ve sonradan yitirilmiş ya da yakın bir gelecekte gerçekleşmesi kaçınılmaz bir düzen olduğunu kanıtlamaya çalışmaktır²⁵.

Ülkemizde dinci veya milliyetçi ideolojilerini benimsetmek isteyen sağ kesim yazarlar, bu düzenin eski devirlerde, Osmanlı döneminde veya İslâmın ilk dönemlerinde uygulanmış olan düzen olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadırlar. Böylece, büyük İslâm hükümdarlıklarının ve Osmanlı İmparatorluğunun başarısını kendi fikirlerini kabul ettirmenin bir aracı olarak kullanmaktadırlar.

Yakın bir zamana kadar ülkemizdeki solcu yazarlar ise, Marksizmin öngörülerinin doğru olduğunu, kaçınılmaz olarak, kapitalist düzenin yıkılacağını, yerine sosyalist düzenin ve onun yerine de komünist düzenin geleceğini savunmakta idiler -bir kısmı hâlâ savunuyor-. Bu yazarlara göre, sosyalizme geçiş tarihsel determinizmin bir sonucu idi. Sosyalizmi insanlar değil, âdeta tarih istiyordu!

Örneğin Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş* isimli kitabında şöyle yazıyordu:

“Tarihin bize öğrettiği şudur²⁶: Toplumlar ‘sınıflar’ a bölünmüştür ve sınıflar arasındaki mücadele toplumların gelişiminin motorüdür.

Toplumun böyle sınıflara ayrılması ‘üretim tekniğindeki değişikliklere’ bağlıdır. Üretim tekniği insanları daima birbirine zıt iki gruba bölmüştür. İnsanlık tarihinin çok eski zamanlardan beri, hep üretim araçlarını elinde tutan bir sınıfla, bu üretim araçlarını o sınıfın yararına kullanmağa mahkum bir başka sınıf olmuştur... Daima bir ege-men sınıfla sömürülen sınıf bulunagelmıştır...

23. *Ibid.*, s.18.

24. *Ibid.*

25. *Ibid.*

26. İtalikler bana ait.

Kapitalizmin gelişmesi içinde, Sanayi Devrimi ile ortaya çıkan burjuvazi - işçi sınıfı çatışması, insanlık tarihinde son sınıf çatışmasıdır. Ve işçi sınıfının burjuvaziye devirip toplumu 'sınıfsız' hale getirmesiyle, yalnız burjuvazi - işçi sınıfı çatışması değil, bütün insanlık tarihini kaplamış olan sınıf çatışmaları dönemi de sona erecektir. Kapitalizmin yıkılması 'kaçınılmazdır'. İşçi sınıfı, iktidarı, bir 'devrim'le burjuvazinin elinden aldıktan sonra, yeni bir toplumun yapımına girişecek ve -son bir aşamada- 'komünist toplum'a ulaşacaktır'²⁷.

Yukarıda alıntılanan parçada, kapitalizmin yıkılmasının kaçınılmaz olduğu, komünist topluma ulaşılacağı bilimsel bir şekilde ispatlanıyormuş havası yaratılarak okuyucuya Marksist ideoloji aşılacak istenmektedir. Dahası yazar, kendi kişisel iddialarını bize "tarihin öğrettiği şeyler" olarak sunmaktadır.

Yazarların dilin çok görevliliğinden yararlanmak istemeleri son derece doğaldır. Ancak yazarların kendi faydaları için başvurdukları bu çare, okuyucuların zararına olabilir. O nedenle, okuyucuların, okudukları yazı da kullanılan dilbilgisi kiplerine, biçimlerine aldandırmaksızın, yazının bildirme amacıyla mı, yoksa yaptırma amacıyla mı yazıldığını titizlikle araştırmaları gerekir²⁸.

Aslında okuyucuya dikkatli olmak görevi düştüğü gibi, yazarlara da bazı görevler düşmektedir. Şüphesiz, politikacıların yazılarında dilin çok görevliliğinden yararlanmaları mazur görülebilir. Ancak anayasa hukukçularının dilin çok görevliliğini kötüye kullanmalarını mazur gösterecek bir neden yoktur.

* * *

Şimdi Türk anayasa hukukunun bilgi kaynaklarını okurken, bu çok görevliliğin kötüye kullanılıp kullanılmadığına nasıl dikkat edileceğini örnekleriyle görelim.

1. Anayasa Metinlerinin Okunmasında Dikkat Edilecek Hususlar

Anayasa metinleri normatif metinlerdir. Bunlarda bir "olması gereken" dile getirilir. Bunun için normalde kullanılması gereken önermeler, yaptırma önermeleridir. Ancak anayasa koyucuları da ba-

27. Server Tanilli, *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş*, İstanbul, Say Kitap Pazarlama, 1982, s.41-42.

28. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.19.

zen, özellikle anayasaların “başlangıç” (*préambule*, dibace) kısımlarında yaptırılmalı önermeler yerine bildirmeli önermeler kullanarak dilin çok görevliliğinden faydalanırlar.

Örneğin, 1982 Anayasasının “başlangıç” kısmının ilk şeklinde,

“ebedî Türk vatan ve milletinin bütünlüğüne ve kutsal Türk Devletinin varlığına karşı, Cumhuriyet devrinde benzeri görülmemiş bölücü ve yıkıcı kanlı bir iç savaşın gerçekleşme noktasına yaklaştığı sırada;

Türk Milletinin ayrılmaz parçası olan Türk Silahlı Kuvvetlerinin; milletin çağrısıyla gerçekleştirdiği 12 Eylül 1980 hareketi sonucunda, Türk Milletinin meşru temsilcileri olan Danışma Meclisince hazırlanıp, Millî Güvenlik Konseyince son şekli verilerek Türk Milleti tarafından kabul ve tasvip ve doğrudan doğruya O'nun eliyle vazolunan bu ANAYASA”

denmekte idi. Başlangıcın bu ilk iki paragrafı Türk anayasa hukuku doktrininde kıyasıya eleştirilmiştir. Özellikle devletin “kutsal” sıfatıyla nitelendirilmesine şiddetle saldırılmıştır²⁹. Neticede “başlangıç” kısmının bu ilk iki paragrafı 23 Temmuz 1995 tarih ve 4121 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu ile kaldırılmıştır.

Şüphesiz yukarıda bildirme kipindeki bu cümlelerin amacı, Türk devletinin objektif nitelikleri konusunda bilgi vermek, 12 Eylül 1980 hareketinin hangi tarihî şartlar altında gerçekleştirildiğini tasvir etmek, bu hareketinin milletin çağrısıyla gerçekleştirildiğini göstermek, Türk Silahlı Kuvvetlerinin milletin ayrılmaz bir parçası olduğunu bildirmek ve keza Millî Güvenlik Konseyinin Türk milletinin meşru temsilcisi olduğu hakkında bilgi vermek değildir. Zaten bu bildirmeli önermelerin ispatı da mümkün değildir. Burada aslında, anayasa koyucu bildiri kipinde cümleler kullansa da, asıl amacı Türk milletinin davranış ve tutumlarını etkilemektir. Jefferson’un 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde yaptığı şey ile 1982 Anayasa koyucusunun yaptığı şey aynıdır.

Keza 1961 Anayasasının “başlangıç” kısmında da aynı şey yapılmaktadır:

29. Örneğin Bülent Tanör, *İki-Anayasa: 1961-1982*, İstanbul, Beta Yayınları, Üçüncü Baskı, 1994, s.170; Zafer Üskül, *Türkiye'nin Anayasa Sorunu*, İstanbul, Afa Yayınları, 1991, s.34.

“Tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hak ve hürriyetleri için savaşmış olan;

Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti;...”

Burada da Türk milletinin tarihi boyunca hak ve hürriyetleri için savaşmış “olduğu” iddia edilmektedir. Şüphesiz bu iddianın objektif olarak kanıtlanması mümkün değildir. Hatta, bu iddianın tersinin doğru olması da muhtemeldir. Yukarıdaki cümleyle dile getirilmek istenen şey aslında, “Türk milletinin hak ve hürriyetleri için savaşması gerektiği” yolundaki dilektir.

1982 Anayasasının başlangıcının ilk şekli mantık açısından ne derece eleştirilebilirse, 1961 Anayasasının başlangıcı da o derece eleştirilebilir. Ancak, Türk doktrininde her nedense, 1982 Anayasası başlangıcı eleştirilmiş, 1961 Anayasası başlangıcı ise görmezden gelinmiştir.

Kanımızca, anayasa metinlerinde baştan sona yaptırılmalı önermeler, yani normatif dil kullanılmalıdır. Ancak, anayasaların bazı kısımlarında, özellikle başlangıç kısımlarında etkileme amacıyla bildirmeli önermeler kullanılıyorsa, bu önermelerden yola çıkarak, Türk doktrininde olduğu gibi tuhaf yorumlar yapılmamalı, bunların aslında insanları etkileme amacıyla yazıldığı ve anlamlarının normatif olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin 1982 Anayasasının başlangıcında, “Türk vatandaşlarının millî sevinç ve kederde, millî varlığa karşı hak ve ödevlerde, nimet ve külfetlerde ve millet hayatının her türlü tecellisinde ortak olduğu” yazılmıştır. Bildiri kipinde bir cümle de olsa, bu cümleyle “olan” bir şey değil, tersine “olması gereken” bir şey ifade edilmektedir. Aslında burada anayasa koyucu, “Türk vatandaşları sevinç ve kederde, nimet ve külfette ortak olmalıdır” demek istemektedir. Anayasa Mahkemesi, depres, sel gibi millî felaketlerde zararın nasıl giderileceği, külfetinin nasıl paylaştırılacağı konusunda çıkan bir kanunu, Anayasanın “başlangıç” kısmının bu cümlelerine dayanarak denetleyebilir.

Hukukçuların görevi, kurucu iktidara veya kanun koyucuya akıl vermek değil, onların kullandığı önermelerin tasvirini yapmaktan ibarettir.

2. Anayasa Mahkemesi Kararlarının Okunmasında Dikkat Edilecek Hususlar

Anayasa Mahkemesi kararlarında da normalde normatif dil kullanılır. Ancak Anayasa Mahkemesi kararlarını inceleyen okuyucu bu kararların diline karşı dikkatli olmak durumundadır. Mahkemenin sadece bir Anayasa maddesine dayanarak bir kanunu iptal etme yetkisi vardır. Mahkeme üyeleri anayasadan sonuç çıkaracak yerde, kendi kişisel arzularını birer gerçeklikmiş gibi, bildirme kipinde dile getirip bunlardan sonuç çıkarmaya teşebbüs edebilirler. Okuyucu her kararda dilin çok görevliliğinin kötüye kullanıp kullanılmadığını denetlemelidir.

Maalesef Türk Anayasa Mahkemesinin dilin çok görevliliğini kötüye kullanma gibi köklü bir geleneği vardır. Mahkeme kurulduğundan bu yana karar gerekçelerinden anayasanın belirli maddesinden sonuç çıkarmak yerine, bir takım bildirmeli önermeler ile dile getirdiği sözde gerçekliklerden sonuç çıkarmaya teşebbüs etmektedir.

Örnek 1.- Anayasa Mahkemesi, 13 Nisan 1971 tarihli *Cumhuriyet Senatosunun Seçimlerinin Ertelenmesi* kararında,

“anayasalar bir devletin dayandığı hukukî yapının belkemiği niteliğindedir. Devletin temel kuruluşlarının düzeni ile o kuruluşlara düşen görevler ve kişilerin hak ve ödevleri bu hukukî yapının bütünü oluştururlar. Ancak Anayasa düzeninin öyle temel kuruluşları, hak ve ödev kuralları vardır ki, bunların *çağdaş uygarlığın gereklerine*³⁰ aykırı hükümlere bağlanması düzenin bütünü sarsabilir”³¹

demektedir. Anayasa Mahkemesi yine aynı şeyi bir başka kararında da iddia etmektedir:

“Anayasa düzeni diye adlandırabileceğimiz bu yapının öyle kuruluşları, hak ve ödev kuralları vardır ki, bunların hukukun üstün kurallarına ve *çağdaş uygarlığın oluşum ve gelişim süreci gereklerine*³² ay-

30. İtalikler bize ait.

31. Anayasa Mahkemesi, 13 Nisan 1971 tarih ve E.1970/41, K.1971/37 sayılı Karar, (Cumhuriyet Senatosunun Seçimlerinin Ertelenmesi), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 9, s.428.

32. İtalikler bana ait.

kırı düşen kimi hükümlere bağlanması, sözü geçen düzenin bütünlüğünü bozabilir”³³.

Kararlarda dikkat edilirse bildirmeli önermeler, yani bilim dili kullanılmaktadır. Oysa kararda denilmek istenen şey, denetim konusu olan kanunun hükümlerinin çağdaş uygarlığın gereklerine aykırı olmaması gerekliliğidir. Anayasa Mahkemesi normatif dil kullanmakla yetinmemekte, sadece Anayasanın bir maddesinden sonuç çıkararak ne olması gerektiğini söylememekte, bize aynı zamanda vardığı sonucun çağdaş uygarlığın gereği olduğunu söylemektedir. Anayasa Mahkemesinin görevi, bize “çağdaş uygarlığın oluşum ve gelişim süreci” konusunda bilgi vermek değil; anayasanın falanca maddesinde ifade edilen norm ile denetim konusu olan normun uyum içinde olup olmadığını söylemekten ibarettir.

Örnek 2.- Anayasa Mahkemesi TEK’in özelleştirilmesi konusunda verdiği bir kararda şöyle demektedir:

“Kalkınmayı hızlandırmak için dış borçlanma, yabancı sermaye, yabancı ortaklıklardan yararlanmak gerekebilir. Ancak, özelleştirme yoluyla giderek yabancıların nüfuzuna yol açılması, ülke bağımsızlığı yönünden kabul edilemez. Bu gerçek, özelleştirme politikası uygulayan gelişmiş kimi ülkeleri bile önlem alma zorunda bırakmıştır. Örneğin, yabancılara satılabilecek pay oranı Fransa’da %20, Belçika’da % 20-25, İngiltere’de %10 ile sınırlandırılmıştır. Türk Ulusu’nun çıkarlarının, ülke bağımsızlığının ve güvenliğinin gözetilmesi özelleştirmenin yabancılaştırmaya dönüşmemesi yönünden getirilecek kuralların önemi büyüktür.

Elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımı gibi stratejik önemi olan alanlara yabancıların girmesinin ötesinde, egemen olması, güvenlik, bağımsızlık ve ekonomik yönlerden çok sakıncalı olabilir. Bu tür kamu hizmetleri ülke güvenliği ile yakından ilgilidir. Çünkü, TEK başta savunma sanayii olmak üzere tüm sanayi kollarına hizmet vermektedir”³⁴.

33. Anayasa Mahkemesi, 15 Nisan 1975 tarih ve E.1973/19, K.1975/87 sayılı Karar, “Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Askeri Mahkemeler”, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 13, s.428.

34. Anayasa Mahkemesi, 9 Aralık 1994 tarih ve E.1994/43, K.1994/42-2 sayılı Karar, (TEK’in Özelleştirilmesi), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 31, Cilt 1, s.293.

Yukarıda ikinci bölümde, bilimsel eserlerde bilim dilinin, mahkeme kararlarında normatif dilin kullanıldığını görmüştük. Oysa yukarıda alıntılanan Anayasa Mahkemesi kararında dikkat edilirse kullanılan dil, normatif dil değil, bilim dilidir. Yüksek mahkemenin kullandığı önermeler bildirmeli önermelerdir. Dahası Anayasa Mahkemesi kullandığı önermelerin doğruluğunu ampirik olarak da ispatlamaya girişmiştir. Anayasa Mahkemesinin kendi görüşünü kanıtlar doğrultusunda, Fransa, Belçika ve İngiltere'den örnek vermesi bunu göstermektedir. Anayasa Mahkemesi bir bilim adamı gibi davranmaktadır. Bildirmeli önermeler ile birtakım iddialar dile getirmekte, bu iddiaları da ampirik olarak kanıtlamaya çalışmaktadır.

İkinci bölümde gösterdiğimiz gibi, Anayasa Mahkemesi kararlarının geçerliliği için onların bilimsel bakımdan doğru olmaları şart değildir, zaten mümkün de değildir. Anayasa Mahkemesi kendi görüşlerinin doğruluğunu ampirik olarak ispatlamak gibi bir zorunluluğu yoktur. Anayasa Mahkemesi kararlarını bilime değil, anayasaya dayandırmakla yükümlüdür. Eğer Anayasa Mahkemesi kararlarını anayasaya değil de, bilime dayandırmaya çalışıyorsa her şeyden önce, o bilimsel alanın, örneğin ekonomi biliminin uzmanı olmalıdır. Oysa anayasa mahkemeleri, birer bilimsel kuruluş değildir. Anayasa Mahkemesi üyeleri bilim adamı değildir. Üyeler belirli bir yasal tedbirin ekonomik, malî, siyasî, askerî sonuçlarını doğru olarak takdir edecek bilimsel donanıma sahip değildir; sahip olmaları da beklenebilir; dahası bu alanların öyle herkesçe kabul edilen, tartışma götürmez doğruları da yoktur.

Örneğin “kalkınma” sorunu ekonomi biliminde de tartışmalı bir sorundur. Buna rağmen, Anayasa Mahkemesi “kalkınmayı hızlandırmaya”nın yolunun ne olduğunu keşfetmiş görünmektedir. Mahkemeye göre, elektrik üretimi, iletimi ve dağıtımı gibi stratejik önemi olan alanlara yabancıların girmesi, ülke güvenliğine ve ulusal bağımsızlığa zarar verecektir. Oysa bunu söyleyebilmek için, bu konuda askerî, stratejik, ekonomik ve teknolojik bilgilere sahip olmak gerekir. Bu alanların uzmanları bile bu konuda böylesine iddialarda bulunmaktan çekinirken, bu konularda lisans eğitimi bile görmemiş Anayasa Mahkemesi üyelerinin bu kadar iddialı olmaları hayret vericidir!

Kararda değinilen konular fevkalâde tartışmalıdır. Bu alanlarda çalışan bilim adamları bile Anayasa Mahkemesi kadar bu alandaki gerçekleri keşfetmiş değildir! Örneğin bir ekonomi profesörü olan Vural Fuat Savaş, bu konuda Anayasa Mahkemesinin tam tersi kanaattedir:

“Bütün bunlardan daha önemlisi yaşadığımız çağın son çeyreğinde ‘ulusal ekonomik bağımsızlık’ ilkesinin yerini ‘uluslararası ekonomik bağımlılık’ ilkesinin almış olmasıdır. Sermayenin ulusal sınırları elektronik işlem hızıyla aştığı, teknolojinin bütün ülkelerin hem ‘üretim’ ve hem de ‘tüketim’ biçimlerini belirlediği, çok uluslu şirketlerin bir birleriyle birleşerek ‘ulusüstü’ (transnational) işletmeler haline geldiği bir üründe çeşitli ülkelerin katkısının bulunduğu bir ekonomik dünya ortamında ‘ulusal ekonomik bağımsızlığın’ korunması, bazı mal ve hizmet üretiminin devlet tarafından yapılması ile sağlanamaz. Aksine böyle bir yöntem, çağımızın gerçekleriyle bağdaşmadığı gibi, ulusal ekonomik gücü zayıflatıcı ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesini, modern teknolojiyi aktarmasını engelleyecek, en azından geciktirecektir”³⁵.

Örnek 3.- Anayasa Mahkemesi, 24 Aralık 1996 tarihinde Maden Kanunu hakkında verdiği bir kararında, “esasın incelenmesi”ne geçmeden önce, bir “genel açıklama” yapmıştır. Genel açıklama da şöyle başlıyor:

“İptal isteminin Anayasa’nın sözü ve ruhu yönünden incelenmesine geçmeden önce “Maden” ve “Madencilik Sektörün”ün temel özelliklerini... ve sektörün Türkiye Ekonomisi içindeki yeri(ni)... gözden geçirmekte zaruret vardır”³⁶.

Anayasa Mahkemesi görevi bir kanunun Anayasa uygunluğunu araştırmaktan ibarettir. Mahkemenin “maden” ve “madencilik sektörü”nün temel özelliklerini ve bu sektörün Türkiye ekonomisi içindeki yerini değerlendirmek istemesini anlamak mümkün değildir. Bu Anayasa Mahkemesinin görevi dışında kaldığı gibi, uzmanlığı dışında da kalır.

35. Vural Fuat Savaş, “Anayasa Mahkemesi ve Özelleştirme: İktisadî Yaklaşım”, *Anayasa Yargısı: Anayasa Mahkemesinin 36’ncı Kuruluşu Yıldönümü Nedeniyle Düzenlenen Sempozyumda Sunulan Bildiriler*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1998, No 15, s.85-86.

36. Anayasa Mahkemesinin 24 Aralık 1986 tarih ve E.1985/20, K.1986/30 sayılı Kararı (Maden Kanunu), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 22, s.519.

Mahkeme bu değerlendirmede şunları söylüyor:

“Ulusal ekonomiyi oluşturan sektörlerin biri de “Madencilik Sektörü”dür. Madencilik sektörü, bir taraftan başta sanayi olmak üzere, ekonominin diğer sektörlerinin ihtiyaç duyduğu temel girdileri sağlarken diğer taraftan, özellikle kırsal bölgelerde, yeni istihdam imkanları yaratır. Bu bölgelerde başta ulaşım olmak üzere, önemli alt yapı yatırımlarının gerçekleşmesini sağlar. Çağdaş teknoloji, pazarlama ve finansman yöntemleri, madencilik sektörünün gelişmesine paralel olarak ülkenin kırsal bölgelerinde benimsenip yaygınlaşır. Bir başka yönden, madencilik ürünleri ihracatı ülkeye döviz kazandıran önemli bir kaynaktır”³⁷.

Bu paragrafta Anayasa Mahkemesi, “madencilik sektörü” konusunda bir kompozisyon yazan vasat bir lise öğrencisi gibi davranmaktadır. Madencilik konusunda “ulusal ekonomiyi oluşturan sektörlerin biri de ‘Madencilik Sektörü’dür” gibi birtakım yuvarlak laflar etmektedir. Zaten Anayasa Mahkemesi üyeleri iktisatçı veya maden mühendisi olmadığına göre, bundan daha ileri bir değerlendirmeyi Mahkemeden beklemek de mümkün değildir. Asıl sorun Mahkemenin iddialarının doğru ya da yanlış olması değil, Mahkemenin normatif dil kullanmayıp, bilim dili kullanıyor olmasıdır.

Mahkemenin, hukukla ilgili olmayan genel değerlendirmesi tam 6 sayfa sürmektedir³⁸. Mahkeme bu altı sayfa içinde, tabii monopol-ler”den³⁹, “madencilik sektörünün kapital yoğun bir teknoloji kullanılması”ndan⁴⁰, “kullanılan tekniklerin hızla demode olması”ndan⁴¹, “yurdumuzda çok çeşitli maden rezervleri olduğu”ndan⁴², “madencilik sektörünün millî gelirimizdeki payı”ndan⁴³, “madencilik sektörü(nün) ülke kalkınmasına yapabileceği büyük ve önemli katkıyı gereği gibi yapa”madığından⁴⁴, “madenciliğimizin istenen ölçüde gelişmemiş olmasının... çok çeşitli sebepleri”nden⁴⁵, “Opec krizin-

37. *Ibid.*

38. *Ibid.*, s519-525.

39. *Ibid.*, s.520

40. *Ibid.*

41. *Ibid.*

42. *Ibid.*, s.521.

43. *Ibid.*, s.522.

44. *Ibid.*

45. *Ibid.*

den”⁴⁶, “enflasyon”dan⁴⁷, “ödemeler dengesi açığı”ndan⁴⁸, “işsizlik”ten⁴⁹ bahsetmektedir.

Bu iktisadî ve mühendislik değerlendirmelerden sonra, Anayasa Mahkemesi tarihî değerlendirmelere de girişmiştir:

“Cumhuriyet hükûmetleri, özellikle ‘Kurtuluş Dönemi’ diye adlandırılan 1923-1938 döneminde, Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın sömürgeci ülkelere karşı kazanılan bir savaş olduğunun bilinci içinde, hızla kalınan ve kendine yeterli hale gelen bir ‘ulusal ekonomi’ kurmayı temel amaç saymışlardır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Kapitülasyonlar nedeniyle çeşitli alanlarda yabancılara verilen imtiyazlar geri alınmış, doğal kaynakların, ulusal refahı artırmak için işletilmesi gerektiği ilkesi benimsenmiştir. Toplumun fakir, ülkenin harap bir halde bulunması bu faaliyetlerin ferdî güç ve çabalarla başarılmasını imkânsız kılmaktaydı. Diğer alanlarda olduğu gibi, madencilik alanında da gerekli atılımları yapacak ve ferdî girişimlere yol gösterip öncülük edecek ulusal kamu kuruluşlarının oluşturulmasına özel bir önem verilmiştir... Bu dönemde, ekonominin diğer kesimlerine egemen olan ‘Devletçilik politikası’ madencilik sektörü için de gerekli olmuştur. Ancak izlenen bu politika ideolojik bir tercihten değil, o dönemde ferdî sermaye birikiminin yok denecek kadar az olmasından ve eğitim düzeyininin yetersizliğinden kaynaklanmıştır.

Çok partili demokratik sisteme geçilen 1950’lerde ise toplum, siyasî yönden gerçekleşen liberalleşme hareketinin ekonomik yaşama da yansıtılması istek ve heyecanı içine sürüklenmiştir...

1970’li yıllarda ise, yukarıda değinilen nedenlerle, madencilik sektöründe ferdi girişimin sınırlanması yolunda bir eğilim belirmiştir... Bu dönemdeki yasal düzenlemelerin karakteristiği, maden hakkını büyük ölçüde devlet tekelinde tutmak, özel girişimi sınırlamaktır.

1980’li yıllarda toplumun yeniden liberalleşmeye yöneldiği bir dönemdir.... Maden işletmeciliğinde Devlet ve özel sektör eşit duruma getirilmiştir.

Kısaca incelenen bu tarihî gelişimi, Türkiye’de madencilik sektörünün hukukî yönden ‘Devlet hakimiyeti rejimi’ne bağlı tutulduğunu,

46. *Ibid.*

47. *Ibid.*

48. *Ibid.*

49. *Ibid.*

ancak günün koşullarına göre bazen Devletçiliğe bazen de ferdiyetçiliğe nisbi bir ağırlık verildiğini göstermektedir”⁵⁰.

Kararda görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi, sanki bir iktisat tarihçisiymiş gibi, Cumhuriyetin ilanından 1986 yılına kadar, Hükümetlerin uyguladıkları iktisat politikalarının bir değerlendirmesini yapmaktadır. Dahası Anayasa Mahkemesi bu tarihî değerlendirmeden, “Türkiye’de madencilik sektörünün hukukî yönden devlet hakimiyeti rejimine bağlı tutulduğu, ancak günün koşullarına göre bazen Devletçiliğe, bazen de ferdiyetçiliğe nisbi bir ağırlık verildiği” sonucunu çıkarmıştır. Anayasa Mahkemesi üyeleri tarihçi, Anayasa Mahkemesi de Türk Tarih Kurumu değildir. Anayasa Mahkemesinin yaptığı tarihî değerlendirmenin doğruluğunun kuşkulu olması bir yana, bir Anayasa Mahkemesinin Anayasa metninden sonuç çıkarmak yerine, birtakım “tarihî gözlemler”den sonuç çıkarmasını anlamak mümkün değildir. Bu husus, Anayasa Mahkemesinin kararlarında hangi dili (bilim dilini mi, normatif dili mi) kullanacağı konusunda en ufak bir fikrinin olmadığını göstermektedir. Yukarıda ikinci bölümde gösterildiği gibi, Anayasa Mahkemesi kararlarında bilim dili değil, normatif dil kullanılır. Anayasa Mahkemesi Anayasanın bir maddesinden hareketle bir sonuca ulaşır; iktisat biliminin, tarih biliminin verilerinden hareketle değil. Anayasa Mahkemesi kararlarının değerlendirme kriteri, onların iktisat bilimine, tarih bilimine uygunlukları değil, ama Anayasaya uygunluklarıdır.

Örnek 4.- Anayasa Mahkemesinin emekli başkanı Yekta Güngör Özden’in karşı oy yazılarında, genelde normatif dil değil, bilim dili kullanılır. Özden, kendi görüşlerini bildirmeli önermelerle, sanki bilimin gereğiymiş gibi sunar. Bir örnek:

“Karmaşa yaratacak yapay bunalımlar rejimi kemirir. Amaç her yönde, her alanda aydınlıktır, bunun aracı da hukuktur”⁵¹.

Aşağıdaki örnek ise oldukça tipiktir. Özden, sadece “yürürlükteki Anayasa kurallarına” dayanmamakta, aynı zamanda “bilim”e de dayanmaktadır.

50. *Ibid.*, s.523-524.

51. Yekta Güngör Özden’in Karşı Oy Yazısı, *in* Anayasa Mahkemesinin 18 Haziran 1987 tarih ve E.1987/9, K.1987/15 sayılı Kararı, (Geçici 4’üncü Madde), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 23, s.289.

“Bilime ve yürürlükteki Anayasa kurallarına aykırı haksız ve gereksiz eleştirilere amaçlı sataşmalara bakmadan yargı denetimini, bağımsızlığına uygun biçimde sürdürmek gerekir”⁵².

3. Bilimsel Eserlerin Okunmasında Dikkat Edilecek Hususlar

Bilimsel eserlerde, normalde bildirmeli önermeler, yani bilim dili kullanılır. Bilimin görevi belli bir konuda bize bilgi vermektir, konusunu tasvir etmektir ibarettir. Ancak bu konuda da dikkatli olmak gerekir. Bazı yazarlar, bizi bilgilendirmeyi değil, bize kendi görüşlerini benimsetmeyi, bizim davranışlarımızı değiştirmeyi amaçlamaktadır.

Aşağıya Server Tanilli'nin *Devlet ve Demokrasi: Anayasa Hukukuna Giriş* isimli eserinden “Batı Demokrasisi Nedir?” başlıklı bölümünden bir parça alınmıştır:

“Batı demokrasisi, burjuvazinin feodaliteye karşı kazandığı zaferden sonra kurduğu bir rejimdir. Bu yanı sıra bir aşamadır aslında, hem de büyük bir aşama. Çünkü, nasıl kapitalist üretim biçimi feodal üretim biçimine oranla daha ileri bir aşamayı temsil ediyorsa, Batı demokrasisi de monarşiye oranla daha ileri ve üstün bir nitelik taşıyor.

Ancak işçi sınıfının doğması ile ortaya çıkan yeni sınıf çatışması tablosu içinde, yani burjuvazi - işçi sınıfı çatışması içinde, Batı demokrasisinin anlamı ve görevi başkadır. Bu yeni aşamada, batı demokrasisi, gerek özgürlük, gerekse siyasal iktidarı örgütlenme teknikleriyle, aslında burjuvazinin çıkarlarını savunma amacını taşır. Tek amaç budur onun için. Böylece Batı demokrasisinde gerçek özgürlük yoktur. Çeşitli hak bildirimleri, -sınıfsal gerçeğin arkasına gizlendiği için- bir perdeden başka bir şey değildir.

Özgürlük yalnız burjuva sınıftan olanlar için vardır aslında.

Sonuç olarak, Batı demokrasisi, bir ‘*gerçek demokrasi*’ değil, ‘*biçimsel*’ bir demokrasidir marksizme göre.

Kim kuracaktır gerçek demokrasiyi?

İşçi sınıfı.

Sosyalizmi kurarak yapacaktır bunu”⁵³.

52. Yekta Güngör Özden'in Karşı Oy Yazısı, in Anayasa Mahkemesinin 18 Eylül 1990 tarih ve E.1990/31, K.1990/24 sayılı Kararı, (Körfez Krizi Sebebiyle TSK'nın Yabancı Ülkelere Gönderilmesine Dair Hükümete İzin Verilmesine Dair TBMM Kararı), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 26, s.418.

53. Tanilli, *op. cit.*, s.43.

Yukarıdaki parça, bir anayasa hukuku kitabından alınmıştır. Kullanıldığı bildirmeli önermelere, yani bilim diline bakılırsa, yazarının bize belli bir konuda bilgi vermek istediği izlenimine kapılabiliriz. Oysa, metin dikkatlice okunursa, yazarın hiç de bizi bilgilendirmek gibi bir amacının olmadığı, tersine kendisinin sahip olduğu Marxist ideolojiyi bize benimsetmeyi amaçladığı ortaya çıkar. Eğer yazarın ideolojisini benimsersek, batı demokrasisinin “biçimsel” demokrasi olduğunu ve “gerçek” demokrasinin ise sadece sosyalizmde olabileceğine inanacağız ve bu durumda da sosyalist rejimi kurmak için çalışacağız. Sosyalizmi kurmanın yolu da yazara göre, bir “devrim” ile iktidarın burjuvazinin elinden zorla alınmasıdır⁵⁴. Yazarın fikirleri fevkalâde tehlikelidir. Eğer okuyucu ikna olursa, sosyalizmi kurmak için iktidarı devrim yaparak burjuvazinin elinden zorla almaya kalkacaktır. Dolayısıyla Tanilli, bilimsel bir eser görüntüsü altında, bir anayasa hukuku kitabında, okuyucuya belli bir konuda (batı demokrasisi) bilgi vermek yerine, belirli bir ideolojiyi aşılama ve okuyucuyu bu ideoloji doğrultusunda harekete geçirmeye çalışmaktadır.

Okuyucunun özellikle, deneyimsiz öğrencilerin bu tür anayasa hukukçularına karşı çok dikkatli olmaları gerekmektedir.

B. KELİMELERİN DUYGUSAL ETKİSİNE KARŞI DİKKATLİ OLUNMALI

Okuyucuların ikinci olarak kelimelerin duygusal etkisine karşı dikkatli olmaları gerekir.

Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg’in başarıyla gösterdikleri gibi, bildirmeli önermelerde kullanılan kelimelerin “bilgisel anlamı” olduğu gibi, bir de “duygusal yükü (*emotive charge, emotive meaning, emotive impact*)” vardır⁵⁵. Örneğin “sonbaharda birçok ağaç yapraklarını döker” cümlesi esas itibarıyla bir bildirmeli önermedir; bize belirli bir durum hakkında bilgi vermektedir. Ancak, bu önermede geçen “sonbahar” ve “yaprak” benzeri kelimelerin bir bilgisel anlamı olduğu gibi, duygusal yükleri de vardır; zira bu kelimeler bizde birtakım duygular uyandırmaktadırlar. “Sonbahar” kelimesi, sadece bir mevsimi hatırlatmaz, o mevsimle ilgili birçok duygusal çağrışımlar da uyandırır. Bir bakıma “sonbahar” kelimesinde hüznün

54. *Ibid.*, s.42.

55. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.20.

havası eser. Aynı şekilde, “kış”ın insanı üşüten, “yaz”ın ısıtan, “ilk-bahar”ın ise insanı neşelendiren bir etkisi vardır⁵⁶.

Anayasa Hukuku Kavramlarının Duygusal Etkisi

Anayasa hukukunda geçen birçok kavramının da olumlu ya da olumsuz duygusal yükü vardır. Demokrasi, temel hak ve özgürlükler, insan onuru, sosyal adalet, sosyal devlet, hukuk devleti, yargı bağımsızlığı gibi kelimelerin olumlu; hükûmet darbesi, faşizm, diktatörlük gibi kelimelerin de olumsuz duygusal etkileri vardır.

Örneğin Türk anayasa hukukçularının arasında objektif bir yazar olarak gördüğümüz Ergun Özbudun’un dilinde dahi duygusal yükü ağır basan kelimeler vardır. Yazar sosyal devleti, kısaca,

“sosyal adalet ve sosyal güvenliği sağlamak ve herkes için insan haysiyetine yaraşır asgarî bir hayat düzeyini gerçekleştirmekle yükümlü devlet olarak”⁵⁷

tanımlamaktadır. Artık hangi hukukçu, “herkes için insan haysiyetine yaraşır asgarî bir hayat düzeyini gerçekleştirmekle yükümlü” olan sosyal devlete karşı çıkmaya cesaret edebilir? Artık hangi okuyucunun aklına sosyal devlet anlayışının zararlı yanlarının olabileceği düşüncesi gelir?

Sosyal Adalet.- “Sosyal adalet” kavramı üzerine Mustafa Erdoğan’ın şu gözlemleri bu açıdan zikredilmeye değerdir:

“Günümüzde ‘sosyal adalet’ kavramının bizatihi adaletten de fazla çekiciliği bulunmaktadır. Bunun nedenlerinden biri, onun ‘sosyal’ olarak nitelenmiş olmasıdır. Çünkü, yaklaşık yüz yıldır ‘sosyal’ sıfatı genel olarak insanlar tarafından her türlü iyiliğin kaynağı olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, çağımızda, ‘sosyal’ sıfatı artık olgusal bir gerçekliğin adı olmaktan çıkmış, kendi başına bir ‘iyi’yi temsil eden bir değer yargısı haline gelmiştir. Hatta o kadar ki, en bencil ve hoyrat talepler bile, bu adla takdim edildiklerinde eleştiriden masun kalmaktadırlar. Kişi veya grupların normal olarak kendi çıkarlarını artırmak üzere ileri sürmeleri halinde yadırganacak olan talep ve iddialar bir kere ‘toplumsal’ diye nitelenince normal olarak onlara karşı çıkması beklenenler nazarında bile birdenbire meşruluk kazanmaktadırlar. Hayek’in ifadesiyle, ‘eğer belirli bir tedbirin ‘sosyal adalet’in

56. *Ibid*

57. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, op. cit.*, s.102.

gereği olduğu ortaya konabilirse ona olan muhalefet hızla zayıflayacaktır. Başka bir ifadeyle, ‘sosyal’ (veya ‘toplumsal’) sıfatı ‘bencilik’ ve ‘bizcilik’i birden bire ‘diğergamlık’ ve ‘hayırhahlık’a dönüştürmektedir”⁵⁸.

Aslında Mustafa Erdoğan’ın “sosyal adalet” kavramı için gözlemledikleri anayasa hukukunun “insan hakları”, “hukuk devleti”, “hukukun üstünlüğü”, “yargı bağımsızlığı”, “anayasa yargısı” gibi daha birçok kavramı için de gözlemlenebilir. Bugün bu kavramlar konusunda eleştirilerde bulunmak cesaret işidir. Bunlar bir nevi dinî nitelikte kavramlar, üzerinde tartışma yapmanın *a priori* yasak olduğu kavramlardır.

İnsan Hakları.- İnsan hakları kavramı, kendiliğinden iyi, hatta kutsal bir kavram olarak görülmektedir. En olmadık iddialar, insan hakları adına dile getirildiğinde eleştiriden kurtulabilmektedir. Belirli bir kanunun insan hakları adına çıkarıldığı söylendiğinde ona karşı olan muhalefet zayıflamaktadır. Örneğin idam cezasını kaldıracak bir kanun insan hakları adına savunulacaktır. İnsan haklarına açıktan cephe almaya cesaret edemeyen, ama aslında idam cezasına taraftar olan hukukçular da bu kanuna karşı çıkmaktan çekineceklerdir. Bu örnekte de görüldüğü gibi, insan haklarının kutsallığı bizatihi insan haklarının kendisine değil, bir başka amaca hizmet etmektedir.

İnsan haklarının kendisininin kutsal ve dokunulmaz oldukları kuşkuludur. Zira bunlar her yerde ihlâl edilmektedir. Ancak insan hakları üzerinde yapılan söylemin kutsal ve dokunulmaz olduğuna şüphe yoktur. Çünkü bu söyleme kimse karşı çıkmaya cesaret edememektedir.

Sadece insanın fizikî ve manevî varlığıyla ilgili değil, toplum, siyaset, ekonomi ile ilgili her konu insan haklarıyla ilişkilendirilebilir. Akla gelebilecek her şeyin bir insan hakkı olduğu söylenebilir ve söylenmektedir de. Eğer söylenen şeyin bir insan hakkı olduğu gösterilirse, bu söylenen şey ve bunu söyleyen kişi bütün eleştiriden masun hale gelmektedir. İnsan hakkı yaratmada o kadar ileri gidilmiştir ki, totolojik, kendi kendine atıfta bulunan (*auto-référentiel*) insan

58. Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum, Liberal Siyaset*, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1998, s.156.

hakları da yaratılmıştır. Örneğin “insan hakları eğitimi görme hakkı” da bir “insan hakkı”dır⁵⁹!

Hukuk Devleti.- “Hukuk devleti” kavramı hakkında da aynı şeyler gözlemlenebilir. Bu kavram tartışılması mümkün olmayan bir “yüksek iyilik” konumundadır.

Yargı Bağımsızlığı.- “Yargı bağımsızlığı” kavramı da aksi düşünülmesi lanetlenmiş bu “yüksek iyilikler” grubuna katılmıştır. En olmadık istekler yargı bağımsızlığı adına dile getirilmektedir. Örneğin yargı bağımsızlığı adına Anayasa Mahkemesine üye olarak sadece ve sadece hakimlerin seçilmesi istenmektedir. Hatta, Anayasa Mahkemesine üye seçilmesinde mevcut olan Cumhurbaşkanının üç adaydan birini seçme yetkisi yine yargı bağımsızlığı adına eleştirilmektedir⁶⁰. Oysa, Avrupa anayasa mahkemelerine üye seçiminde devamlı olarak, Cumhurbaşkanları, yasama meclisleri, hatta siyasi partiler söz sahibidir.

Keza Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun kuruluş tarzı yine “yargı bağımsızlığı” adına tenkit edilmektedir. Beş hakim üyenin yanında bu Kurulda Adalet Bakanının ve Adalet Bakanlığı Müsteşarının bulunması yine yargı bağımsızlığı adına eleştirilmektedir. Ve bu eleştirilere maalesef kimse karşı çıkmaya cesaret edememektedir. Oysa, birçok batı demokrasisinde benzer kurullarda adalet bakanı bulunduğu gibi hâkim olmayan kişiler de bu kurullarda yer almaktadır. Örneğin Fransa’da, Adalet Bakanı bu kurulun üyesi olduğu gibi, bu kurula yargı mensubu olmayan kişiler arasından bir kişi Cumhurbaşkanı, bir kişi Meclis Başkanı, bir kişi de Senato Başkanı tarafından serbestçe atanır⁶¹. Keza İtalya’da Hâkimler Yüksek Kurulunun

59. Mesut Gülmez’in bu konuda bir de kitabı vardır: *İnsan Hakları Eğitimi Hakkı*, Ankara, TODAİE İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi Yayını, 1996.

60. Örneğin Anayasa Mahkemesinin sayın başkanı Ahmet Necdet Sezer, Anayasa Mahkemesinin 36’ncı kuruluş yıldönümü münasebetiyle düzenlenen törende, Cumhurbaşkanının huzurunda, şu eleştiriyi dile getirmekten çekinmemiştir: “Görevi ile ilgili suç işlediğinde kendisini “YÜCE DİVAN” sıfatı ile yargılayacak ya da açabileceği bir iptal davasına bakacak olan Anayasa Mahkemesi’nin üyelerini devletin ve bu bağlamda yürütme organının da başı olan, Cumhurbaşkanı’nın seçmesi yargı bağımsızlığı ve hukukun üstünlüğü ile bağdaşmamaktadır” (Ahmet Necdet Sezer, “Açış Konuşması”, *Anayasa Yargısı*, Ankara, Anayasa Mahkemesi Yayınları, 1998, Sayı 15, s.3).

61. Fransız 1958 Anayasası, m.65, 27 Temmuz 1993 tarih ve 93-952 sayılı Anayasal Kanun ile değişik şekli, *Journal officiel*, 28 Temmuz 1993.

üyelerinin üçte biri Parlamento tarafından hâkim olmayanlar arasından seçilmektedir (1947 tarihli İtalyan Anayasası, m.104). İspanya’da ise benzer kurulun Kral tarafından atanan yirmi üyesinin on ikisi hâkimler arasından, dördü Meclisin, dördü ise Senatonun önerisi üzerine avukatlar ve diğer hukukçular arasından seçilmektedir (29 Aralık 1978 tarihli İspanyol Anayasası, m.122/3). 23 Mayıs 1949 tarihli Alman Anayasasının 98’inci maddesi ise Eyalet (Lander) yargıçlarının atanmasının eyalet adalet bakanıyla birlikte görev yapan bir komisyona ait olduğunu belirtmektedir. Amerika Birleşik Devletlerinde ise federal yargıçlar Federal Başkan tarafından atanmaktadır. Federe yargıçların atanma usûlü ise eyaletten eyalete değişmektedir. Yargıçlar kimi eyaletlerde vali, kimisinde ise halk tarafından seçilmektedir.

Karşılaştırmalı hukuk hemen göstermektedir ki, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun değişik şekillerde oluşturulması mümkündür. Demek ki, bu ülkelerde, bu kurulların bazı üyelerinin yasma, yürütme tarafından atanması yargı bağımsızlığına aykırı olarak görülmemektedir. O halde, yargı bağımsızlığı hakimlerin hakimler tarafından atanmasını (kooptasyon) gerektiren mutlak bir ilke değildir. Bu böyle olmasına rağmen, Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulunun oluşum tarzına karşı Türkiye’de yöneltilen yargı bağımsızlığı adına eleştirilere açıkça karşı çıkmaya benim bildiğim kadarıyla bir anayasa hukukçusu cesaret edememiştir. Herhalde bu, “yargı bağımsızlığı” kavramının ülkemizde bizatihi yüksek bir iyilik, bir dogma haline geldiğinin bir göstergesidir.

Anayasa Yargısı.- Dogmalaşan diğer bir anayasa hukuku kurumu da, yakın bir geçmişe kadar oldukça tartışmalı olan “anayasa yargısı”dır. Artık anayasa yargısının gerekliliğine kimse karşı çıkamamaktadır. Anayasa yargısının meşruluğu sorunu ders kitaplarından silinmiştir. Bu kavram da anayasa hukukunun kendisine karşı çıkılamayacak bizatihi olumlu kavramları arasına girmiştir.

* * *

Örnek olarak verdiğim kavramlar aslında bir bilim dalının inceleme konusunu oluşturan kavramlardır. Eğer bunlar gerçekten bilimin konusu ise, bu kavramlar konusunda lehte ya da aleyhte görüşler ileri sürülebilir ve doğrulukları tartışılabilir. Oysa bu konularda bir tartışma yapma imkânı yoktur. Bu kavramlar her eleştiriden masun

kavramlar haline getirilmiştir. Böylece bunlar, bir nevi dinî kural, bir nevi dogma durumuna yükseltilmişlerdir. Hatta tuhaf bir şekilde, bu kavramlar bilimin *konusu* olmaktan çıkarılmış, bilimin *ölçütü* durumuna yükseltilmiştir. Bir doçentlik eser incelemesinde, ünlü bir anayasa hukukçumuz olan jüri üyesi, “adayın çalışmalarının hukuk devletine ve anayasa yargısına aykırı olduğu”nu raporunda açıkça yazarak olumsuz oy kullanabilmiştir. Tekrarlayalım: “İnsan hakları”, “hukuk devleti”, “yargı bağımsızlığı”, “anayasa yargısı” gibi kavramlar anayasa hukuku biliminin inceleme konusudur, ölçüsü değil!

Dilin Etkileme Amacıyla Kullanılması

Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg’in açıkladıkları gibi dille etkilemenin başlıca üç amacı vardır: Duyguları etkileme, düşünceleri etkileme ve davranışları etkileme⁶². Dikkat edilirse bu ayrım dilin *belirtme*, *bildirme* ve *yaptırma* görevlerine tekabül etmektedir⁶³. *Sanat* dili insanların duygularını, *bilim* dili düşüncelerini, *normatif* dil ise davranışlarını etkilemeye yöneliktir⁶⁴.

Ancak insanların davranışlarını etkilemenin tek yolu normatif dilin, yani yaptırmalı önermelerin, açıkçası dilek ve emirlerin kullanılması değildir. Bildirmeli dille de insanların *davranışları* etkilenebilir. Bildirmeli önermelerden bazıları bilgi vermek insanların düşüncelerini etkilemek amacıyla değil, onların davranışlarını etkilemek amacıyla kullanılması pek muhtemeldir⁶⁵.

İnsan davranışları normalde, “emir verme”, “rica etme”, “dilekte bulunma”, “yalvarma” “tehdit etme” gibi *doğrudan doğruya* etkilenebilir. Ancak, davranışların *dolaylı* etkilenmesi de mümkündür. Daha uyanık insanlar, doğrudan doğruya davranışları etkilemek yerine insanların *düşüncelerini* etkileyerek davranışlarını etkilemeye çalışırlar. Hatta düşünceleri etkilemenin en etkili yolu da onları olduğu gibi, tasvirî bir şekilde söylemek değildir. Benimsetmek istenilen düşünceler, duygusal bakımdan en etkileyici sözlerle dile getirilir.

62. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.24.

63. *Ibid.*

64. *Ibid.*

65. *Ibid.*, s.25.

Bazı yazarlar, *duyguları etkileyerek inançları etkilemeye* çalışır⁶⁶. Buna “retorik” denir⁶⁷.

Hüseyin Batuhan ve Teo Grünberg’in belirttikleri gibi, insanların düşüncelerini, duygularını değiştirmenin en akıllıca yolu, etkileyici bir dil kullanarak, aşılacak istenen düşüncelerin onlara duygularını okşayan bir dille sunabilmektir. Zira sözün söyleyişindeki güzellik, sözün içerik bakımından yanlışlığını gizleyebilmektedir. İnsanlar duygularını okşayan inanç ve görüşlerin doğru, üzerlerinde olumsuz bir etki yapan görüşlerin ise yanlış olduğu kanısına kapılırlar. Oysa doğruluk ve yanlışlığın bizim duygularımızla bir ilişkisi yoktur. Bir düşünce bizim işimize gelmediği halde doğru, bizim gururumuzu okşadığı halde yanlış olabilir⁶⁸.

Belirli bir ideolojiyi savunan bazı anayasa hukukçuları, kendi görüşlerini öğrencilerine, okuyucularına benimsetmek için onları duygusal bakımından en hoşça giden sözcüklerle dile getirmeye çalışırlar. Buna karşılık eleştiri ve saldırılarında ise en kötüleyici sözcükleri seçerler. Çünkü bu tür anayasa hukukçularının gerçek amaçları öğrencilerin ve okuyucuların davranış ve tutumlarını etkileyip onları belli bir davaya kazandırmaktır.

Örnek olarak yukarıda Server Tanilli’den alıntılıdığımız parçalara bakılabilir. Hatırlanacağı üzere, yukarıda alıntılanan bir parçada, Tanilli iddiasına “tarihin bize öğrettiği şudur”⁶⁹ diyerek başlıyordu. Yazar kendi iddialarını tarihin bize öğrettiği şeyler olarak sunuyor. Dikkatli olmayan bir okuyucu pekâlâ bu güzel ifadeye kanabilir.

Yazarın kullandığı, egemen sınıf, sömürülen sınıf, insanlık tarihi, burjuvazi, işçi sınıfı, kapitalizm, devrim, komünist toplum, zafer, gerçek özgürlük, gerçek demokrasi, biçimsel demokrasi gibi kelimeler hep duygusal yükü ağır basan kelimelerdir. Kim istemez sömüren sınıfa karşı işçi sınıfını savunmayı? Kim istemez “biçimsel” demokrasiye karşı “gerçek” demokraside yaşamayı? Kim istemez “biçimsel” özgürlüğe karşı “gerçek” özgürlüğü?

66. *Ibid.*, s.26.

67. *Ibid.*

68. *Ibid.*

69. Tanilli, *op. cit.*, s.41.

Burada yazarın sıkça kullandığı “gerçek” sözcüğünün altı özellikle çizilmelidir. Bu “gerçek” sözcüğünün retorik etkisi pek büyüktür. Ancak buradaki “gerçek” nitelendirmesi objektif bir nitelik değildir. “Gerçek” özgürlük, yazarın “hoşuna giden” özgürlük, “gerçek” demokrasi, yazarın “arzuladığı” demokrasiden başka bir şey değildir.

Diğer bir örnek: Prof.Dr. Zafer Üskül, *Türkiye'nin Anayasa Sorunu* başlıklı çalışmasında 1982 Anayasasından bahsederken “generallerin yaptığı Anayasa”⁷⁰, kendi önerdiği anayasadan bahsederken ise “halkın anayasası”⁷¹ ifadelerini kullanmaktadır. Kim istemez, “generallerin yaptığı anayasa” yerine “halkın anayasası”na sahip olmayı?

Zafer Üskül'den bir diğer örnek:

“Devlet, 1982 Anayasası'nın Başlangıç bölümünde “kutsal Türk Devleti” olarak niteleniyor. Devlet *kutsal* bir varlık sayılınca, bu kutsal varlığa *kurban* vermek gerekir. 1982 Anayasası'nın devlete kurban olarak sunduğu şey insan haklarıdır”⁷².

Paragraf retorik bakımdan oldukça güçlüdür. Yazar duyguları etkileyerek düşünceleri etkileme sanatını başarıyla kullanmaktadır. Burada yazarın “kutsal” ve “kurban” kelimelerinin altını çizmesi bunu bilinçli olarak yaptığını göstermektedir. Okuyucu “kutsal varlık” ve “kurban” kelimelerinin duygusal etkisine kapılmazsa, yazarın iddiası tamamıyla havada kalır: 1982 Anayasası devlete kurban sunmakta mıdır? Ve sunduğu kurban insan hakları mıdır? Yazar bu iddiaların ispatına çalışmaz bile. Zira, bu iddiadan önce öylesine bir duygusal etki yaratmıştır ki, dikkatli olmayan okuyucu zaten iddiaları peşinen kabul etmiştir.

Diğer yandan, bazen yazarlar kendi iddialarını güçlendirmek, okuyucun ilgisini çekmek için bazı *kelime oyunları* da yaparlar: Bu konuda en tipik örnek birçok yazar tarafından 1982 Anayasasının bir “Amayasa” olarak nitelendirilmesidir. Yazarlar, bu “Amayasa” ibaresini, Anayasanın maddelerinde çok geçen “ama” kelimesiyle alay etmek için kullanmaktadırlar. Okuyucu kelime oyunlarına karşı dik-

70. Üskül, *op. cit.*, s.66.

71. *Ibid.*, s.73.

72. Üskül, *op. cit.*, s.34. İtalikler yazarın kendisine ait.

katli olmalıdır. Kelime oyunları, belki okuyucu tebessüm ettirebilir, ama bilimsel olarak bir şey kanıtlamaz.

Diğer bir örnek Bahri Savcı'dan alınmıştır. Profesör Savcı 1982 Anayasası için şunları yazıyor:

“82, temelde bir ‘anti-gelişim devinimi’dir. O soyut bir ‘Devlet Kavramı’ uğruna, eşitlik-özgürlük-güvence-sosyal statü kavramlarının ‘özlerini’ oymuştur; ‘boyut ve içeriklerini’ budamıştır; modern parlamentarizminin yapısını bozmuştur. ‘Birey’i, kendisinin sosyal katmanı ile birlikte, ‘depolitize’ etmiştir. Bireyin ve toplumun, laik ve bilimsel bir kültüre yabancılaşma yollarını, alabildiğine genişletmiştir. Hukuk devleti yapısını inmeli (mefluç) kılmıştır”⁷³.

Yazarın özellikle duygusal yükü ağır basan kelimeler kullandığına dikkat edilmelidir: Anti-gelişim devinimi, eşitlik, özgürlük, güvence, sosyal katmanı depolitize etmek, laik ve bilimsel bir kültür, yabancılaşma, hukuk devleti, inme (mefluç).

Dilin etkileme gücünün Anayasa Mahkemesi kararlarında da kötüye kullanıldığı olur. Anayasa Mahkemesi eski başkanı Yekta Güngör Özden’in yazdığı karşı oy yazıları dilin etkileme gücünün nasıl kötüye kullanılabileceğine mükemmel örnekler içerir. Biz Yekta Güngör Özden’in yazdığı karşı oy yazılarından birkaç örneği aşağıya alıyoruz:

“Ulusal birliğin dayanağı, demokrasinin kaynağı, başta din ve vicdan özgürlüğü olmak üzere tüm hak ve özgürlüklerin güvencesi niteliğiyle uygar yaşamda özgün bir yeri bulunan laiklik ilkesinin sağladığı aydınlık, bireylerin inanç ve düşün gücünü oluşturmaktadır. Türkiye’de yanlış anlaşılmış, ya da yeterince anlaşılmamış olan bu ilkenin inanç sömürsünü önleyerek dinsel olguların aydınlığını koruduğu ve inanç gereklerinin hiçbir çekinme ve duraksama olmadan yaşanmasına olanak verdiği hukuksal kanıtlarla doğrulanmış, yadsınmaz bir gerçekliktir”⁷⁴.

Yekta Güngör Özden bir başka karşı oy yazısında şöyle demektedir:

73. Bahri Savcı, *Cumhuriyet*, 4 Şubat 1990’dan nakleden Üskül, *op. cit.*, s.74-75.

74. Yekta Güngör Özden’in Karşı Oy Yazısı, *in* Anayasa Mahkemesinin 21 Haziran 1995 tarih ve E.1995/17, K.1995/16 sayılı Kararı, (Nüfus Cüzdanlarındaki Din Hanesi), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 31, Cilt 2, s.550.

“Aykırılıkları saptayıp önlenmesi, uygunluğun gerçekleşmesi içindir. Boşlukları doldurmak, hukukun evrensel kurallarına, özellikle insan hak ve özgürlüklerine uygun yasal düzenlemelere önem vermek, hukukun üstünlüğü ilkesiyle özetlenen hukuk devletinin, çağdaş demokrasinin gerçekleşmesine yöneliktir. Bu ideali yüce tutacak duyarlılık ve özen, sorumluluğu onurlandıran, soylu bir çabadır. Özlenen, devlet organları arasında yararlı işbölümü ve işbirliği yoluyla uyumlu çalışmayı kurmaktır”⁷⁵.

* * *

Yukarıda örneklerini gördüğümüz gibi, bazı kelimelerin duygusal yükü, o kelimenin bilgisel anlamını o derece geri plana itmektedir ki, bu kelimeler ile serinkanlı düşünme, dolayısıyla akıllı uslu tartışma, neredeyse imkânsız hale gelmektedir. Rasyonel düşünüşün en büyük düşmanı duygularımız olduğu için, bu türlü düşünüşe engel olan patlayıcı sözcükler kullanmaktan olabildiği ölçüde kaçınmaya çalışmalıyız. Bunun için de yapılacak şey, duygusal yükü ağır basan sözcükler yerine, bilgisel anlamı aynı olup duygusal yükü daha hafif olan kelimeleri kullanmaktır⁷⁶.

Kesinlik Bildiren Deyimlere Karşı Dikkatli Olunmalı

Yazarların kendi düşüncelerini kabul ettirmek için kullandıkları diğer bir yöntem de, kendi kişisel kamularını birer apaçık gerçeklikmiş gibi sunmalarındır. Tamamen tartışmaya açık görüşlerini, “Şu bir gerçektir ki...”, “Şurası apaçıktır ki...” “Hiç kuşkusuz ki...”, “Besbelli ki...” “Bilindiği gibi...” “Şu tartışmasız bir doğrudur ki...”. “Kesinlikle denebilir ki...”, “Hiç tereddüt yok ki...” gibi kesinlik bildiren ifadelerle sunarlar⁷⁷.

Böyle ifadeler bilimsel eserlerde sıkça bulunur. Bu ifadelerin kullanılması da normaldir. Zaten apaçık bir doğruluk dile getirilirken bu gibi ifadelere üslûp açısından ihtiyaç da vardır. Dikkatli olunması gereken şey, bu gibi ifadelerden sonra, apaçık bir doğruluğun değil, tartışmalı bir iddianın verilip verilmediğidir. Böyle bir durumda bu kesinlik ifadeleri kullanılmışsa kötüye kullanma hali vardır. Biz bu

75. Yekta Güngör Özden’in Karşı Oy Yazısı, *in* Anayasa Mahkemesinin 17 Temmuz 1990 tarih ve E.1990/1, K.1995/21 sayılı Kararı, (GAP İdaresi), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 26, s.335.

76. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.23.

77. *Ibid.*, s.27-28.

kötüye kullanmayı aşağıda Anayasa Mahkemesi kararından alınan bir paragraf ile örneklendirmeye çalışacağız:

Örnek: Bir Anayasa Mahkemesi Kararı.- Anayasa Mahkemesi 16 Haziran 1970 tarihli bir kararında şöyle demektedir:

“Buradaki değişmezlik ilkesinin sadece ‘cumhuriyet’ sözcüğünü hedef almadığını *söylemek bile fazladır*. Yani Anayasa’da sadece ‘cumhuriyet’ sözcüğünün değişmezliğini kabul ederek onun dışındaki bütün ilke ve kuralların değişebileceğini düşünmenin Anayasa’nın bu ilkesi ile bağdaştırılması mümkün değildir. Zira, 9. maddedeki değişmezlik ilkesinin amacının, Anayasa’nın 1., 2. maddelerinde ve bu maddenin gönderme yaptığı başlangıç bölümünde yer alan temel ilkelerle niteliği belirtilmiş ‘Cumhuriyet’ sözcüğü ile ifade edilen Devlet sistemidir. Bir başka deyimle, 9. madde ile değişmezlik ilkesine bağlanan, ‘Cumhuriyet’ sözcüğü değil, yukarıda gösterilen Anayasa maddelerinde nitelikleri belirtilmiş olan Cumhuriyet rejimidir. Şu halde sadece ‘Cumhuriyet’ sözcüğünü saklı tutup, bütün bu nitelikleri, hangi istikamette olursa olsun, tamamen veya kısmen değiştirme veya kaldırmak suretiyle, 1961 Anayasasının ilkeleriyle bağdaşması mümkün olmayan bir başka rejimi meydana getirecek bir Anayasa değişikliğinin teklif ve kabul edilmesinin, Anayasa’ya aykırılı düşeceğinin *tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olduğu ortadadır*”⁷⁸.

Anayasa Mahkemesinin alıntılanan paragrafın hemen başında kullandığı ifade ilginçtir. Anayasa Mahkemesi, benimsediği görüşün doğruluğunun *söylenmesinin bile fazla olduğunu* belirtmektedir. Oysa Cumhuriyetin değişmezliği ilkesinin kapsamının neden ibaret bulunduğu sorunu oldukça tartışmalı bir sorundur. Bu konuda Anayasa Mahkemesi birçok görüşü tartışabilirdi. Anayasa Mahkemesi bunu yapmıyor, benimsediği görüşün apaçık bir doğruluk olduğu izlenimini yaratmak için, bunun söylenmesinin bile fazla olduğunu belirtiyor.

Diğer yandan paragrafın sonunda, Anayasa Mahkemesi kendi görüşünün doğruluğunun *“tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olduğunu”* belirtmiştir. Ancak ne ilâhî hikmetse, *tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olan* bu görüşe Anayasa Mahkemesinin

78. Anayasa Mahkemesi, 16 Haziran 1970 tarih ve E.1970/1 ve K.1970/31 sayılı Karar (Celal Bayar ve Arkadaşlarına Siyasal Hakların İadesi), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı, 1971, s.323. İtalikler bize ait.

dört üyesi katılmamıştır⁷⁹. Anayasa Mahkemesinin bu dört sayın üyesinin “tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olan” bir gerçekliği anlayamamak gibi bir zeka özürleri olmadığına göre, çoğunluğun görüşünün doğruluğu pek de kesin değildir. Buna rağmen Mahkemenin çoğunluk üyeleri, burada tartışmalı bir konu olmadığını, kesin bir doğru olduğu izlenimini yaratmak için kendi görüşlerini “*tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık*” olarak nitelendirmektedirler. Okuyucu bu ifadeye karşı dikkatli olmalı, bu ifadenin tam tersine tartışmalı bir hususu perdelemek için kasten kullanıldığını bilmelidir.

Bu arada şunu da belirtelim ki, aynı kesin ifadeler içeren gerekçeleri kullanarak, Anayasa Mahkemesi belirli bir tarihte denetlediği kanunun anayasa uygun olduğuna, birkaç ay sonra ise aynı kanunun anayasa aykırı olduğuna karar verebilmiştir. Anayasa Mahkemesi, 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı kanunla değiştirilen 1961 Anayasasının 38’inci maddesini 2 ve 3’üncü fıkralarının Anayasa uygunluğu konusunda yedi ay arayla iki ayrı karar vermiştir. 23 Mart 1976 tarihinde verdiği birinci kararında (*Kamulaştırma Bedeli I*), yediye karşı sekiz oy çoğunluğuyla Kanunun Anayasaya uygun olduğuna⁸⁰, 12 Ekim 1976 tarihinde verdiği ikinci kararında (*Kamulaştırma Bedeli II*), yediye karşı sekiz oy çoğunluğuyla aynı Kanunun Anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir⁸¹.

Her iki kararın gerekçelerinde aynı ifadeler kullanılmış olmasına rağmen, ikinci kararda birinci kararda varılan sonucun tam tersi bir sonuca varılmıştır. Yedi ay içinde Anayasa Mahkemesi içtihadındaki bu değişiklik, *tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olan* gerçekliğin değişmesinden değil; ilk karara katılan bir üyenin değişmesinden kaynaklanmıştır.

79. Anayasa Mahkemesinin 16.6.1970 tarih ve E.1970/1 ve K.1970/31 sayılı Kararına Ekli Fazıl Uluocak, Salim Başol, Celalettin Kuralmen, Halit ZARBUN’un Karşı Oy Yazıları, *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 8, s.333-338.

80. Anayasa Mahkemesi, 23 Mart 1976 tarih ve E.1975/167, K.1976/19 sayılı Karar (Kamulaştırma Bedeli I), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 14, s.119-161.

81. Anayasa Mahkemesi, 12 Ekim 1976 tarih ve E.19760/38, K.1976/46 sayılı Karar (Kamulaştırma Bedeli II), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 14, s.252-285.

İlk karar, Kani Vrana, Ahmet Akar, Halit ZARBUN, Abdullah ÜNER, Lütfi ÖMERBAŞ, Hasan GÜRSEL, Ahmet Salih ÇEBİ, Nihat AKÇAYAKALIOĞLU'nun *oyları* ve Şevket MÜFTİGİL, İhsan ECEMİŞ, Ziya ÖNEL, Ahmet KOÇAK, Şekip ÇOPUROĞLU, Muhittin GÜRÜN ve Ahmet BOYACIOĞLU'nun *karşı oyları* ile verilmiştir⁸².

İkinci karar ise, Şevket Müftigil, Ziya Önel, Ahmet Koçak, Şekip Çopuroğlu, Fahrettin Uluç, Muhittin Gürün, Adil Esmer, Ahmet Boyacıoğlu'nun *oylarıyla* ve Kani Vrana, Halit ZARBUN, Abdullah ÜNER, Lütfi ÖMERBAŞ, Hasan GÜRSEL, Ahmet Salih ÇEBİ, Nihat AKÇAYAKALIOĞLU'nun *karşıoyları* ile verilmiştir⁸³.

Görüldüğü gibi ilk karara katılan ve Kanunun Anayasaya uygun olduğu yönünde oy kullanan Ahmet Akar ikinci karara katılmamıştır. İkinci karara onun yerine Fahrettin Uluç katılmış ve kanunun Anayasaya *aykırı* olduğu yolunda oy kullanmıştır. Görüldüğü gibi sadece tek bir üyenin değişmesi Anayasa Mahkemesinin bize *tartışmayı gerektirmeyecek derecede açık olduğunu* söylediği “doğru”nun değişmesine yetmiştir. Demek ki, Anayasa Mahkemesi kararlarında doğru olduğu iddia edilen görüşler, aslında üyelerin kişisel görüşleridir. Çoğunluğu sağlayan görüşler, Mahkemenin bağlayıcı kararı olarak hukuk sistemimizde geçerlilik kazanmaktadır. Ancak bunların bilimsel olarak doğru olduğunu kimse iddia edemez. Kaldı ki yukarıda ikinci bölümde de açıklandığı gibi, bir mahkeme kararında kullanılan dil normatif dildir, bu dilin doğruluğu veya yanlışlığı değil; geçerliliği veya geçersizliği söz konusu olabilir. Buna rağmen, Anayasa Mahkemesi zaten hukuk sistemi içinde geçerli olan görüşlerini aynı zamanda bilimsel doğrular olarak takdim etmek yoluna gitmektedir. Anayasa Mahkemesinin buna ihtiyacı yoktur. Ancak, Anayasa Mahkemesi, ihtiyacı olmamasına rağmen, dilin etkileme gücünü ve dilin çok görevliliğini kötüye kullanmaktan kendisini alamamaktadır.

Retorik Etki.- Şüphesiz günlük hayatta dilin *retorik etkisinden*, yani insanların duygularını etkileyerek, düşüncelerini etkileme sanatından yararlanılabilir. Ancak anayasa hukukçuları dilin retorik etki-

82. Anayasa Mahkemesi, 23 Mart 1976 tarih ve E.1975/167, K.1976/19 sayılı Karar (Kamulaştırma Bedeli I), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 14, s.141.

83. Anayasa Mahkemesi, 12 Ekim 1976 tarih ve E.1976/38, K.1976/46 sayılı Karar (Kamulaştırma Bedeli II), *Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, Sayı 14, s.278.

sinden yararlanmamalıdır. Görüşlerini ampirik veya rasyonel olarak ispatlamaya çalışmalıdırlar. Aynı şekilde okuyucular ve özellikle deneyimsiz öğrenciler okudukları kitaplardaki cümlelerin retorik etkisine kapılıp, yazarın önermelerinin doğru olduğunu sanmamalıdırlar. Yazarın retorik etkiyi kötüye kullanabileceği konusunda uyarık olunmalıdır⁸⁴. Okuyucu rasyonel davranmalı, retorik etkiye kapılmadan yazarın önermelerini tek tek tespit edip onların doğruluğunu yanlışlığını araştırmalıdır⁸⁵. Anayasa hukuku alanında ün yapmış yazarların birçoğu, aslında konularının en *yetkili* kişileri değildir, tersine kendi iddia ve görüşlerini en *etkileyici* dille ortaya koyanlardır.

Dört Soru

Bir anayasa hukuku doktrini yazısını okurken genellikle şu dört soruyu sormakta yarar vardır⁸⁶:

1. Bu yazıyı daha nötr, yani duygusal etkiden arınmış bir dile nasıl çevirebilirim?
2. Yazar bu yazıyı ne maksatla yazmıştır?
3. Öne sürdüğü iddialar nelerdir? Bunlar ispatlanmış mı?
4. Yazarın ana iddiası ispatlanmış mı?

Bu dört soruya göre, aşağıdaki okuma ilkeleri ortaya çıkarılabilir:

1. Kelimeler Duygusal Yüklerinden Arındırılmalı.- Bilimsel olduğu iddia edilen bir yazıda duygusal yükü yüksek olan sözcükler kullanılmamalıdır. Eğer böyle sözcükler varsa okuyucu bu sözcükleri daha nötr sözcükler ile değiştirmelidir.

2. Yazarın Asıl Maksadı Saptanmalı.- Her yazarın bir yazıyı yazmakta belirli bir maksadı vardır. Bu maksat normalde saf bilimsel maksattır. Ancak bazı yazarların maksadı maalesef ideolojiktir. Bu nedenle, her şeyden önce yazarın maksadı araştırılmalıdır.

Siyasal Eğilim.- Yazarın maksadını anlamının en kestirme yolu, onun belirgin bir siyasal eğiliminin olup olmadığını araştırmak ve

84. Batuhan ve Grünberg, *op. cit.*, s.29.

85. *Ibid.*

86. Bu dört soru Batuhan ve Grünberg'ten uyarlanmıştır (*op. cit.*, s.31-32).

eğer böyle bir eğilimi varsa, bu eğilimini yazılarına yansıtıp yansıtmadığını bilmektir.

Bir bilimsel eser ile o eserin sahibinin siyasal görüşleri arasında bağlantı olup olmadığını araştırmak normal bir davranış biçimi değildir. Zira, bir bilimsel metnin geçerlilik kriteri ampirik tutarlılık ya da iç mantıkî tutarlılıktır. Bir bilimsel eserin geçerliliği onun bir siyasal ideolojiyle uyum içinde olmasına bağlı değildir. Ancak, üzülererek söylemek gerekir ki, Türk anayasa hukukçularından bazılarının yazıları ile bunların siyasal eğilimleri arasında bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. O nedenle, bir anayasa hukuku yazısını okumadan önce yazarın belirgin bir siyasal eğiliminin olup olmadığını bilmekte yarar vardır.

İleride ayrıntılarıyla göreceğimiz gibi, Türk anayasa hukuku doktrininde, başlangıcından bu güne, yazarların çoğunluğu siyasetle içli-dışlı olmuşlardır. Ali Fuat Başgil ve Hüseyin Nail Kubalı'nın siyasal eğilimleri bilinirse, bunların kitapları daha doğru bir şekilde anlaşılır. Keza, Server Tanilli de, Kemal Dal da bir anayasa hukuku kitabı yazmışlardır. Kitaplarında benzer konular da bulunmaktadır. Ancak bunların siyasal eğilimleri bilinmeden kitaplarının doğru bir şekilde anlaşılamayacağı söylenebilir.

Ancak tekrar belirtelim ki, bu husus belirgin siyasal eğilimi olan yazarlar için ileri sürülmektedir. Birçok anayasa hukukçusunun belirgin bir siyasal eğilimi yoktur veya birçok anayasa hukukçusu da var olan siyasal eğilimini yazılarına yansıtmaktan özenle kaçınır.

Dinî Eğilim. - Diğer yandan yazarların asıl amaçlarının araştırılmasında, onların siyasal eğilimlerinin bilinmesi yanında, dinî eğilimlerinin bilinmesinde de yarar vardır. Bazı yazarlar aslında belirgin bir dinî ideolojiye sahiptir. Bunlar belirli anayasal meselenin konusunu oluşturan kanun veya karara dinî nedenlerle karşı olabilmektedirler. Örneğin yazar X, İslam dininin kadınlara başörtüsü takmasını emrettiğine inanmaktadır. Başörtüsünü kamu kurumlarında veya üniversitelerde yasaklayan bir kanuna veya düzenleyici idarî işleme karşı bu yazar bir makale yayınladı: Makalesinde “başörtüsü takılmasını İslâm dini emretmektedir; söz konusu kanun veya idarî işlem İslâm dinine aykırıdır” diye doğrudan yazmaz. Onun yerine bu gerçek düşüncesini saklayarak, söz konusu tedbir, giyinme özgürlüğüne, insan haklarına, hatta demokrasiye aykırıdır gibi görüşler ileri sürer. Başörtüsünü

yasaklayan kanun veya idarî işlem giyinme özgürlüğüne, insan haklarına ve hatta bazı demokratik ilkelere de aykırı olabilir. Ancak yazar, bu ilkeleri onlara gerçekten değer verdiğinden değil, onları kullanmak için, onlardan istifade etmek için zikretmektedir. Burada yazarın asıl amacı, giyinme özgürlüğünü değil, başörtüsünü savunmaktır. Hatta pek muhtemelen yazar, giyinme özgürlüğünden, örneğin kadınların mini etek giymesinden veya plajlarda üstsüz dolaşmalarından rahatsız olmaktadır. Ancak başörtüsünü savunmak için, onları da savunuyormuş gibi görünür.

Son yıllarda türban yasağı, temel eğitimin sekiz yıla çıkarılması, Refah Partisinin kapatılması gibi konular vesilesiyle, bazı yazarların dinî eğilimleri ile yazıları arasında nasıl yakın bir ilgi olduğu bol bol örneklendirildi.

Mezhep.- Ayrıca, bazı yazıların doğru değerlendirilmesinde, yazarların mezheplerinin de göz önünde bulundurulmasında yarar vardır. Ülkemizde azınlık durumunda olan belirli bir mezhebin mensubu olan yazarların bir kısmının asıl maksatları kendi mezheplerini himaye etmektir. Ancak bu yazarlar, bu asıl maksatlarını açıkça yazmazlar; onun yerine, Anayasamızda yer alan laiklik ilkesini savunurlar. Anayasal bir kuruluş (AY, m.136) olan Diyanet İşleri Başkanlığının mevcut örgütleniş şeklini eleştirirler. Eleştirilerinde kullandıkları temel argüman, laiklik ilkesi çevresinde döner. Oysa, söz konusu yazarların birçoğunun laiklikle pek ilgisi yoktur. Kendi mezheplerinin gereklerini yerine getiren dindar kişilerdir. Kaldı ki, kendi mezheplerinin iç organizasyonu da laik görünümde değildir. Hatta bu mezhebe mensup komşu bir ülkede laik değil, teokratik bir devlet kurulmuştur. Bu tür yazarlarda, laiklik ilkesi asıl maksat için sömürülen bir araç konumundadır. Gerçekten laikliğe duyarlı olan ve bu mezhebe mensup olmayan okuyucular da bu şekilde kandırılabilirler. Bu mezhebe mensup olmayan bir okuyucu, böyle bir yazıda çok dikkatli olmalıdır. Zira bu okuyucu için laiklik bir araç değil, amaç konumundadır. Okuyucu kendi değer verdiği ilkeleri savunan her yazara kanmamalıdır. Bu yazarlardan bazıları o ilkeyi sömürmek amacıyla savunuyor olabilir.

Etnik Grup.- Nihayet, anayasa hukuku alanında yazı yazan kişilerin gerçek maksadını bilmek için bunların ait oldukları etnik grubun da bilinmesinde fayda vardır. Her nedense, anayasa hukukunun

insan hakları gibi bazı kritik alanlarında çalışan hukukçuların önemli bir kısmı, azınlık durumunda olan etnik gruplara mensupturlar. Türkiye’de bu böyle olduğu gibi, birçok yabancı ülkede de, örneğin Fransa’da da böyledir. Fransa’da insan hakları alanında çalışan hukukçuların önemli bir kısmı Fransız kökenli değildir. İnsan hakları derneklerinde görev alan hukukçuların etnik kökenleri araştırılırsa bu kolayca görülür. Keza insan hakları alanında yayınlanan makalelerin yazarlarına bakılırsa bu husus yine gözlemlenebilir.

Belli bir etnik azınlığa mensup anayasa hukukçuları, insan hakları, kültürel haklar, kültürel kimlik hakları, insan haklarının uluslararası korunması gibi konulara büyük önem vermektedirler. Bu yazarların bu konulara önem vermesi, bizatihi bu haklara önem vermelelerinden değil, mensubu oldukları etnik gruba hizmet etmek istemelerinden kaynaklanmaktadır. Bu etnik gruba mensup olmayan, gerçekten insan haklarına değer veren, birçok iyi niyetli okuyucunun bu yazarlar tarafından kandırılma riski çok yüksektir. O nedenle okuyucular, yazarın gerçek maksadının ne olduğu konusunda dikkatli davranmalıdır.

Yukarıda örnekleri verilen art niyetli yazarlar asıl maksatlarını genelde gizlerler. Tam tersine saf, bilimsel, yüce bir amaç için yazdıkları izlenimini uyandırmaya çalışırlar. Oysa bu görünürdeki “bilimsel” amaçlar, kendi asıl maksatlarının sadece bir aracı konumundadır.

Şüphesiz, gerek ülkemizde, gerek yabancı ülkelerde, siyasî veya dinî bir ideolojiye sahip veyahut azınlıktaki bir etnik gruba mensup olduğu halde, anayasa hukuku alanında çalışan ve art niyeti olmayan, dinî, siyasî ve etnik eğilimlerini yazılarına yansıtmayan birçok yazarın da bulunduğunu belirtmek gerekir.

3. “Pazarıcı Taktiği”ne Karşı Dikkat Edilmeli.- Pazardan domates alırken pazarıcı, müşteriye ilk önce güzel domatesleri verir; müşteri pazarıcının güzel domatesleri verdiği izlenimine kapıldığı an, pazarıcı çürük domatesleri torbaya doldurur. Bazı anayasa hukukçuları da bu “pazarıcı taktiği”nden istifade etmektedir. Uyanık yazarlar, ispatlanması güç olan iddialarını açıklamadan önce, buna zemin hazırlamak için, okuyucunun da kolayca kabul edeceği ve genellikle doğru olduğu hemen anlaşılan birkaç iddiada bulunurlar. Okuyucu baştan böyle birkaç iddiayı okuyup bunların doğru olduğu kanısına

vardığı an, yazar ispatlanması imkânsız olan iddiasını da ileri sürüverir. O an dikkatsiz olan okuyucu kolayca aldanabilir.

Bu nedenle okuyucular “pazarıcı taktiği”ne karşı dikkatli olmalı, yazarın bütün iddialarını, bıkıp usanmadan, alta alta, bir, iki, üç..., diye sıralamalıdır. Bu iddialar önerme şeklinde olacaktır. Bir önerme de ya doğru, ya da yanlıştır. Bunların tek tek doğruluğunu ve yanlışlığını araştırmak gerekir. İlk sırada yer alan birkaç iddianın doğru olduğunu görüp, doğruluk araştırması yarı yolda bırakılmamalıdır. Art niyetli yazarlar zaten o anı beklemektedir.

4. Yazarın Ana İddiası Tespit Edilmeli.- Dördüncü olarak yazarın ana iddiası tespit edilmelidir. Yazarlar sadece ana iddialarını vermezler. Bu iddiayı hazırlamak veya gizlemek için başka iddialarda da bulunurlar. Okuyucu ileri sürülen iddialar arasında hangi iddianın “asıl”, hangilerinin yardımcı iddia, tabiri caizse, “sudan” iddialar olduğunu tespit etmelidir. Yazarlar bazen kasten, ispatlanması güç iddialarını vermeden önce, ortalığı bulandırmak için “sudan doğruluklar” denilebilecek iddialar ortaya atarlar.

Bazen de yazarlar asıl iddialarını açıkça yazmazlar. Onu okuyucunun keşfetmesini isterler. Eğer okuyucu bu iddiayı keşfederse, genellikle bunu benimser ve kendi iddiası gibi kabul eder, yazarın görüşlerini kendisine mal eder. O nedenle ana iddiaya karşı dikkatli olunmalıdır. Ana iddia özenle tespit edilmeli, bu iddianın ispat edilip edilmediği özenle araştırılmalıdır.

Bu kurallara bilimsel eserleri okurken özellikle dikkat edilmelidir. Keza aynı kurallara Anayasa Mahkemesi kararlarını okurken de dikkat etmek gerekir. Hatta, anayasa hukuku uygulamasında da bu kurallara dikkat edilmelidir. Örneğin Anayasa Mahkemesi üyeleri, iptal davası dilekçesinde ileri sürülen iddiaları yukarıda belirtilen şekilde incelemelidir.

Örnek.- Yukarıdaki hususları örnek bir metne uygulamak için aşağıya Server Tanilli’den bir parça alınmıştır. Bu parça yukarıdaki hususlar dikkate alınarak okunmalı, yukarıda belirtilen dört soru sırasıyla sorulup cevapları araştırılmalıdır.

“Gerçekten Batı demokrasisi, burjuva devrimleri gerçekleştiğinde, ‘burjuvazi için’ bir demokrasi idi. Ama yalnız onun için. Örneğin, İngilizlerin -o çok öğündükleri- 1215 tarihli ‘Magna Carta’, as-

İnada kralla baronların karşılıklı haklarını düzenliyordu; parlamento mücadelesi ise, burjuvazinin haklarını güvenceye kavuşturmuştur.

Ancak, 19. yüzyılda, Sanayi Devriminin ortaya çıkardığı işçi sınıfı, emekçi halkla beraber özgürlüklerini kullanmak istediğinde, çevresinin yığınla engelle donatıldığını gördü. Burjuva devrimleri, gerçi tüm insanlık adına yapılmıştı ama, emekçiler yararlanamıyordu ne-dense...

Batı Avrupa'nın 19. yüzyıl süresince demokratikleşme tarihine bakıldığında, bunun ne denli çapraşık, bunalımlı ve mücadeleli bir süreç olduğu çok iyi görülür. Sık sık geri dönüşlerle karşılaşılıyor. Oy hakkı yalnız erkeklere veriliyor; bir kaç yıl sonra geri alınıyor. Krallıklar ya da diktatörlükler oya dayalı cumhuriyetler birbirini izliyor. Ama bütün bunlar, sessiz sedasız ve kansız olmuyor elbette. Ve dökülen kan da hemen her zaman da emekçi halkın kanı. Ne var ki o adsız ölümlerin amaçları eninde sonunda gerçekleşmiş; büyük mücadeleler sonunda birçok Batı toplumunda kitleler, geri alınamaz haklar elde etmişlerdir"⁸⁷.

İlk önce metinden duygusal yükü ağır basan kelimeler çıkarılması veya yerlerine daha nötr kelimeler kullanılmalıdır. Yazarın kullandığı kelimelerin ve ifadelerin neredeyse tamamının duygusal yükü vardır. Okuyucu metinde bunların altını çizebilir. Biz duygusal yükü en ağır olanlarını aşağıda veriyoruz:

Burjuva devrimleri, 'burjuvazi için' demokrasi, işçi sınıfı, emekçi halk, insanlık, emekçiler, demokratikleşme tarihi, bunalımlı ve mücadeleli bir süreç, geri dönüşler, krallıklar, diktatörlükler, kan, dökülen kan, emekçi halkın kanı, adsız ölümler, geri alınamaz haklar...

Tanilli'nin kafasında "kan" ve "ölümler" saplantısı vardır. Bir paragrafta üç ayrı yerde "kan" kelimesi geçmektedir. Yazara göre, demokratikleşme "kansız" olmuyor "ve dökülen 'kan' da hemen her zaman emekçi halkın 'kanı'" oluyor. Doğal olarak yazar, kanı dökülenleri de yüceltmektedir; zira, yazara göre, "o adsız ölümlerin amaçları eninde sonunda gerçekleşmiş"tir"⁸⁸.

87. Tanilli, *op. cit.*, s.29-30.

88. Server Tanilli'deki "kan" ve "adsız ölümler" saplantısına benzer bir saplantı, ünlü bir Fransız sağcı düşünürde, Maurice Barrès'de, aynen vardır. Barrès'e göre, "toprak" ve "ölümler"de bireyin yaşamına yön veren gizemli güçler vardır. Barrès'te garip bir biçimde ölümün, şehitliğin ve mezarlıkların büyük bir yer tuttuğu görülür. Barrès'e göre ülkeleri adına ölen insanlar, bundan "büyük

Yazar bu cümlelerle bir şey ispatlamaya çalışmıyor. Bu kelimelerin duygusal yükü sayesinde okuyucuların duygularını harekete geçirmeye çalışıyor. Unutulmamalı ki, duygular ön plana çıktığında akıl durur. Anayasa hukukunda bizim duyguya değil, akla ihtiyacımız var. Yukarıdaki duygu yüklü kelimeler çıkarılırsa zaten metin tüm etkileyciliğini yitirecektir. Yazarın iddiası, batı demokrasisinin burjuvazi için bir demokrasi olduğu, emekçi halkın mücadelesiyle geliştirildiğidir. Duygu yüklü kelimeler bir yana bırakılırsa, yazarın bu iddialarını ispat için en ufak delil gösterme kaygısı yoktur.

bir haz” duymaktadır. Barrès kafasını garip bir biçimde mezarlıklara takmıştır. Yazar “millet” kavramını şöyle tanımlamıştı: “Bir millet eski bir mezarlığa birlikte sahip olmaktır (*La nation est la possession commune d’une cimetière antique*)” (Edward McNall Burns, *Çağdaş Siyasal Düşünceler: 1850-1950*, (Çev. Alaeddin Şenel), Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984, s.456).